

MYKOLO ROMERIO UNIVERSITETO
EKONOMIKOS IR FINANSŲ VALDYMO FAKULTETO
EKONOMIKOS KATEDRA

MARIAUS PĖSTININKO
(ŽINIŲ EKONOMIKOS PROGRAMA)

GEROVĖS VALSTYBĖS KONCEPCIJA IR JOS ĮGYVENDINIMAS LIETUVOJE

Magistro baigiamasis darbas

Darbo vadovė –
profesorė habil.dr.
Ona Gražina Rakauskienė

Vilnius, 2007

TURINYS

IVADAS.....	4
1. GEROVĖS VALSTYBĖS KONCEPCIJA.....	9
1.1. Socialiai orientuota rinka.....	9
1.1.1. Socialiai orientuotos rinkos esmė.....	9
1.1.2. Valstybės vaidmuo socialiai orientuotoje rinkoje.....	10
1.1.3. Ekonomikos efektyvumas ir socialinis teisingumas.....	12
1.2. Monetarinis liberalusis ir ES šalių gerovės ekonomikos modeliai.....	15
1.2.1. Monetarinis liberalusis modelis.....	15
1.2.2. ES šalių gerovės ekonomikos modeliai.....	17
1.2.2.1. Konservatyvi-korporatyvinė gerovės sistema....	20
1.2.2.2. Socialinis demokratinis gerovės valstybės tipas.	20
1.2.2.3. Reino modelis.....	21
2. GEROVĖS VALSTYBĖS MODELIO ĮGYVENDINIMAS LIETUVOJE.....	23
2.1. Socialinė ekonominė raida 1990-2006 metais.....	23
2.1.1. Valstybės gerovės modelio pasirinkimo problemos.....	23
2.1.2. Ekonominės reformos ir rinkos liberalizacijos procesai.....	24
2.1.3. Prieštaringas valstybės vaidmens suvokimas.....	25
2.1.4. Socialinių judėjimų stoka.....	26
2.1.5. Socialinės apsaugos modelio monetarinė vystymosi kryptis	28
2.2. Europinės gerovės modelis Lietuvos strateginiuose dokumentuose.....	30
2.2.1. Valstybės ilgalaikės raidos strategijos prioritetai.....	30
2.2.2. ES strateginiai dokumentai.....	31
2.2.3. Nacionalinė Lisabonos strategijos įgyvendinimo programa	31
2.2.4. Strateginio planavimo ir taikymo suderinamumo problema	33
2.3. Lietuvos makroekonomikos rodiklių prioritetas.....	36
2.3.1. Bendrojo vidaus produkto augimas.....	37
2.3.2. Fiskalinės politikos prioritetai.....	38
2.3.2.1. Socialinių išlaidų dalis biudžete.....	39
2.3.2.2. Valstybės pajamų didinimo problema.....	40
2.3.2.3. Mokesčių sistemos principų analizė.....	42
2.3.2.4. Viešojo sektoriaus klausimas.....	43

2.3.3.	Monetarinė politika	45
2.3.4.	Užimtumas	46
2.3.5.	Einamosios sąskaitos deficitas	52
2.3.6.	Šešėlinė ekonomika	53
2.4.	Makroekonominių procesų įtaka socialiniams veiksniams	54
2.4.1.	Ekonominių pokyčių įtaka visuomenės segmentacijai	55
2.4.2.	Ekonominės kaitos poveikis vidurinės klasės formavimuisi	57
2.4.3.	Regionų plėtros netolygumų priežastys	59
2.5.	Mokslo įtaka ekonominei plėtrai	61
3.	TYRIMAS: VALSTYBĖS IŠLAIDŲ DYDŽIO IR EKONOMIKOS LAISVĖS INDEKSO RYŠIO ANALIZĖ	63
4.	STRATEGINĖS GAIRĖS LIETUVAI	70
	IŠVADOS	81
	LITERATŪROS SĄRAŠAS	85
	SANTRAUKA	87
	PRIEDAI	89

ĮVADAS

Nagrinėti gerovės valstybės koncepcijos įgyvendinimo galimybes Lietuvoje paskatino keli dalykai, tai: žymūs ekonominių-socialinių sričių vystymosi netolygumai; nepakankamai informacijos, gal būt ir žiniasklaidos dėmesio gerovės valstybės modeliui, ir noras išsiaiškinti į gerovės valstybės koncepciją iš arčiau, pažvelgti įdėmiau; noras panagrinėti šios koncepcijos įgyvendinimo Lietuvoje galimybes; taip pat noras panagrinėti valstybės vaidmenį ekonomikoje – būtiną gerovės valstybės sąlygą, apie kurios „neigiamą“ įtaką ekonomikai nuolat girdėjome keliolika nepriklausomybės metų.

Gerovės valstybės kūrimo koncepcija įdomi, tačiau sudėtinga ir labai plati tema, apimanti daugelį ekonominių, socialinių, politinių ir kitų mokslų sričių. Labai įdomu bus apžvelgti Lietuvoje parašytą literatūrą gerovės valstybės klausimu, tačiau jos nėra daug. Mūsų šalyje terminas „Gerovės valstybė“ dažnai naudojamas, tačiau lietuviškos gerovės valstybės koncepcija nepakankamai išdiskutuota, šia tema nedaug profesionalių tyrinėjimų. Stokojama rimtesnės ir visapusiškesnės ekonominių procesų ir problemų analizės, trūksta profesionalių diskusijų apie nevienareikšmiškus socialinius-ekonominius reiškinius [34]. Taigi gerovės valstybės koncepcijos pritaikymas būtent Lietuvoje - labai įdomi nauja tema.

Pas mus ši tema nėra daug nagrinėta, tačiau neliko visai be dėmesio. Kalbant apie netolygaus gerovės pasiskirstymo visuomenėje ir ypač skurdo tyrimų iniciatyvas Lietuvoje dera pažymėti, kad pagrindiniai ir vieninteliai tokių tyrimų užsakovai yra Socialinės apsaugos ir darbo ministerija ir tarptautinių organizacijų atstovybės (Jungtinių Tautų Vystymo programa, Pasaulio bankas). Statistikos departamentas taip pat renka ir kasmet sistemina tam tikrus duomenis, kurie leidžia spręsti apie bendras šio reiškinio tendencijas pagal skurdo ir socialinės atskirties rodiklius. Išsakomi vertinimai dažnai gerokai skiriasi, ypač rekomendacijų dėl viešosios skurdo mažinimo politikos priemonių lygiu. Vieni rekomenduoja didinti valstybės įtaką ir kitas priemones skurdo padariniams mažinti, artimas Europos gerovės modeliams: siūlomi įvairūs progresyvinio apmokestinimo, pašalpų skirstymo sprendimai, kompleksiskai derinami su galinčių, bet nenorinčių dirbti skatinimu įgyti tinkamą kvalifikaciją ir susirasti darbą. O kiti, pasitelkę gausią progresyvinio apmokestinimo ir pašalpų skirstymo priemonių kritiką, pabrėžtinai siūlo prevencines strategijas, leidžiančias gyventojams patiems įveikti patiriamą skurdą [24].

Šio **darbo objektas** bus Lietuvos ekonominė politika.

Galutinis **darbo tikslas** – nustatyti dabartinį šalies ekonominį modelį ir pateikti pasiūlymus, kokio ekonominio modelio kryptimi turėtų judėti Lietuvos ekonominė politika ir kokius ekonomikos svertus bei instrumentus turėtų taikyti.

Uždaviniai:

1. Išsiaiškinti gerovės valstybės modelio turinį, jos bruožus ir naudojamus instrumentus.
2. Išanalizuoti Lietuvos makroekonomikos prioritetus.
3. Atskleisti ar egzistuoja šalyje veikiančios gerovės valstybės modelio elementai.
4. Išnagrinėti gerovės valstybės modelio įtaką rinkos plėtrai ir valstybės ekonominiam efektyvumui.

Gerovės valstybės modelio įtaka rinkos plėtrai ir valstybės ekonominiam konkurencingumui aktuali tema. Tačiau ar tikrai valstybės ekonominio silpnumo svarus argumentas tam, kad atsisakyti svarios ir efektyvios socialinės politikos, kuri, beje, išties nemažai kainuotų. Ar visuomenės poliarizacija ir socialinė betvarkė nestabdys ekonominės ekspansijos?

Taigi darbo eigoje bandysime patikrinti **hipotezę**, kad gerovės valstybės modelis nestabdo valstybės ekonominio efektyvumo. Palyginsime priklausomybę tarp skirtingų lygmenų rodiklių. Pavyzdžiui, tarp valstybės fiskalinę politiką atspindinčių rodiklių - valstybės išlaidų dalis BVP ir valstybės ekonominio efektyvumo rodiklių.

Dėstomąją dalį pradėsime nuo socialiai orientuotos rinkos modelio esmės nagrinėjimo. Koks gi yra tos socialinės rinkos ekonomikos turinys? Šiuolaikinei rinkos ekonomikai būdinga ryški socialinė orientacija. Viena vertus, išlieka erdvė rinkos mechanizmams – kainoms ir konkurencijai veikti, pelnui siekti, verslumui prasiveržti, kas skatina rinkos dalyvius plėsti ir atnaujinti prekių ir paslaugų pasirinkimą, mažinti kaštus, įsisavinti inovacijas. Antra vertus, egzistuoja žymus ne rinkos paslaugų sektorius, kur vyriausybė atsako ir rūpinasi mokslinių tyrimų plėtra, aplinkosauga, socialine rūpyba, švietimo ir kultūros, sveikatos apsaugos plėtra. Valstybė vykdo antimonopolinę ir konkurencinę politiką, atsako už fiskalinės pinigų politikos įgyvendinimą [34].

Pirmajame skyriuje bus atskleidžiamas valstybės vaidmuo bei funkcijos, nagrinėjamos prielaidos, kurios lemia valstybės dalyvavimą ekonomikoje. Efektyvi valstybės veikla – tai gyvenimiškai būtina sąlyga paveikti ekonominių agentų veiklą – padėti ekonomikos dalyviams sukurti ir realizuoti savo veiklos stimulus, sąlygojančius rinkos klestėjimą ir aukštą gyventojų gyvenimo lygį. Visa tai sąlygoja ne tik ekonominės, bet ir socialinės sferos plėtrą. Tačiau

Lietuvoje susiformavęs iškreiptas požiūris į valstybės vaidmenį ekonomikoje. Ji tarsi buvo išstumta iš savo pozicijų. Pas mus vis dar vyrauja požiūris iš esmės neigiantis valstybės vaidmenį ekonomikoje, tuo tarpu šiuolaikinėje rinkoje tokios ortodoksinės nuostatos nėra. Priešingai pasaulyje valstybės vaidmuo ekonomikoje didėja, nes formuojantis informacinei visuomenei didėja švietimo, sveikatos apsaugos, „neapčiuopiamo“ intelektualinio kapitalo, kaip žmogiškųjų išteklių kokybės dimensijų, reikšmė, taip pat stiprėja valstybės saugumo ir strateginės funkcijos [34].

Pirmojoje darbo dalyje taip pat bus aptariamas ryšys tarp ekonominio efektyvumo ir socialinės sanglaudos. Gerovės valstybė remiasi idėja, kad egzistuoja ryšys tarp ekonominio efektyvumo ir socialinės sanglaudos bei gerovės. Juo rėmėsi Vakarų Europos gerovės valstybių raida. Anksčiau Vakarų Europos šalyse buvo bijoma, kad išsiplėtusi socialinė sistema gali turėti žalingą poveikį ekonomikos efektyvumui ir tuo būdu sukelti grėsmę laisvei. Per didelę apsauga daro žmogų tingų ir neproduktyvų- taip yra teigiama- bei atima nuotykių pojūtį iš gyvenimo. (Palmė) Tačiau matome, kad šalyse, kuriose skaidri ir efektyvi valstybės ekonominė politika, vis labiau didėja gyventojų pajamos ir nacionalinis turtas, akivaizdūs visuomenės laimėjimai [34].

Iš nuomonių vyraujančių viešojoje erdvėje susidaro įspūdis, kad gerovės valstybę kiekvienas suvokia skirtingai. Todėl pirmajame skyriuje taip pat apžvelgsime įvairius veikiančius valstybių modelius: monetarinį liberalųjį ir Vakarų Europoje veikiančius gerovės valstybės modelius, atskleisime jų esmę, skiriamuosius bruožus, pranašumus ir trūkumus.

Vakarų Europos valstybėse gerovės valstybės modelis nuosekliai įgyvendinamas, apie jį ten diskutuojama jau kelis dešimtmečius, vyksta plačios diskusijos, parašyta daugybė veikalų šia tema. Išstobulintas gerovės valstybės programos, kurios išsprendė daugelį praeityje aktualių problemų, uoliai įgyvendina vyriausybės. Kadangi tokių problemų lieka vis mažiau ir jos darosi ne tokios reikšmingos, tai dabar ten kalbama apie tų programų vystymą ir tobulinimą, pritaikymą pokyčiams ir pan. Tuo tarpu mūsų šalyje gerovės kūrimas yra dar neįgyvendinta svajonė ir problemos dabar ypač aktualios [34].

Sprendžiant sudėtingus klausimus ir priimant sprendimus, turėsiančius didelę reikšmę ateityje, tenka įvertinti ne tik esamą situaciją bet ir jau įvykusius pokyčius, kurie turėjo įtakos esamai padėčiai [1]. Todėl antrajame skyriuje bus pateikta socialinės-ekonominės raidos Lietuvoje analizė – Lietuvos kelias į gerovės valstybės kūrimą.

Nepaisant daugelio teigiamų pasiekimų, Lietuvoje kol kas dar nesukurta gerovės valstybė, kurioje kiekvienam piliečiui yra garantuotas padorus pragyvenimo lygis. Taip yra dėl

didelės socialinės diferenciacijos ir daugelio kitų socialinių ir ekonominių problemų. Pirmiausia išryškėjo atotrūkis tarp Vilniaus ir kitų šalies miestų bei regionų. Antra, lieka didžiuliai skirtumai tarp didžiausias ir mažiausias pajamas gaunančių gyventojų, tarp skirtingų amžiaus grupių, tarp vyrų ir moterų [24]. Tarp Lietuvos gyventojų pajamų nelygybės lygis yra vienas iš didžiausių Europos Sąjungoje [22]. Minimalus mėnesinis darbo užmokestis Lietuvoje yra vienas iš pačių mažiausių Europos Sąjungoje [25]. Iki šiol Lietuvoje gyvena vadinamųjų „skurstančių dirbančiųjų“. Įvairių socialinių problemų, pavyzdžiui, nedarbo, skurdo ir nelygybės sprendimui iki šiol nerasta efektyvių sprendimo būdų. Šiandien galima kalbėti apie dvi Lietuvos – tai sąvoka, kuri buvo pavartota ir Estijoje, ir kitose Rytų Europos šalyse. Viena Lietuva yra turtinga, graži ir išsilavinusi, kita Lietuva yra pilka, sena, ligota ir skurstanti [2].

Antrajame skyriuje taip pat apžvelgsime ekonominius veiksnius darančius įtaką ekonominiam augimui. Bus apžvelgti makroekonominiai pokyčiai bei rodikliai, nagrinėjami Lietuvos makroekonomikos prioritetai.

Nors Lietuvos ekonomikos vystymasis vienas greičiausių Europoje, šalyje nemažėja visuomenės nepasitenkinimas esama padėtimi. Ekonominis augimas savaime nesumažina nelygybės ir skurdo, bei gali dar labiau pagilinti šias problemas [2]. Ekonomika – tai, visų pirma, socialinis procesas, kuriame dalyvauja socialiniai subjektai – žmonės, socialinės grupės, institucijos, valstybė. Šie socialiniai subjektai – pirma, tai aktyvi jėga, nuo kurios priklauso ekonomikos augimas; antra – tai jėga, kurios veikla tampriai susieta su visomis kitomis visuomeninio gyvenimo sritimis – politika, teisė, kultūra, ideologija, šeima, valdymu. Todėl socialinės grupės, kurios yra aktyvios ekonomikos dalyvės, praplečia ekonomikos ribas, ir ekonomikos plėtra įgauna ypatingą pobūdį, kuris išeina už rinkos ir techninio požiūrio ribų. Todėl socialinė komponentė yra neatsiejama ekonominių procesų dalis ir jai turi būti skiriamas prioritetas dėmesys valstybės ekonominėje politikoje. Socialinės-ekonominės analizės objektas – tai plati sritis, kuri yra ekonomikos ir visuomenės sandūroje. Tyrimai šioje srityje apjungia makroekonominę ir mikroekonominę analizę. Ši sistema yra dinamiška. Visuomenės, socialinių grupių elgsena, reakcija į valstybės ekonominę politiką turi įtakoti šią politiką, koreguoti politikos kryptį [34].

Vėlesniame darbo etape bus nagrinėjama socialinės politikos esmė, bendroji socialinių pokyčių charakteristika, analizuojama užimtumo politika, keliami socialinės diferenciacijos klausimai, vidurinės klasės formavimosi problemos, vertybių sistema. Bus labai įdomu išanalizuoti, kas lemia sėkmingą socialinę politiką? Ar ekonominė galia, ar pilietinis visuomeninis politinis apsisprendimas?

Socialinė politika – neatsiejama gerovės valstybės dalis ir dažnai ši sąvoka vartojama kaip gerovės valstybės sinonimas. Socialinė politika buvo sukurta tam, kad sušvelnintų kontrastus tarp vargšų ir turtingųjų, gyvenimo kontrastus tarp jaunų dirbančių žmonių ir pagyvenusių žmonių, kad užtikrintų lygias galimybes žmonėms iš skirtingų socialinių sluoksnių, garantuotų socialinį saugumą įvairiais rizikos atvejais (vaiko gimimas, senatvė, darbingumo praradimas, liga ar šeimos maitintojo netekimas). Šiandien socialinė politika – tai neatsiejama civilizuotos valstybės dalis. Kiekviena šalis gali vadintis civilizuota tiek, kiek ji rūpinasi savo silpniausiais, t.y. vaikais, pagyvenusiais, negalinčiais dirbti, ligoniais, bedarbiais ir panašiai [2]. Socialinių garantijų sistema Lietuvoje yra santykinai žema bei minimali ir ypač neefektyvi. Daugelis gerovės išmokų suteikiamos tik išanalizavus atskiro individo materialinę situaciją. Nereikia užmiršti, kad Lietuvoje egzistuoja ir eilė išmokų, kurios suteikiamos pilietybės pagrindu. Tačiau galiojanti piniginės socialinės paramos dalis yra nepakankamai efektyvi, labai trūksta kompleksiško požiūrio į šeimoms teikiamą valstybės paramą [23]. TVF taip pat konstatavo, kad Lietuvoje vis nepradedama reali sveikatos apsaugos reforma ir – nepaisant šiai institucijai tradiciškai būdingo rūpesčio makroekonominiu stabilumu bei valstybės dalies ekonomikoje problema – atkreipė dėmesį ir į tai, kad didelė problema yra biudžeto pajamų surinkimas ir jų paskirstymo efektyvumas, ypač socialinėje bei sveikatos apsaugos srityse [24].

Valstybės pajamų problema yra opi ir dominuojanti visais Lietuvos ūkio aspektais [33], todėl nagrinėsime valstybės pajamų šaltinius bei valstybės išlaidų struktūrą bei didėjimo veiksnius. Bus analizuojama mokesčių sistema biudžeto išlaidų struktūra, socialinė biudžeto orientacija, keliamas valstybės išlaidų didinimo, viešųjų gėrybių aktualumo klausimai. Taip pat bus iškeliamos pagrindinės problemos socialinės-ekonomikos srityse, siūloma kokias problemas nedelsiant reikėtų spręsti ir kokie sprendimai turi būti priimti svarbiausiose ekonominės politikos srityse.

1. GEROVĖS VALSTYBĖS KONCEPCIJA

1.1. Socialiai orientuota rinka

1.1.1. Socialiai orientuotos rinkos esmė

Socialiai orientuota rinka – Europinės gerovės modelio pagrindas. Jos pagrindinis principas – užtikrinti sąlygas privačios iniciatyvos keliu kiekvienam individui kelti savo ir savo šeimos materialinę gerovę, tačiau tai turi vykti tam tikruose „rėmuose“ – individo veikla neturi prieštarauti visos visuomenės tikslams, kitų gerovei ir laisvei. T.y. turi būti sudarytos tokios sąlygos, kurios derintų kiekvieno individo ir visuomenės interesus [34].

Socialiai orientuotos rinkos branduolys – rinkos ekonomika, kurios pagrindinis tikslas ir uždavinys – ekonominio efektyvumo ir pelno siekimas[34], o plėtros pagrindas - konkurencija.

Vienas iš rinkos ekonomikos elementų privati nuosavybė užtikrina individo atsakomybę už materialines gėrybes. Privačia nuosavybė – socialinės rinkos pagrindas. Kitas svarbus rinkos ekonomikos elementas – individo laisvės garantija ir konkurencinių sąlygų sudarymas. Konkurencija ekonomikoje užtikrina gamybos efektyvumą, inovacijas, naudą vartotojui; liberalia kainų politika, kurios išreiškia paklausos ir pasiūlos pusiausvyrą, atlieka rinkos reguliavimo ir kokybės funkcijas. Stabili valiuta garantuoja laisvą kainų politiką. Atvira rinka ilgalaikiu laikotarpiu riboja vietinių natūralių monopolijų viešpatavimo galimybes, be to vietinė pramonė turi įsiliesti į pasaulinį ūkį ir dalyvauti tarptautiniame darbo pasidalijime.

Rinkos ekonomika, įgyvendindama šį tikslą, tam tikra prasme automatiškai išsprendžia ir kai kuriuos socialinius klausimus – užtikrina užimtumą, darbo užmokestį ir pan. Tačiau rinkos ekonomika remiasi konkurencija, nepaisydama socialinio teisingumo. Visi socialiniai dalykai – jai nesvarbūs, todėl rinka yra žiauri, nuožmi, ciniška, negailestinga [34]. Taigi, kaip minėta, atskirų individų veikla rinkos sąlygomis neturi prieštarauti visos visuomenės tikslams, trukdyti kitų gerovei ir laisvei. Valstybėje turėtų būti sudarytos sąlygos derėti kiekvieno individo interesams su visuomenės interesais

Socialinėje rinkos ekonomikoje vis dėlto svarbesnį vaidmenį vaidina ne individualizmo, o socialumo principas. Socialumo principas neįmanomas be privalomosios valstybinės socialinės apsaugos. Valstybinė socialinė apsauga “dengia” ne tik neapdraustuosius rizikos atvejais, bet ir individus, nepakankamai sugebančius rūpintis ateitimi. Ji yra valstybinio “perskirstomojo pobūdžio” ir įgyvendina “socialinį planavimą” [11]. Socialinė politika socialinėje rinkos

ekonomikoje – tai BVP perskirstymo instrumentas ir pajamų diferenciacijos išlyginimo veiksnys. Specialiomis socialinės politikos ir visiško užimtumo politikos priemonėmis užtikrinamos lygios starto sąlygos, t.y. tam tikros pradinės galimybės, kas palengvina įeiti į rinką tiems visuomenės nariams, kuriems dėl objektyvių priežasčių reikia padėti tai padaryti [34].

Mažų pajamų gavėjams yra sunkiau rūpintis ateitimi, be to žmogaus gyvenimo materialiniam pagrindui pastoviai grasina ligos, nelaimingi atsitikimai, invalidumas, motinystė, daugiavaikiškumas, nedarbas arba turto praradimas. Darbinė veikla yra susijusi su tam tikromis rizikomis (profesiniai susirgimai, nelaimingi atsitikimai, dėl šiuolaikinės civilizacijos pobūdžio atsirandančios ligos, technologinė bedarbystė). Jas gali patirti visi, todėl valstybė pasireiškus rizikai, tokiems asmenims turi padėti išsaugoti ir palaikyti darbingumą užtikrinti pragyvenimo minimumą ar suteikti socialinę kompensaciją, juo labiau, kad visuomenė yra suinteresuota atskirų žmonių darbinių įgūdžių palaikymu.

Socialinės rinkos ekonomikoje administravime naudojamos ne tik tradicinės reguliavimo priemonės, bet ir naujoji viešoji vadyba, kuri socialiniame administravime įgyvendina visus privataus verslo taikomus metodus, išskyrus pelno siekimą arba pelno naudojimą asmeniniams (faktiškai – viršininkų) asmeniniams poreikiams tenkinti. Plačiai naudojami kontraktavimo ir programavimo principai, ypač socialinių paslaugų srityje. Tai vyksta ne tik viešojo sektoriaus ribose, bet ir vystant bei palaikant nevyriausybinių bei privataus sektorių iniciatyvas [11].

Vakarų valstybėms būdingi labai įvairūs rinkos modeliai. Ši rinkos diferenciacija Vakaruose akivaizdi. Socialinės rinkos ekonomika išsiskiria iš kitų rinkos modelių tuo, kad ji žvelgia į institucinę rinkos struktūrą kaip į rinkos ekonomikos rinkos „rėminės tvarkos“ sudėtinę dalį. Pripažįstama tuo pačiu, kad rinka gali būti labai įvairi, t.y. turėti skirtingą kapitalizmo kultūrą.

Šiuolaikiniai europinės gerovės modeliai traktuojami kaip įvairios liberalizmo atmainos, įskaitant ir socialinę rinkos ekonomiką. Ekonominė politika, kuri buvo pavadinta socialiai orientuota rinka, ir priemonės, kurių ėmėsi legendinis Liudvikas Erchartas, iš tikrųjų rėmėsi liberaliomis idėjomis, kurių šalininkai buvo vokiečių liberalai – Francas Biomas fon Ditze, Genzelis, Repke, Alfredas Miuleris-Armakas, Valteris Oikenas [34].

1.1.2. Valstybės vaidmuo socialiai orientuotoje rinkoje

Socialinį teisingumą, socialinę apsaugą laiduoja valstybė, įsikišdama į ekonomiką švelnindama ekonomikos ciklinius svyravimus, taisydama rinkos klaidas, pavyzdžiui, užtikrinant viešųjų prekių ir paslaugų poreikius, perskirstydama sukurtas materialines gėrybes, kurdama

mokesčių politiką, socialinio draudimo politiką, teisinio reguliavimo būdus ir pan. Valstybė savo valia (t.y. prievartos būdu), o ne pati rinka savaime suteikia rinkai socialiai orientuotą kryptį.

Apriboti valstybės dalyvavimą ekonomikoje vien tik teisėkūra būtų labai siauras požiūris. Valstybės vaidmuo yra kur kas platesnis už įstatyminę valdžią. Net monetaristai pripažįsta, kad valstybė vykdo fiskalinę biudžeto, mokesčių ir išlaidų politiką; pinigų politika – aktyvi valstybės politika mažinant infliaciją ir palūkanų normą gali įtakoti spartų ekonomikos augimą [34].

Socialinėje rinkos ekonomikoje valstybinis reguliavimas užima tam tikrą apibrėžtą vietą. Socialinė rinkos ekonomika – tai sintezė privačios iniciatyvos, t.y. konkurencinės ekonomikos ir valstybinio reguliavimo politikos, kuri apima teisinį gyventojų pajamų, darbo santykių teisinį reguliavimą, socialinę apsaugą, perskirstymą per mokesčius, socialinį draudimą. Tačiau kraštutinumų laikymasis bet kurioje politikoje nėra optimalus plėtojimosi variantas. Strategija, pagrįsta tiek dominuojančiu valstybės vaidmeniu, tiek valstybės įtakos minimizavimu nebus rezultatyvi: pirmoji priklauso praeities klaidų praktikai, antroji – vis dar aktuali sprendžiant šios dienos ekonomikos problemas.

Pagrindinė idėja – valstybė turi užtikrinti privačios iniciatyvos, konkurencinės ekonomikos derinimą su socialinės nelygybės švelninimu. Valstybei socialinėje rinkos ekonomikoje priklauso svarbios valstybinio reguliavimo funkcijos, nustatant visuotinę tvarkos sistemą, ekonominio gyvenimo „tvarką“, „rėmus“. Pagrindinis valstybės uždavinys – sukurti ir palaikyti sąlygas funkcionuoti „visuotinės tvarkos“ sistemai. Tuo pačiu valstybė koreguoja neigiamą rinkos mechanizmo įtaką ir remia socialiai silpnus sluoksnius. Tai reiškia, kad valstybė nenusišalina nuo ekonomikos, o aktyviai dalyvauja ūkiniuose procesuose [34].

Efektyvios rinkos be galingų valstybinio reguliavimo svertų nebūna. Ypač svarbus valstybės vaidmuo tenka pereinamajam laikotarpiui. Kaip teigia žinomas pasaulyje šiuolaikinės rinkos prancūzų teoretikas Žakas Sapiras, „pereinamuoju laikotarpiu yra klaidinga pasikliauti vien tik rinkos saviregulavimu, neprotinga remtis rinkos pranašumais, kurių dar nėra, kurie dar nesukurti“. Šiuolaikinės rinkos ekonomikoje atsisakoma požiūrio į nereguliuojamą rinką, pastaruoju metu peržiūrimas valstybės vaidmuo, atsisakoma beatodairiško valstybės dalyvavimo neigimo

Pasaulio banko 1997 m. atskaitoje apie valstybės vaidmenį „Valstybė besikeičiančiame pasaulyje“ Pasaulio banko prezidentas Džonas Vulfensonas teigia, kad „ekonomikos plėtra, kuri buvo grindžiama vien valstybiniu reguliavimu, žinoma, patyrė nesėkmę, tačiau analogiškas rezultatas laukia ekonomikos plėtros be valstybės. Istorija rodo, kad gera vyriausybė – tai ne

prabanga, o būtina sąlyga. Be efektyvaus valstybės dalyvavimo ekonomikoje nėra įmanoma subalansuota tolygi socialinė ir ekonominė plėtra“ [34].

Valstybės funkcijas socialinėje rinkos ekonomikoje apibrėžia trijų krypčių uždaviniai:

Pirmoji valstybės uždavinių kryptis apima priemonių, reguliuojančių konkurenciją, visumą – draudžiančių piktnaudžiauti rinkos suteikiama laisve ir ribojančių konkurenciją; užtikrinančių privačios nuosavybės, privataus verslo laisvę; palaikančių stabilią pinigų ir valiutos sistemą, užtikrinančių ilgalaikių ekonomikos tikslų ir sprendimų vykdymą. Į valstybės funkcijas įeina taip pat aplinkos apsauga ir infrastruktūros plėtra.

Antroji valstybės uždavinių kryptis apima siekiančias užtikrinti bendrą ekonominę pusiausvyrą priemones, kurios išplaukia iš pačios rinkos procesų. Tai – aktyvi rinkos konjunktūrinė politika, kuri išlygina rinkos konjunktūros svyravimus ir sušvelnina socialines pasekmes; tuo pačiu palaiko kainų stabilumą ir aukštą užimtumo lygį, ir, esant stabiliems ir palankiems ekonominio augimo tempams, leidžia pasiekti bendrą ekonominę pusiausvyrą.

Trečiasis valstybinio reguliavimo uždavinių kompleksas sietinas su konstituciniu „socialinės valstybės“ principu, kuris garantuoja socialinę apsaugą remtiniams rinkos dalyviams, asmenims ir gyventojų grupėms, kurie neturi šansų gauti adekvačias rinkos sąlygomis pajamas. Socialinės politikos uždavinys šioje srityje – paremti ir pagerinti ekonominę ir socialinę šių asmenų padėtį, kad užkirsti kelią nepriimtina socialinės nelygybės laipsniui [34].

Šiuolaikinėje ekonomikoje valstybės kišimasis į reprodukcijos procesą mažėja, tačiau tuo pačiu metu valstybės funkcijos darosi sudėtingesnės. Vyksta valstybinio reguliavimo perorientavimas nuo griežtų metodų prie švelnesnių, nuo tiesioginių reguliavimo formų prie netiesioginių. Pastarosioms priklauso, visų pirma, pinigų-kredito, mokesčių, valiutos, užsienio politikos svertai. Jų pagalba valstybė įtakoja ūkio subjektų – kaip gamintojų ir vartotojų – elgesį, o ne tiesiogiai veikia pačią gamybą ir vartojimą. Netiesioginiai regulatoriai (priešingai tiesioginiams) veikia automatiškai ir niekam konkrečiai neadresuoti [34].

1.1.3. Ekonomikos efektyvumas ir socialinis teisingumas

Valstybė yra viešas, bendras projektas, kurio tikslas yra tenkinti reikmes, kurių žmonės negali patenkinti individualiai. Visa žmonijos istorija rodo, jog tokių reikmių - nemaža jų dalis kyla iš didėjančios grėsmių įvairovės - vis daugėja. Vadinasi, daugėja ir valstybės vykdomų funkcijų įvairovė. O tai reikalauja didesnių išteklių. Tą dėsningumą dar XIX a. pabaigoje pastebėjo vokiečių mokslininkas Adolfas Vagneris. Todėl ši, Lietuvoje praktiškai, nežinoma

tendencija buvo pavadinta Vagnerio dėsniumi. Šio dėsnio apibrėžime sakoma, kad kuo labiau plėtojasi rinka, tuo didesnė nacionalinio produkto dalis turi būti per valstybės biudžetą paskirstoma viešojo sektoriaus naudai. Kitaip sakant, besivystanti rinka negali sėkmingai veikti be adekvačios teisinės, politinės ir t.t. sistemų, veikti grynu pavidalu [10].

Valstybė dažnai aukoja ekonominį efektyvumą tam, kad socialiai apsaugotų gyventojus[34]. Tokiu būdu, svarbiausiu socialiai orientuotas rinkos kriterijumi tampa socialinės apsaugos prioritetas, socialinio teisingumo viršenybė lyginant su ekonominiu efektyvumu, kuris įgyvendinamas per socialinę politiką. Naujų liberalų prielaida, kad neįmanoma suderinti ekonominės plėtros ir išsipareigojimo siekti socialinio teisingumo, daugelio politinės ekonomikos specialistų manymu yra klaidinga [19]. Pavyzdžiui, Švedijoje, nepaisant didesnio konkurencingumo paieškų ekonomikoje socialdemokratų partija amžių sandūroje, remdamasi griežtos fiskalinės politikos pasiekimais ir ekonominiu augimu, kuris siekdavo 3-4 proc. per metus ir atitiko JAV augimo tempus, grįžo prie socialinių reformų politikos, sustiprindama tiek “pasyviosios”, tiek “aktyviosios” socialinės apsaugos priemones. Pirmaisiais 21-o amžiaus metais tapo akivaizdu, kad Švedijos gerovės sistema nebuvo likviduota, o tik šiek tiek apkarpyta. Maža to, pastaraisiais metais Švedija padarė bene didžiausią pasaulyje šuolį socialinio ir žmogiškojo kapitalo vystymo kryptimi [36].

Rinkos ekonomikos sąlygomis dalis visuomenės objektyviai nepajėgia veikti pagal teisių ir pareigų vienovę. Nepajėgdami vykdyti pareigų, atitinkamai jie nepajėgia ir garantuoti savo pagrindinių teisių net minimaliu lygiu. Tai fiziškai, psichiškai ir socialiai neveiksnius asmenys. Pavyzdžiui, bedarbiai, būdami fiziškai ir psichiškai veiksnūs žmonės, yra socialiai neveiksnius (asmuo neturi investicijų, gamybos priemonių, kad galėtų būti paslaugų tiekėjas ir todėl negali dalyvauti ekvivalentiniuose mainuose, arba jo teikiamos paslaugos rinkoje yra nepaklausios). Tokie asmenys pagal Konstituciją turi visas teises, praktiškai virstančios “teise mirti badu”. Tokie asmenys, palikti be valstybės globos, virsta visuomeninę tvarką destabilizuojančia jėga. Todėl tik teisės viešpatavimu besiremianti valstybė ima skatinti socialines įtampas ir kartu pasijunta neturinti priemonių toms įtampoms įveikinti nesmurtinėmis priemonėmis. Iš čia kyla būtinybė valstybei vykdyti tokių asmenų atžvilgiu socialinę politiką, t. y. perimti jų pareigas, kuriomis jie turėtų garantuoti savo konstitucines teises. O tai reiškia, kad nuo šio momento teisinė valstybė transformuojasi į socialinę teisinę valstybę. Teisės viešpatavimas derinamas su gailėstingumu, socialiniu solidarumu. Šis derinimas, kurio vienas iš rezultatų - plataus masto socialinės politikos vykdymą, leidžia socialinę teisinę valstybę įvardinti kaip visų gerovės valstybę, kur gerovė tampa prieinama ir tiems, kurie patys nepajėgia ją sau susikurti [38].

Socialinė politika yra bendras ūkio plėtros rezultatas, tačiau ji pati irgi skatina ekonomikos augimą. Socialinė politika, orientuota į užimtumo didinimą ir nedarbo mažinimą, darbo užmokesčio ir gyventojų pajamų augimą, yra vienas svarbiausių ekonomikos augimą lemiančių veiksnių [33].

Socialiai orientuota ekonomika – tai sistema, kuri, priešingai amerikietiškojo monetarizmo modeliui, derina tokius prieštarigus aspektus, kaip ekonominę rinkos efektyvumą ir socialinę teisingumą, ekonomikos augimą ir visiško užimtumo siekimą, rinkos savireguliacijos mechanizmą ir valstybinį reguliavimą. Socialinio potencialo suaktyvinimas ir valstybės socialinio atsakingumo padidinimas gali būti svariais argumentais, nustatant institucinius pokyčius, pasirenkant rinkos ir valstybinio reguliavimo sąveikos lanksčius instrumentus [34].

Efektyvi socialinę riziką patyrusių asmenų apsauga yra vienas svarbiausių socialinės apsaugos ir visos socialinės sistemos uždavinių [11].

Šiuolaikinė civilizuota rinkos ekonomika pripažįsta, kad valstybės pareiga – laiduoti piliečiams visais teisėtais būdais apsirūpinti tam tikrą gyvenimo lygį – darbą ir materialinį statusą. Tai yra vienas iš pagrindinių socialiai orientuotos rinkos ekonomikos tikslų, kuris įgavo plėtotę Europos valstybių ekonominio pakilimo istorijoje. Čia ypač ryškus buvusios Vakarų Vokietijos pavyzdys, Skandinavijos šalių – Švedijos, Suomijos, Norvegijos „socialinio kapitalizmo“ modeliai, taip pat Japonijos ir „Geltonojo tigro“ šalių – Pietų Korėjos, Taivanio, Singapūro, Honkongo, Malaizijos „ekonominio augimo stebuklai“. Šių šalių ekonomikoje galima išvelgti svarių socialiai orientuotos rinkos elementų.

Teoriniai socialinio rinkos ūkio pagrindai atsispindi Fraiburgo mokyklos ordoliberalioje koncepcijoje (ordo – lot. tvarka). Praktikoje socialinio rinkos ūkio koncepciją įgyvendino Liudvikas Erchartas, Vokietijos Federatyvinės Respublikos pirmasis ekonomikos ministras, paskui kancleris, talkinant taip pat Alfredui Miuleriui-Armakui, kuris įvedė terminą „socialinis rinkos ūkis“ [34].

1.2. Monetarinis liberalusis ir ES šalių gerovės ekonomikos modeliai

Vakarų šalyse galima išskirti du pagrindinius ekonominės-socialinės raidos modelius – vieną labiau orientuotą į liberaliosios rinkos ekonomikos, kitą – į socialinės rinkos ekonomikos vystymą. Terminas „socialinis“ įvedimas yra esminis skiriamasis socialinės rinkos ekonomikos sistemos bruožas, jeigu lygintume ją su liberaline ar libertarine laisvosios rinkos ekonomikos samprata. Šias sistemas jungia daug esminių struktūrų: pirmiausia – ekonominių, kurios remiasi privačios nuosavybės teise ir laisvu kapitalo judėjimu. Tačiau šias sistemas daug kas ir skiria: pirmiausia – socialinių teisių srityje. Požiūrį į socialinės apsaugos vystymą tradicinėje laisvosios rinkos ekonomikoje galima vertinti kaip labai ribotą ir netelkiantį didesnio dėmesio. Socialinės rinkos ekonomikos teorijoje ir praktikoje yra atvirkščiai: socialinei apsaugai skiriamas žymiai didesnis vaidmuo. Liberaliosios rinkos ekonomikos sistemoje žmogus sprendžia savo problemas pats. Čia vyrauja individualizmo principas, neigiantis kolektyvinę ar net bendruomeninę atsakomybę. Socialinės apsaugos srityje individualistinis požiūris apsiriboja tik privataus draudimo arba asmeninių santaupų uždaviniais. Individualizmas suponuoja rinkos „visagalybės“ principą ir dažnai nekritiškai vertina rinkos dalyvių sėkmės arba nepasisekimo priežastis. Socialinę riziką patyrę asmenys atsiduria vadinamųjų „pralaimėtojų“ padėtyje dėl nuo jų dalinai arba visiškai nepriklausančių priežasčių [11].

1.2.1. Monetarinis liberalusis modelis

Liberaliojo modelio valstybėse valstybės institucijos minimaliai kišasi į socialinę sferą ir pirmenybę teikia rinkai. Individas skatinamas dalyvauti rinkoje ir jis pats turi pasirūpinti pragyvenimo šaltiniu. Liberaliame modelyje rinka, o ne valstybė, garantuoja didžiausią dalį gerovės [34]. Valstybė stengiasi tik sušvelninti skurdo, nelygybės ir nedarbo problemas nedidelėmis socialinėmis garantijomis – išmokomis ir globoja tik tuos socialinius gyventojų sluoksnius, kurie patys negali savimi pasirūpinti. Tokia socialinė pagalba yra minimali, skirstoma konkrečioms adresatams ir griežtai kontroliuojama. Ši socialinės globos sistema būdinga anglosaksų valstybėms: ji istoriškai kilusi iš Didžiosios Britanijos ir ją taiko daugelis buvusių britų kolonijų ir dominijų [37].

Liberalusis rinkos ekonomikos modelis glaudžiai susijęs su monetarizmo modeliu. Monetarizmas – teorija, kurios pagrinde ekonominio stabilumo užtikrinimas pinigų politikos priemonėmis (pinigų kiekio planavimu, palūkanų normomis, infliacijos pažabojimu). Pinigų politika, kaip vienas iš makroekonomikos valdymo svertų, turi sudaryti prielaidas, kad ekonomikos subjektas pats priimtų sprendimus, atitinkančius valstybės interesus [34].

Monetarizmo pagrindiniai teiginiai yra šie:

- ✓ rinkos ekonomika reguliuojasi pati savaime, laisvosios rinkos (laissez faire – leisti daryti) ir nematomos rankos (invisible hand) veikimo principais;
- ✓ valstybės įsikišimas į ekonomiką turi būti minimalus.

Monetariniame-liberaliajame modelyje makroekonominiams tikslams teikiamas prioritetas. Todėl, kaip taisyklė, pinigų ir fiskalinė politika – patys svarbiausi ekonominės politikos svertai.

Faktiškai anksčiau aptarti Mastroichto kriterijai – tai monetariniam požiūriui atstovaujantys ekonominės politikos indikatoriai:

- ✓ nacionalinės valiutos stabilumas;
- ✓ kainų stabilumas arba žemas infliacijos lygis;
- ✓ biudžeto deficitas;
- ✓ palūkanų norma;
- ✓ valstybės skola;
- ✓ einamosios sąskaitos deficitas.

Tačiau kita pasaulio pusė galvoja visiškai priešingai ir teigia, kad ne makrofinansiniai rodikliai lemia aukštą ekonomikos išsivystymo lygį, o tokie indikatoriai kaip gamybos augimas, užimtumo didėjimas, nedarbo mažėjimas, pajamų diferenciacijos, skurdo, nusikalstamumo mažėjimas [34].

Daugelio iškilių pasaulio ekonomistų - „ekonomikos korifėjų“ Džordžo Sorošo, Džefri Sakso, Lesterio Thurow, Janošo Kornaji, Džono Gelbraitio, Lanso Tailoro, Dmitrijaus Lvovo ir kitų - teigimu, šiai ideologijai būdingas ekonominės politikos tikslų supaprastinimas [34].

Buvęs Pasaulio banko vyriausiasis ekonomistas, pripažintas pasaulio ekonomikos autoritetas profesorius Džozefas Stiglicas teigia, kad makroekonominis stabilumas, Tarptautinio valiutos fondo pagrindinis tikslas, siekiant kontroliuoti ir prižiūrėti silpnąsias šalis – tai klaidingas tikslas. Ironiška tai, kad makroekonominis stabilumas prieštarauja fundamentinei stabilumo esmei – gamybos ir užimtumo stabilizavimui. Anot Dž. Stiglico, „patys svarbiausi ekonomikos tikslai – tai ekonominių neigiamų pasekmių prevencija ir minimizavimas“.

Ekonomikos modelį kritikuoja ir kiti žymiausi pasaulio ekonomistai – Luisas Emmeris – JAV Plėtros ir rekonstrukcijos banko prezidento specialusis patarėjas, žymus sociologas Antony Gidensas – Anglijos vyriausybės premjero Tony Blairo ideologas, Lesteris Thurow – JAV Harvardo ir MIT universitetų profesorius, Anri Guaino – Prancūzijos plano generalinis komisaras, Klausas Švabas – Ženevos universiteto profesorius, įkūręs vieną iš prestižiškiausių pasaulio ekonomikos forumų Davose, kuris vyksta jau 30 metų, ir kuriame susirenka pasaulio politikai, diplomatai, verslininkai, aukštųjų sluoksnių atstovai.

Luisas Emmeris siūlo iš naujo apibrėžti valstybės vaidmenį ekonomikoje. Rinka turi būti reguliuojama ir kontroliuojama. Rinkos reguliavimas neturi būti draudžiamoj, prevencinio pobūdžio, pareiškė Davose Klausas Švabas.

Reikia iš naujo apibrėžti privataus sektoriaus atsakomybę už socialinių klausimų sprendimą. Reikia atsisakyti nuožmios, kraštutinės konkurencijos ir pereiti prie socialinės partnerystės tarp verslo ir valstybės. Rinka turi būti labiau socialiai atsakinga.

Minėti ekonomikos atstovai amerikietiškam monetarizmui priešpastato europinės gerovės modelį. Jie teigia, kad reikia atsigręžti į europietišką socialinės rinkos modelį [34].

1.2.2. ES šalių gerovės ekonomikos modeliai

Europinės gerovės modelis dažnai vadinamas abstrakčiu terminu „Gerovės valstybė“ (angl. Welfare state, vok. Wohlfahrtsstaat). Daugelio Europos Sąjungos šalių konstitucijose vartojamas terminas „Socialinė teisinė valstybė“ (Sozialrechtsstaat). Mokslinėje literatūroje sutinkame ir kitą sinonimą, tai – „Socialinio kompromiso valstybė“. „Gerovės valstybės“ terminas, orientuoja į galutinį rezultatą-žmogiškąsias pasekmes, o minėti jo atitikmenys - į priemones jam kurti“ [38].

Gerovės valstybė yra sunkiai apibrėžiama. Jai būdingi įvairūs aspektai – materialinė gausa ir politinė laisvė bei tolerancija; individualus gyvenimo būdas ir fundamentinių gyvenimo sąlygų sudarymas, kurias užtikrina valstybė; socialinės ir ekonominės politikos derinimas [34].

Skirtingai nuo monetaristinio požiūrio ir technokratiškos praktikos, kai rinkos reformos tarsi apeina žmogų, visuotinės gerovės valstybėje rūpinamasi visapusiška gyventojų apsauga, įskaitant valstybės išmokas bei paslaugas, ir laiduojama žmonių gerovė.

Visuotinės gerovės valstybėje svarbų vaidmenį vaidina socialinė apsauga [34]. Europos Sąjungoje gerovės modeliui pagrįsti naudojami tiek socialiniai, tiek ekonominiai argumentai. Esminis gerovės valstybės tikslas – išlaikyti visuomenėje taiką, ir tai pasiekama perskirstymo bei socialinių garantijų dėka. Ekonominis gerovės valstybės šalininkų argumentas – žmonės, turintys didesnes socialines garantijas, dirba geriau. Šia prielaida remiasi ir Lisabonos strategija [1].

Visos išsivysčiusių Europos Sąjungos valstybių narių kuriamos gerovės valstybės pasižymi keliomis bendromis charakteristikomis. Paprastai tai yra įsipareigojimas siekti socialinio teisingumo, pripažinimas, kad socialinio teisingumo siekis netrukto ekonominei plėtrai bei progresui išvystytais ryšiais tarp vyriausybės ir jos socialinių partnerių. Plačiai paplitęs principas, kad visuomenė privalo solidarčiai rūpintis tais, kam nepavyksta adaptuotis prie labai dinamiškai besikeičiančių gyvenimo aplinkybių. Visiškas užimtumas, galimybė visiems naudotis

sveikatos apsaugos ir švietimo paslaugomis, socialinio draudimo užtikrinimas nedarbo, ligos, invalidumo ir senatvės atvejais, minimalaus pragyvenimo lygio užtikrinimas, siekiant išvengti skurdo bei socialinės atskirties atvejų [31].

Gerovės valstybės modelis labiausiai būdingas Vakarų Europai, Šiaurės Europai ir Rytų Azijai. Pasaulyje plačiai žinomas Vakarų Vokietijos fenomenas – „visuotinės tvarkos sistema“ („rėminė tvarka“), kuri užtikrina sąlygas rinkos mechanizmui veikti, išreiškia individo ir valstybės, visuomenės ir valstybės interesų derinimą. Visuotinės tvarkos sistema apima ir ekonominio augimo, struktūrinės politikos, infrastruktūros, palankių sąlygų investicijoms ir užimtumo didinimo aspektus, smulkaus ir vidutinio verslo skatinimo regioninės plėtros klausimus [34].

Kalbėti apie bendrą Europos gerovės modelį neįmanoma dėl didelių socialinės-ekonominės politikos skirtumų įvairiose Europos šalyse, kai Europos Sąjungoje egzistuoja gana skirtingi socialinės-ekonomikos politikos modeliai.

Gerovės valstybės klasifikuojamos labai įvairiai:

1 lentelė. Gerovės valstybių modeliai (pagal: Arts W., Gelissen J. ir A.Guogis)

Autorius	Indikatoriai	Gerovės valstybės tipas	Ryšiausios ši modelį atstovaujancios šalys
Esping-Andersen (1990)	Socialinių teisių realizacija nepriklausomai nuo padėties rinkoje	1. Liberalusis: itin ribotą socialinių teisių realizaciją	JAV, Kanada, Airija, JK
	Klasinė tvarka, nelygybės	2. Konservatyvusis: vidutinio lygmens socialinių teisių realizacija; socialinė apsauga priklauso nuo darytų įnašų ir statuso 3. Socialdemokratinis: aukšto lygmens socialinių teisių realizacija; universali socialinė apsauga ir aukšta socialinių paslaugų kokybė	Prancūzija, Vokietija, Suomija, Šveicarija, Italija Austrija, Belgija, Olandija, Švedija, Norvegija
Castles, Mitchell (1993)	Išlaidos socialinėms reikėms; Lygybė gaunant paslaugas Mokesčiai	1. Liberalusis: Socialinėms reikėms išleidžiama mažai, socialinis aprūpinimas priklauso nuo padėties darbo rinkoje.	Airija, Šveicarija, JAV
		2. Konservatyvusis: Socialinėms reikėms išleidžiama daug, imamasi tam tikrų priemonių, užtikrinančių lygų priėjimą prie socialinio aprūpinimo	Vokietija, Italija, Olandija
		3. Kairysis: Daug išleidžiama socialinėms reikėms, imamasi	Belgija, Danija, Norvegija, Švedija

		daugelio priemonių, užtikrinančių universalų priėjimą prie socialinio aprūpinimo	
		4. Radikalusis: mažai išleidžiama, bet lygybės siekiama per mokesčių politiką	Australija, JK
Ferrera (1996)	Socialinio aprūpinimo gavimo taisyklės (prieinamumas)	1. Anglosaksiškas: testuojama socialinė parama, socialinė parama finansuojama iš įvairių šaltinių	JK, Airija
		2. Bismarkiškasis: socialinis aprūpinimas priklauso nuo darytų socialinių įnašų; socialinės išmokos proporcingos darytomis įmokoms	Vokietija, Prancūzija, Belgija, Olandija, Austrija, Liuksemburgas, Šveicarija
		3. Skandinaviškasis: socialinė apsauga – piliečio teisė, universalios išmokos, santykinai didelės išmokos.	Švedija, Danija, Norvegija, Suomija
		4. Pietietiškas: dosnios išmokos, nors nėra artikuliuotas vieningas socialinio aprūpinimo tinklas, partikuliarizmas mokant išmokas, nemokama sveikatos apsauga	Ispanija, Italija, Portugalija, Graikija
Bonoli (1997)		1. Britiškas: socialinėms reikmėms skiriama mažai BVP; maža dalis socialinėms reikmėms skirtų lėšų surenkama per įnašus	JK, Airija
		2. Kontinentinis: daug socialinėms reikmėms skiriama didelė dalis BVP; didelė dalis socialinėms reikmėms skirtų lėšų surenkama per įnašus	Olandija, Prancūzija, Vokietija, Belgija, Liuksemburgas
		3. Šiaurietiškas: socialinėms reikmėms skiriama daug BVP; maža dalis surenkama per įnašus	Švedija, Suomija, Norvegija, Danija
		4. Pietietiškas: mažai iš BVP, daug iš įnašų	Italija, Ispanija, Graikija, Portugalija
A. Guogis (2006)		1. Liberalusis	Anglosaksų šalys
		2. Institucinis	Šiaurės Europa
		3. Korporatyvinis bismarkinis	Kontinentinė Europa
		4. Pietų Europos	Pietų Europa

Šie modeliai skiriasi vienas nuo kito ekonominiais, socialiniais ir politiniais ypatumais [34]. Liberalųjį modelį jau aptarėme.

1.2.2.1. Konservatyvi-korporatyvinė gerovės sistema

Konservatyviojoje - korporatyvinėje gerovės sistemoje laikomasi nuostatos, kad socialinė politika yra esminis ekonominės ir politinės tvarkos elementas, padedantis kelti darbo našumą, skatinti darbuotojus kelti kvalifikaciją, siekti socialinio stabilumo ir pusiausvyros tarp darbo ir kapitalo. Tokia socialinė politika orientuota į motyvacinius ir lygiaverčius visuomeninius santykius, švelninant destruktines socialines nuotaikas tarp visuomenės narių. Šis „gerovės valstybes“ modelis įgyvendinamas padedant savivaldos bei nevyriausybinėms organizacijoms, socialines rūpybos srityje suteikiant svarbu vaidmenį Bažnyčiai. Valstybe taip pat skatina privačius verslininkus prisidėti prie įvairių socialinių projektų įgyvendinimo [37]. Ši sistema remiasi išpareigojimu išsaugoti tradicinę šeimą. Valstybė dalyvauja tada, jei šeima nepajėgia išspręsti gerovės problemų. Skirtingų materialinių statusų šeimos gauna diferencijuotas socialines išmokas ir paslaugas [34].

1.2.2.2. Socialinis demokratinis gerovės valstybės tipas

Socialinis demokratinis gerovės valstybės tipas pirmumą teikia valstybei. Valstybė išsikelia tikslus socialinės politikos srityje, siekiant išlyginti gyventojų galimybes gerovei pasiekti, taikant platų pajamų perskirstymą. Būtent valstybė prisiima didžiausią atsakomybę užtikrinant kiekvienam piliečiui materialinę gerovę, palaiko visiško užimtumo politiką, laiduoja kiekvienam piliečiui darbo vietą. Socialdemokratiniam gerovės valstybės modelyje socialinės piliečių teisės, paremtos pilietyste, įgyja tokią pat svarbią reikšmę, kaip ir privačios nuosavybės bei politinės demokratijos teisės [23]. Kaip svarbias socialdemokratinės gerovės valstybės sąlygas galima įvardyti ne tik sėkmingą ekonomiką, bet ir gerai organizuotą visuomenę. Šis modelis daugiausia taikomas Skandinavijos valstybėse, o geriausiu jo įgyvendinimo pavyzdžiu laikytina Švedija. Švedijos socialdemokratų sukurtoje vidurinės klasės gerovės valstybėje buvo naikinamas tradicinis socialinės ir ekonominės politikos atskyrimas bei įtraukiamas visiško užimtumo siekimas [23]. Liberalizmas išlieka, tik ne klasikine fon Hayeko forma, o socialinio liberalizmo forma, kai privati nuosavybė ir kapitalistiniai santykiai yra nukreipiami socialinio teisingumo, visų piliečių gerovės siekimo kryptimi. Kuriamoje „Visuotinės Gerovės valstybėje“ yra vengiama kraštutinio individualizmo, ir siekiama ekonomiškai, socialiai ir kultūriškai pažangų individualistinių interesų suderinti su visuomeniniu, atskira interesų – su viešuoju interesu. Teorinės bei praktinės veiklos tikslas yra pašalinti galimų prieštaraujančių pusių socialinius konfliktus ir pasiekti savotišką socialinį balansą, socialinę taiką. Siekiama kompromisais suderinti visus socialinius, politinius bei ekonominius interesus [12]. Nors XX a.

paskutini dešimtmeti Švedija išgyveno ekonominę recesiją ir kai kurios socialines garantijas gyventojams ir šeimoms buvo apribotos, tai beveik nepaliete viešųjų paslaugų, kurios visą laiką buvo švediškosios gerovės pavyzdys [3].

1.2.2.3. Reino modelis

Kai kurie ekonomistai išskiria du pagrindinius europinės gerovės modelius – aukščiau minėtą anglosaksišką ir Reino modelį – šalių, kurios yra išsidėsčiusios Reino krantuose: Šveicarija, Vokietija, Belgija, Olandija, kiek toliau – Austrija. Šių šalių ekonomika turi daugelį bendrų bruožų:

Reino modelis – tai „rinkos ekonomika, įterpta į socialinę politiką“ (Mišelis Alberas). Visų pirma teikiamas dėmesys socialinio saugumo politikai, kuri reiškia pagrįstą antimonopolinę politiką ir socialinės nelygybės švelninimą. Vokietija, Austrija ir Šveicarija – tai valstybės, kuriose studentai neprivalo mokėti už mokslą universitetuose. Taigi valstybė garantuoja visiems galimybę gauti aukštąjį išsilavinimą. Kitas naudojamas svirtis socialinei nelygybei švelninti europinės gerovės modelyje – tai progresyvusis gyventojų pajamų mokestis. Tačiau jis dažnai kritikuojamas sąsajoje su konkurencija pritraukti užsienio investicijas. Keliamas uždavinys – mažinti regionų socialinę diferenciaciją. Pvz., pagal Vokietijos Konstituciją, žmonių gyvenimo sąlygos turi būti vienodos (arba beveik vienodos) visuose Vokietijos regionuose. Šią nuostatą gana sunku įgyvendinti, ypač susivienijus Vokietijai. Tačiau regionų tolygios plėtros siekimas – yra šiuo metu vienas iš svarbiausių Vokietijos vyriausybės veiklos kryptių. Reino modelyje valstybės įtaka suvokiama ne kaip minimali, o kaip aktyvus įsikišimas į socialinę sritį [34].

Europietiškas požiūris, kuris apjungia anglosaksišką visuotinės gerovės valstybės ir Reino socialinės gerovės valstybės koncepcijas, vis tik nėra išsamus pasaulio atžvilgiu.

Pvz., japoniškojo modelio atstovai teigia, kad šiuolaikinėje pasaulio ekonomikoje yra daugelis įvairių kapitalizmo tipų, kurie konkuruoja vienas su kitu, priklausomai nuo kultūrinių religinių tradicijų.

Rytų Azijos kapitalizmą, „naujųjų tigru“ rinkos ekonomiką, įtakoja konfucijietiška tradicija, tuo tarpu, kai Europos ekonomiką apsprendžia krikščioniškasis mentalitetas [34].

Pietų Europos modelyje kuriame daugiausia korporatyvinių-bismarkinių elementų, bet yra ir Šiaurės Europos - institucinio bei anglosaksiško liberalaus modelio savybių. Be to, Pietų

Europos modelis pasižymi specifiniais, tik besivystančioms šalims būdingais klientelizmo bruožais [16].

Dabartinėje viešojoje erdvėje nuolat skelbimas gerovės valstybės modelio „bankrotas“. Teigiama, kad naujomis, globalizacijos sąlygomis šis europinis gerovės valstybės modelis yra atgyvenęs, o jo taikymas gali dar labiau supainioti situaciją. Monetarinės liberalios valstybės raidos šalininkų teiginiai, kad stipri valstybinė socialinė apsauga trukdo ekonominei konkurencijai ir ekonominiam augimui, ypač lengvai skynėsi kelią Lietuvoje. Sulėtėję Vakarų Europos augimo tempai vertė tais teiginiais lengviau tikėti. Pasaulio žiniasklaidoje dažnai mirga ekonominės sėkmės pranešimų iš didžiausia socialine nelygybe pasižyminčių valstybių. Šios šalys Vakarų pasaulyje per pastarąjį dešimtmetį pasižymėjo didžiausiu ekonominiu augimu. Tačiau retai priduriama, kad šios valstybės Vakaruose pasižymi ir didžiausia socialine nelygybe bei socialine poliarizacija. Taip pat lieka nepastebėti kai kurie šiai praktikai prieštaraujantys faktai, pvz., tai, kad stipriai socialiai orientuotos Skandinavijos šalys kartu sugeba ir greitai ekonomiškai vystytis (Švedijos BVP augimas amžių sandūroje siekė 3-4 proc., o jos socialinės gerovės sistema tuo metu buvo dar labiau sustiprinta). Taip pat lieka nepastebėta išaugusi valstybinių socialinės ir sveikatos apsaugos priemonių reikšmė Pietų Europos valstybėse, ypač Portugalijoje, Ispanijoje ir Graikijoje. Pirmosios dvi šalys pasižymėjo ir sparčiu ekonominiu augimu. Prognozuojama ekonominį atsilikimą įveikti ir Graikijoje. Šie faktai neleidžia vienareikšmiškai teigti apie besąlygišką liberalaus raidos modelio pranašumą ne tik vertinant socialinės apsaugos lygį, bet ekonominio konkurencingumo sąlygas [16].

2. GEROVĖS VALSTYBĖS MODELIO ĮGYVENDINIMAS LIETUVOJE

2.1. Socialinė ekonominė raida Lietuvoje 1990-2006 metais

Socialinė ekonominė raida mūsų šalyje nulemta didelių pokyčių, įvykusių Lietuvai tapus nepriklausoma valstybe ir pradėjus kurti rinkos ekonomiką. Dalis visuomenės dėl gyvenimo sąlygų kaitos ir neprognuotumo prarado iki tol turėtą socialinio stabilumo jausmą. Vyko sparti pradinio kapitalo koncentracija, tačiau kapitalas buvo kaupiamas dažnai naudojant ir neteisėtas priemones. Taip pat ir visi kiti visuomeniniai santykiai – ekonominiai, socialiniai, politiniai – vis labiau buvo siejami vien su asmenine nauda. Intensyviai pradėjo didėti išlaidų skirtumas tarp turtingiausiai ir skurdžiausiai gyvenančių sluoksnių, visuomenės santykių savanaudiškėjimas, ryškus socialinis ekonominis gyventojų susisluoksniavimas turėjo didelę įtaką nusikalstamumo didėjimui ir dalies gyventojų emigravimui. Visoje Lietuvos teritorijoje vykusios socialinės ir ekonominės permainos išbalansavo miestų, rajonų ir kaimų, kaip teritorinių šalies vienetų, anksčiau vyravusias planingai derinamas plėtros sistemas. Pramonės inovacijos, bendrų su užsieniu įmonių kūrimas, priėjimo prie finansinio kapitalo gerinimas – tai reiškiniai, kurie dar labiau sutelkė kvalifikuotos darbo jėgos potencialą, ypač jaunimą, šalies didžiuosiuose miestuose. susidarė didelė socialinės ekonominės plėtros disproporcija tarp Lietuvos regionų [1].

2.1.1. Valstybės gerovės modelio pasirinkimo problemos

Atkūrus Lietuvos nepriklausomybę, tik dalinai susidurta su socialinės politikos ir atitinkamo gerovės valstybės modelio pasirinkimo problemomis [32]. Pastangų racionaliau rinktis tam tikrą socialinės politikos modelį beveik nebuvo. „Socialiniam veiksniai“ Lietuvoje nuo pat rinkos reformų pradžios ligi šiol skiriamas nepakankamas dėmesys. Per visus pastaruosius rinkos reformų metus buvo pastebima tendencija – socialinių problemų sprendimą atmesti į paskutinę eilę, „socialinį veiksni“ iškelti už ekonomikos ribų. Į žmones buvo žvelgiama kaip į ekonominių reformų objektą, tačiau ne kaip į aktyvų jų dalyvį. Daugelis reformų buvo vykdoma neatsiklausus žmonių, neatsižvelgiant į gyventojų socialinius-ekonominius poreikius. Tuo metu, kai rinkos pokyčiai turi vykti tam, kad kiltų žmogaus materialinė gerovė [34].

Atkūrus valstybingumą Lietuvai buvo pakankamai lengva nuosekliai pereiti prie kokio nors Europinio ar jam artimo gerovės modelio. Tačiau Lietuvos politinės jėgos su mažomis išlygomis, beveik visos metėsi į kitą kraštutinumą, kuriant laisvosios, o ne socialinės rinkos

ekonomiką, ir palaipsniui persiėmė rinkos fundamentalizmo idėjomis. Šiame procese aktyviai dalyvavo politinių partijų ir žiniasklaidos atstovai, o moksliniu ideologiniu požiūriu tokiam kursui vadovavo Lietuvos Laisvosios rinkos institutas [23].

2.1.2. Ekonominės reformos ir rinkos liberalizacijos procesai

Ekonominių reformų metu Lietuvoje visada jautėsi Tarptautinio valiutos fondo, Pasaulio banko ir Ekonominio bendradarbiavimo ir plėtros organizacijos spaudimas, skatinantis kurti liberalią gerovės valstybę, kurioje dominuotų rinkos ir ne pelno institucijos.

Perėjimas iš centralizuoto planavimo ir viešos gamybos priemonių nuosavybės ekonomikos į rinkos santykius yra radikalus visos valstybės sanklodos pokytis, kuriam reikia tam tikrų ekonominių ir socialinių sąnaudų. Atsiskyrusi nuo sovietų sąjungos Lietuva prarado pigius energetinius išteklius, žaliavų ir produkcijos realizavimo rinkas, viešųjų finansų atsargas. Tai neišvengiamai paveikė Lietuvos ekonomikos rodiklius, pvz., 1992 m. BVP krito 34%, o vidutinė metinė infliacija siekė 1000% (Lietuvos statistikos metraštis, 1996, 1997). Dėl šių pokyčių buvo išbalansuotas socialinis stabilumas: vieni gyventojų sluoksniai prarado palankias socialines sąlygas, kiti jas įgavo. Formuojantis visiškai naujiems ekonominiams santykiams dalis iki tol normaliai gyvenusių žmonių prarado pajamas ir (ar) statusą, o dalis buvusių „nesėkmingųjų“ jas įgavo [1].

Rinkos pokyčiai ekonomikoje, ypač privatizacijos ir liberalizacijos procesai, labai stipriai paveikė visas Lietuvos ekonominio gyvenimo puses. Viena vertus, įvyko teigiami pažangūs pokyčiai, tačiau, antra vertus, negalima nepastebėti ir sudėtingų, ypač socialinių, pasekmių. Oficialus rinkos pokyčių įgyvendinimo motyvas buvo deklaruojamas visų vyriausybių programose – siekti gyventojų gyvenimo gerovės, socialiai orientuotos rinkos, gerinti žmonių gyvenimo sąlygas.

Pirmajame rinkos reformų etape buvo išskelti šie ekonominiai uždaviniai – liberalizuoti kainas, privatizuoti nuosavybę, stabilizuoti ekonomiką. Į visus šiuos klausimus mūsų visuomenėje, sprendžiant iš oficialių dokumentų ir žiniasklaidos, pateikiamas, kaip taisyklė, vienareikšmiškai teigiamas atsakymas [34]. Naujasis Lietuvos ekonominis ir politinis elitas su dideliu nepatiklumu vertino viešąjį sektorių ir galimybes padidinti jo efektyvumą. Vyko totaline privatizacijos banga ir atitinkamomis vertybinėmis nuostatomis Lietuvoje.

Paradoksas yra tas, kad valstybė, kuri buvo rinkos pokyčių iniciatorė, faktiškai buvo išstumta iš rinkos [34]. Šią vietą užėmė šešėlinė ekonomika, kuri, įvairių ekspertų vertinimais, sudaro Lietuvoje didelę dalį – 16-25% BVP.

Per rinkos reformų laikotarpį galima kalbėti apie du procesus, vykstančius ekonomikos liberalizavimo epochoje: pirmasis – ekonomikos „šešėlizacija“, įmonių ūkinių-ekonominių struktūrų pasitraukimas į šešėlinę sferą; ir antrasis – visuomenės kriminalizacija, t.y. vis didesnis nusikalstamųjų elementų įtakos didėjimas. Pagrindinė šių procesų priežastis – nepakankamas valstybės dėmesys socialinei komponentei, žmogiškųjų išteklių problemoms.

Pagrindinė tendencija, kuri buvo pastebima 1992-2001 metais – blogėjanti Lietuvos gyventojų materialinė būklė. Nors ši negatyvi tendencija sustiprėjo 1999-2000 metais, tačiau apskritai galima teigti, kad Lietuvos rinkos reformos vyko mažėjančių gyventojų pajamų kontekste. Atskiros gyventojų pajamų padidėjimo ir nuosmukio fazės nekeitė bendrosios tendencijos. (Pvz., 1998 m. I-ame pusmetyje sparčiai augo darbo užmokesčio tempai, tačiau 1999 metais jie ženkliai krito.)

Skurdas, socialinė atskirtis, poliarinė diferenciacija – tai sąvokos, atsiradusios rinkos reformų metu. Atsirado tokia sąvoka, kaip naujieji skurdžiai – profesionalai: mokytojai, gydytojai, dėstytojai ir kt., kurie negalėjo išgyventi iš darbo pagal savo profesiją [34].

Per visą rinkos reformų laikotarpį gyventojų pajamos pasižymėjo žemu vidutiniu lygiu bei aukšta pajamų diferenciacija (nelygybe).

Ne mažiau opi socialinė rinkos pokyčių pasekmė – nedarbas. Nedarbas nuo rinkos įsigalėjimo pradžios Lietuvoje išaugo 2-3 kartus. Ypač nedarbas tapo realia ir didėjančia grėsme 2000 metais, kai jis per du metus – nuo 1998 iki 2000 m. – išaugo du kartus ir pasiekė 13%. Nedarbas pavirto ekonominio ir socialinio stabilumo realia grėsme [34].

2.1.3. Prieštaringas valstybės vaidmens suvokimas

Greta rimtų rinkos pokyčių pasiekimų permainos ekonomikoje nuvertino valstybės vaidmenį. Žymiai susilpnėjo valstybės funkcijos ekonomikoje – ne tik ūkinės-ekonominės, bet ir teisėsaugos funkcijos [34].

Lietuvoje dauguma politinio, žiniasklaidos ir akademinio elito Lietuvoje valstybės vaidmenį suprato tik kaip „pasyvaus prižiūrėtojo“, t.y. vyravo silpnos valstybės ir laisvosios rinkos požiūris [23].

Rinkos reformų specifika Lietuvoje sąlygojo labai prieštaringą valstybės dalyvavimo ekonomikoje suvokimą ir vertinimą. Iki šiol egzistuoja du priešingi požiūriai. Pirmasis teigia, kad valstybė turi kuo mažiau kištis į rinką, į ekonominį gyvenimą ir valstybės sektorius turi būti menkas. Antrasis požiūris grindžiamas mintimi, kad valstybės vaidmuo išlieka gana žymus ir civilizuotas, aukštos plėtros rinkos šalyse. Lietuvoje nuo pat rinkos įsigalėjimo pradžios deklaruojamas ir remiamas pirmasis požiūris. Tokį požiūrį buvo galima iš dalies suprasti ir

pateisinti. Lietuvos rinkos reformų pradžioje, kai kilo euforija po nepriklausomybės atgavimo, socializmo sistemos žlugimo. Rezultatas – nuo vieno kraštutinumo – totalitarinės socializmo sistemos buvo mestasi į kitą kraštutinumą – radikalų liberalizmą, kai valstybės vaidmuo buvo visiškai sumenkintas, ir faktiškai valstybė buvo išstumta iš rinkos ekonomikos. Esant dar nebrandžiam privačiam verslui, silpnam finansiniam kapitalui, valstybės vietą ekonomikoje užėmė ekonomiškai įtakingos grupuotės, o neretai ir nusikalstamos struktūros[34].

Lietuvoje valstybės socialinė funkcija yra labai susiaurėjusi. Socialinė valstybės funkcija tai pareiga sukurti sąlygas tam ženkliam ekonomikos sektoriui, kuris nefunkcionuoja pagal rinkos dėsnius, tai taip vadinama sociokultūrinė sfera: mokslas, kultūra, švietimas, demografiniai procesai, visiško užimtumo užtikrinimas, sveikatos apsauga, aplinkos apsauga, pensininkų, neigaliųjų, motinystės parama, taip pat įtakoti socialinę-ekonominę stratifikaciją ir socialinį mobilumą, poliarinę diferenciaciją, t.y. mažinti didelius skirtumus tarp skurdžiųjų ir turtingųjų, sudaryti sąlygas formuotis viduriniajai klasei.

Taigi valstybės veikla šioje srityje yra mažai efektyvi. Tuo tarpu civilizuotos rinkos šalyse socialinės dinamikos gairės, visiško užimtumo siekimas ir efektyvus socialinės funkcijos įgyvendinimas yra laikomi valstybės prioritetais [34].

2.1.4. Socialinių judėjimų stoka

Lietuvoje nebuvo stiprių socialinių jėgų, socialinių judėjimų ar pilietinės visuomenės institucijų, kurios būtų buvusios suinteresuotos didesniu valstybiniu reguliavimu. Valstybės vaidmuo buvo sumažėjęs, o pilietinės visuomenės institutai buvo dar labai silpni. Žemas pilietinės visuomenės lygis taip pat nesudarė sąlygų sukurti socialdemokratinę gerovės valstybę [32]. Remiantis socialdemokratinės gerovės valstybės teorija, stiprūs socialiniai judėjimai ir būtent darbininkų klasės mobilizacija per profsąjungas ir kitas darbininkų asociacijas, taip pat tipiškų kairiųjų partijų galia turėtų būti svarbiausi stiprios gerovės valstybės garantai. Lietuvoje minėtų organizacijų ir partijų įtaka, siekiant didesnio socialinio teisingumo ir pajamų perskirstymo, buvo nedidelė. Tai patvirtina valstybės išlaidų dalis nuo bendrojo vidaus produkto, kuri 2002 metais Lietuvoje sudarė tik 30% [9]. Socialinių išlaidų dalis Lietuvoje 1997-2003 metais sudarė tik apie 11% BVP, su išlaidomis sveikatos apsaugai Lietuvoje socialinės srities dalis siekė tik 16% BVP [13].

Pastarojo dešimtmečio Lietuvos ekonominei ir socialinei raidai buvo būdinga tai, kad esant palyginti spartiems ekonominio augimo tempams, socialinė situacija bei gyvenimo lygis gerėjo nepakankamai. Šalies ekonomika ir darbo našumas 2000-2003 metais augo daugiau negu 6 %, tačiau vidutinis darbo užmokestis 2003 metais tesiekė 1185 litus, kas sudarė kiek mažiau

nei 38 % Europos Sąjungos vidutinio darbo užmokesčio. Viena iš kliūčių siekiant didesnių atlyginimų ir geresnių darbo sąlygų šalyje buvo menka Lietuvos dirbančiųjų narystė profsajungose ir nepakankamas profsajungų aktyvumas. Pagal Suomijos darbo ministerijos ir Helsinkio universiteto ekspertų tyrimą „Darbo gyvenimo barometras Baltijos valstybėse“ narystė profesinėse sąjungose Lietuvoje buvo retesnis reiškinys nei Latvijoje ir Estijoje. Per trejus metus profsajungoms priklausančių darbuotojų sumažėjo nuo 15% iki 11%. Profsajungų politinis svoris Lietuvoje, formuojant bei priimant socialinės politikos sprendimus, buvo ir tebėra menkas. Darbdavių asociacija (Verslo darbdavių konfederacija) pasižymėjo kur kas didesne įtaka [23].

Socialiniam angažuotumui reikštis ir socialinei apsaugai stiprėti Lietuvoje galėtų padėti įvairūs pilietinės visuomenės institutai. Tačiau pilietinė visuomenė Lietuvoje, kaip ir visoje Rytų Europoje, dar tik formuojasi, o žemas pilietinės visuomenės lygis ir menkos kolektyvistinės ar komunitarinės nuotaikos leidžia „užmiršti“ visuomenės grupių, priklausančių nuo gerovės valstybės politikos, tokių kaip pensininkai, socialiai remtini žmonės, bedarbiai, problemas [23].

Pažymėtina, kad į sociologų klausimą, ar sutiktų mokėti didesnius mokesčius tam, kad socialinių pašalpų būtų daugiau, neigiamai atsisakė net 62,1% gyventojų. Tačiau pagal sociologinę apklausą, atliktą 1999 metais, dauguma Lietuvos gyventojų nurodė, kad socialinių išmokų labai reikia (viena iš pagrindinių socialinių problemų, atsakiusiųjų nuomone, buvo mažos pensijos, bedarbių pašalpos ir panašiai) [26]. Taigi, neskaitant nepriklausomybės siekių ir kovų už ją, solidarumo tarp Lietuvos gyventojų buvo nedaug. Iš pirmo žvilgsnio atrodytų, kad sovietiniais laikais Lietuvoje turėjo sustiprėti kolektyvistinės nuotaikos. Tačiau istorijos faktai liudija, kad kolektyvizmas Lietuvoje, kaip ir kitose Baltijos šalyse, buvo daugiau dirbtinio pobūdžio. Kaip tauta, lietuviai buvo daugiau linkę veikti pavieniui nei kolektyviai, o tai gali tapti paaiškinimu, kodėl Lietuvos istorijoje niekada nebuvo stiprių profesinių sąjungų, socialdemokratiškos ir antiglobalistinių ar kitų gerai žinomų socialinių judėjimų [14].

Taigi nuo pat 1990 m. Lietuvoje trūko stiprių profsajunginių judėjimų, o pilietinės visuomenės institucijos ir pilietinis visuomenės lygis buvo silpni. Lietuvos socialiniame-politiniame gyvenime susiklostė paradoksali situacija: dauguma Lietuvos rinkėjų pagal savo socialinę bazę būdami tinkami kairiai socialinei politikai vykdyti nerodė atitinkamų kairiosioms politinėms jėgoms būdingų aspiracijų, bet tuo pačiu ir nebuvo atstovaujami [23].

Gerovės valstybės politika turėtų priklausyti nuo valdančiųjų politinių jėgų – valdant kairiosioms jėgoms gerovės valstybės ribos turėtų būti plečiamos, valdant dešinioms – atvirkščiai, siauriamos, tačiau Lietuvoje per visą nepriklausomybės laikotarpį tokios tendencijos beveik nebuvo pastebėta. Dauguma Lietuvos politinių partijų pritaria rinkos fundamentalizmo ideologijai ir nedrįsta ardyti kai kurių dabartinių valstybinių ekonominių - socialinių struktūrų tikrai baimindamosi socialinių neramumų [23].

2.1.5. Socialinės apsaugos modelio monetarinė vystymosi kryptis

Socialinės apsaugos srityje buvo pritariama modelio, orientuoto į darbo rinkoje dalyvaujančių ir valstybinio socialinio draudimo įmokas mokančių į atskirą Valstybinio socialinio draudimo fondą, daugiausiai samdomojo darbo atstovus. Naujoji socialinės apsaugos sistema buvo projektuojama remiantis išmokų, susijusių su darbo rinka, principu, pavyzdžiui:

- ✓ pensijos dydis priklauso nuo buvusio darbo užmokesčio ir darbo stažo;
- ✓ ligos pašalpa susijusi su uždarbiu;
- ✓ negatyvinis pajamų mokestis taikomas socialinės pašalpos skaičiavimo atveju.

Tai reiškia, kad bendros asmeninės pajamos, kurias sudaro darbo užmokestis ir socialinė pašalpa, visada yra didesnės tiems, kurie gauna didesnę darbo užmokestį;

- ✓ socialinio draudimo fondas finansuojamas įmokomis, apskaičiuojamomis nuo darbo užmokesčio;
- ✓ vaiko priežiūros pašalpa yra didesnė apdraustųjų moterų negu neapdraustųjų moterų studenčių atveju.

Socialinio draudimo fondo, atskirto nuo valstybės biudžeto, įsteigimas patvirtina tą faktą, kad socialinė apsauga Lietuvoje rėmėsi darbo rinka. Tai ypač iliustravo tas faktas, kad nedirbantys ir darbo biržoje neužsiregistravę asmenys, išskyrus pirmąją, gyvybei būtina sveikatos priežiūrą, neturėjo teisės į sveikatos apsaugą [23].

Lietuvoje iš esmės veikė socialinio draudimo sistema, kuri dėl nepakankamo šalies ekonominio išsivystymo lygio sugebėjo užtikrinti tik nedideles išmokas. Valstybė per mažai lėšų skyrė socialinėms išlaidoms padengti. Egzistavo palyginti žemas socialinių išlaidų vienam piliečiui lygis. Buvo skiriamos daugiausiai minimalaus dydžio išmokos. Buvo nepakankamai užtikrinamos socialinės teisės ir neteikiama parama „neužsitarnavusiems vargšams“. Gerovės kūrimo našta buvo perkeliama ant šeimos pečių ir stiprinamas tradicinis moters vaidmuo [23]. Kovai su skurdu buvo skiriamos tikrai ribotos socialinės paramos programos (1997-2003 metais valstybinės socialinės apsaugos lėšos socialiniam draudimui sudarė daugiau kaip 80%, socialinei paramai buvo skiriama tik apie 13% ir specialioms, papildomoms valstybinėms pensijoms - apie 2% [21]. Šis skirtumas glūdi pirmiausia atskirų valstybės privilegijų bei klientelizmo bruožuose. Klientelizmo stiprėjimą, kurio šaknys siekia dar sovietinės nomenklatūros privilegijų egzistavimą, ir kuris tikrai neprisideda prie socialinio teisingumo šalyje [23].

Lietuvoje socialinė politika taip pat turį daug monetarinei valstybei būdingų bruožų: valstybės socialinės apsaugos sistema siekia orientotis tik į neturtingiausius gyventojus, socialinėje politikoje taikoma minimali ir tikslinė valstybinė socialinė apsauga, esant žemam pašalpų ir pensijų lygiui. Stiprėjančias monetaristinio modelio tendencijas Lietuvoje liudija

priklausomybės nuo rinkos didėjimas, kuris yra išreiškiamas dekomodifikacijos laipsnio skaičiavimais. Dekomodifikacijos laipsnis Lietuvos socialinėje apsaugoje ir anksčiau nebuvo didelis, o vėliau dar sumažėjo. 1997 metais dekomodifikacijos laipsnis siekė 23,8, o 2000–tais jau tik 22,2 [11]. Lietuvos posūkį link valstybinės paramos atsisakymo liudijo ir 2000 metų pradžioje daugelio lengvatų socialiai remtiniems asmenims atsisakymas. 2003-2004 metais išryškėjusias liberalias marginalines tendencijas pabrėžė dar 2000 metais A.Guogio, D. Bernoto ir D. Ūselio atliktas „Lietuvos politinių partijų sampratos apie socialinę apsaugą“ tyrimas, pagal kurį tikrai 3 neįtakingos partijos pritarė universaliam instituciniam socialinės apsaugos modeliui, likusios 17 arba neturėjo vieningos nuomonės, arba pasisakė už liberalųjį tipą. Tarp šių 17 partijų atsидūrė ir kairiosios partijos, išskyrus neskaitlingą ir neįtakingą radikalių socialistų partiją.

Socialinės apsaugos reformos nuo pat 1990 metų Lietuvoje nukreipė šalį modelio, sąlygojančio didesnę priklausomybę nuo dalyvavimo laisvosios rinkos ekonomikos darbo rinkoje, kūrimo kryptimi, darė palankesnes sąlygas tolesnei turtinei nelygybei ir socialinei diferenciacijai stiprėti bei reiškė liberaliosios politinės krypties įtvirtinimą. Tam įtakos turėjo ir tarptautinių organizacijų spaudimas.

Esant palyginti spartiems ekonominio augimo tempams, socialinė situacija bei gyvenimo lygis gerėjo nepakankamai. Universalumas netapo vertybe šalies socialinėje apsaugoje. Tai galima vertinti kaip tiesioginę globalizacijos ir paaštrėjusio Lietuvos dalyvavimo tarptautinėje konkurencinėje kovoje išdava [23]. Narystė ES verčia Lietuvą suvokti visiškai naują socialinės politikos vaidmenį ekonomikoje. Tai patvirtina ir pagrindiniai ES strateginiai dokumentai (Lisabonos strategija, Europos Tarybos Naujoji socialinės sanglaudos strategija ir kt.). Socialinė politika Europos Sąjungoje yra ekonomikos augimo prielaida, sąlyga, garantuojanti šalies ekonomikos sėkmę [33].

Nepriklausomybės laikotarpyje buvo sukauptas nemažas teigiamas patyrimas, tačiau matosi, kad jis apibūdina daugiau makroekonominį lygmenį, liečiantį makrofinansus – pinigų ir fiskalinę politiką, valstybės skolos politiką. Socialiniai indikatoriai, visa tai, kas susiję su žmogiškųjų išteklių plėtra, užimtumo didinimu, gyventojų pajamomis, darbo užmokesčiu, gyvenimo lygio kėlimu – šiems aspektams buvo skiriamas nepakankamas dėmesys [34].

Vis dėlto dabartinis Lietuvos bendrojo vidaus produkto didėjimas ir užsienio prekybos plėtra, gyventojų užimtumo lygio ir darbo užmokesčio didėjimas yra svarbiausios teigiamos Lietuvos socialinės ekonominės raidos tendencijos. Tačiau valstybė, norėdama užtikrinti ir išsaugoti ekonomikos augimą bei socialinį visuomenės stabilumą, privalo atkreipti dėmesį ir į svarbiausias problemas, kylančias tiek dėl specifinės Lietuvos praeities, tiek dėl dabartinių ekonominių bei socialinių sąlygų [1].

2.2. Europinės gerovės modelis Lietuvos strateginiuose dokumentuose

Rinkos pokyčiai Lietuvoje vyko nesilaikant, o iki 2002 m. net neturint ekonominės plėtros strategijos. Šis faktas lėmė mūsų ekonominės plėtros nenuoseklumą, fragmentiškumą, trūko strateginio-analitinio sisteminio požiūrio, kompleksiškai įgyvendinant lemiamus pokyčius Lietuvoje, kas neigiamai veikė Lietuvos ekonomikos raidą.

2001 metais Lietuvoje buvo apie 150 teisės aktais patvirtintų įvairios trukmės strateginių dokumentų. Vėliau visi strateginiai dokumentai suskirstyti į tris svarbiausias grupes. Šiuo metu Lietuvos strateginio planavimo sistemą sudaro:

1. Ilgalaikio planavimo dokumentai (Valstybės ilgalaikės raidos strategija, LR teritorijos bendrasis planas, Ilgalaikė ūkio plėtros strategija, Nacionalinė darnaus vystymosi strategija, Sektorių ilgalaikė strategija).
2. Vidutinės trukmės planavimo dokumentai (BPD, Regionų plėtros planai ir kt.).
3. Trumpalaikiai planavimo dokumentai (strateginiai veiklos planai ir biudžeto programos) [1].

2.2.1. Valstybės ilgalaikės raidos strategijos prioritetai

Svarbus strateginis dokumentas yra valstybės ilgalaikės raidos strategija (iki 2015 m.), patvirtinta Lietuvos respublikos seimo 2002 metų lapkričio 12 dienos nutarimu nr. IX-1187.

Šioje strategijoje numatyti trys svarbiausi prioritetai:

1. Žinių visuomenė, kuri aprėpia mokslo ir švietimo, gyventojų kompetencijos, valstybės valdymo ir savivaldos bei kultūros kryptis.
2. Konkurencinga ekonomika, apimanti pramonės ir verslo, energetikos, transporto ir tranzito, žinių ekonomikos ir elektroninio verslo, kaimo ir žemės ūkio plėtros, finansų politikos, regionų plėtros ir turizmo kryptis.
3. Saugi visuomenė, kuri apima aplinkos, krašto apsaugos, viešojo saugumo, socialinės, sveikatos apsaugos, užsienio politikos ir teisėkūros kryptis.

Per šią strategiją anksčiau buvo netiesiogiai įgyvendinama ES Lisabonos strategija (iki jos peržiūros 2005 m). Pagal svarbiausius vertinimo kriterijus šios strategijos įgyvendinimas yra mažai efektyvus iš dalies dėl netiesioginio jos įgyvendinimo būdo. Nors strateginio planavimo metodikoje daroma prielaida, kad šiame dokumente turi būti suderintos ir apibendrintos skirtingos ūkio šakų (sektorių) ir kitos plėtros strategijos, bet praktikoje tai pasiekti labai sudėtinga dėl didelio strategijų skaičiaus ir jų abstraktaus pobūdžio [1].

2.2.2. ES strateginiai dokumentai

Narystė ES verčia Lietuvą suvokti visiškai naują socialinės politikos vaidmenį ekonomikoje. Tai patvirtina ir pagrindiniai ES strateginiai dokumentai (Lisabonos strategija, Europos Tarybos Naujoji socialinės sanglaudos strategija ir kt.). Socialinė politika Europos Sąjungoje yra ekonomikos augimo prielaida, sąlyga, garantuojanti šalies ekonomikos sėkmę [33]

Lisabonos strategija, buvo priimta 2000-taisiais metais Lisabonos ES Vadovų tarybos susitikime, o 2005 metų pavasarį ES vadovų tarybos susitikime ji buvo peržiūrėta.

Lisabonos strategijos tikslas – per dešimtmetį ES sukurti konkurencingiausią pasaulyje žinojimu besiremiančią ekonomiką, kurioje ekonomikos augimas būtų tvarus ir susijęs su tvirtesne socialine sanglauda, siekiant paversti Europą dinamiška ir konkurencinga erdve, patrauklia investuoti ir dirbti, daugiau dėmesio teikiama ūkio augimui ir darbo vietų kūrimui. Be to, Lisabonos strategijai įgyvendinti buvo sukurtas naujas įgyvendinimo mechanizmas, pagal kurį turi būti rengiamos nacionalinės reformos programos ir jų įgyvendinimo ataskaitos. Lisabonos strategijai įgyvendinti buvo parengtos ir patvirtintos jungtinės ekonomikos augimo ir darbo vietų kūrimo gairės (2005– 2008 m.), kuriose numatytos veiklos kryptys makroekonomikos, mikroekonomikos ir užimtumo srityse [1].

2.2.3. Nacionalinė Lisabonos strategijos įgyvendinimo programa

Šių gairių pagrindu Lietuva parengė nacionalinę Lisabonos strategijos įgyvendinimo programą. Jos rengimą koordinavo ūkio ministerija. nacionalinėje programoje buvo nustatyti nacionaliniai prioritetai, tikslai, uždaviniai ir priemonės.

Bendrieji šios programos prioritetai yra šie:

1. Išlaikyti spartų ūkio (ekonomikos) augimą ir makroekonominį stabilumą.
2. Skatinti Lietuvos įmonių konkurencingumą.
3. Skatinti užimtumą ir investicijas į žmogiškąjį kapitalą.

Nacionalinė Lisabonos strategijos įgyvendinimo programa Lietuvoje neturi tinkamo įgyvendinimo mechanizmo (nors galėjo būti parengta atskira lygiagreti valstybės biudžeto programa). Tai kelia abejonių dėl efektyvaus šios programos įgyvendinimo 2005–2008 metų laikotarpiu, nes daugelis numatytų priemonių neturi pagrįstų finansavimo išteklių. Pavyzdžiui, svarstant 2006–2008 metų biudžeto projektą seime, keliuose komitetuose buvo siūloma skirti papildomą finansavimą priemonėms, kurios įtrauktos į minėtą programą (nors jos galėjo būti numatytos kitų metų biudžeto programose). Taip pat neaišku, kaip į Lisabonos strategijos įgyvendinimo procesą Lietuvoje bus įtraukti Europos Komisijos gairėse numatyti keli atviro

koordinavimo metodo procesai (pvz., informacinės visuomenės, įmonių politikos, mokslinių tyrimų ir eksperimentinės plėtros, aplinkos ir kt.). Nors Lisabonos strategijos įgyvendinimo programą planuojama finansuoti iš ES struktūrinių fondų, ji per menkai suderinta su 2007–2013 metų ES struktūrinių fondų programavimo dokumentais.

Valstybės arba vyriausybės prioritetų įgyvendinimas susijęs su išteklių paskirstymu ir jų efektyviu panaudojimu. Jeigu strateginiai tikslai ar prioritetai nėra pagrįsti ištekliais, jų įgyvendinimo tikimybė nedidelė. Reformuojant strateginį planavimą centriniu valdymo lygmeniu buvo siekiama suderinti vyriausybės prioritetus, finansinius išteklius ir asignavimų valdytojų veiklą, tačiau to nebuvo pasiekta. Atnaujintoje Lisabonos strategijoje pabrėžiamas poreikis geriau susieti strateginius prioritetus su ištekliais ir efektyviai juos panaudoti. Lietuvoje nėra tinkamai suplanuotas šios Europos Komisijos gairės įgyvendinimas (nes nacionalinėje Lisabonos strategijos įgyvendinimo programoje numatytos tik trys priemonės, kurios gali turėti ribotą įtaką šiam tikslui) [1].

Lietuvoje įvairiuose strategijos komentaruose bei analizėje, akcentuojama ekonominė, o ne socialinė Lisabonos strategijos dalis. Nagrinėjamame gerovės valstybės kontekste verta pažvelgti būtent į ją. Lisabonos strategija, kaip visa ES teisė, buvo kurta ne naujosioms ES narėms. Joje pateikiama ES valstybių narių konkurencingumo didinimo strategija, kurios esminis elementas yra gerovės valstybės reforma bei investicijos į švietimą ir tyrimus. Nepaisant to, didelė dalis Lisabonos strategijos pasiūlymų, susijusių su socialine politika plačiąja prasme, Lietuvos gerovės valstybės kūrimui gali suteikti reikalingas gaires [24].

Lisabonos strategijoje liberalios ekonominės politikos priemonės, tokios kaip verslumo skatinimas, įėjimo į rinką barjerų bei kitų kliūčių verslui mažinimas derinamos su visiško užimtumo politika, tvaria plėtra ir politika, besiremiančia socialine sanglauda bei socialinės atskirties mažinimu. Lisabonos strategijos užimtumo politikos srityje formuluojamos rekomendacijos iš esmės atitinka šiuo metu Lietuvoje vykdomą aktyvią darbo rinkos politiką, tad šioje srityje reikia tik geresnės ir aiškesnės atitinkamų priemonių tarpusavio koordinacijos bei derinimo su kitomis Lisabonos strategijos priemonėmis. Socialinės apsaugos politika Lisabonos strategijoje apima ne tik socialinės apsaugos sistemas ir socialinę sanglaudą, bet ir švietimą, mokslą bei tvarios (angl. sustainable) plėtros politiką. Švietimo ir mokslo politika iš tiesų tiesiogiai susijusi ir su ekonomikos konkurencingumu ir su socialine apsauga. Tačiau švietimo srityje Lietuvoje vyko nemažai reformų, kurias dažnai tereikia tęsti. Dėl to šioje srityje Lisabonos rekomendacijos gali ir turi tik patikslinti, o ne iš esmės keisti esamą politiką. Lisabonos strategija sveikatos apsaugos srityje, detalčiai išanalizavus sveikatos apsaugos sistemas ES valstybėse, gali būti naudinga persvarstant sveikatos apsaugos sistemos kryptis [24].

Įgyvendinant Lisabonos strategiją Lietuvoje yra sudėtinga padėtis. Nepaisant žinybiškai ir biurokратиškai „aktyvių“ priemonių, Lisabonos strategijos supratimas itin menkas:

1. Lietuvos tauta su Lisabonos strategijos uždaviniais nesupažindinta nei mokymo, nei žiniasklaidos, nei konkrečių programinių veiksmų ir priemonių įgyvendinimo būdais.

2. Lisabonos strategija suprantama ideologiškai ir užima valdančiojo elito sąmonėje simbolinės „komunizmo statybos“ (t. y. nepasiekiamo ir nekonkretaus, ir dėl to itin nepraktiško) tikslo vietą.

3. Lisabonos strategijos samprata grindžiama ne žinių visuomenės sandaros principais, o tradiciniais pramoninės agrarinės visuomenės kriterijais. Realios padėties šiuolaikinėje visuomenėje nesupratimas ir pastangos spręsti kokybiškai naujas problemas remiantis pasenusiais stereotipais – viena svarbiausių nuolatinės politinės sumaišties ir sukretimų priežastis.

4. Lisabonos uždaviniai ir naujojoje redakcijoje (2005-ųjų rudenį) traktuojami kaip tradicinė „ūkinė“ praktika. Geri Lietuvos BVP augimo, menki nedarbo ir formaliojo švietimo rodikliai ES kontekste pateikiami kaip sėkmingas ir net „pirmūniškas“ Lisabonos uždavinių įgyvendinimas. Tačiau Eurostato duomenys rodo dažniausiai kitokį vaizdą: 1) BVP didėjimo siekiama mažo ir vidutinio technologinio lygio pramonėje, kurioje nėra inovacijų, kuri nereikalinga technologinės ir vadybinės lyderystės, kurioje maža paslaugų dalis ir kita, net 65 % darbuotojų dirba žemos pridėtinės vertės sektoriuose; 2) po mažėjančiais nedarbo rodikliais slepiasi tragiškas darbo jėgos praradimas, o ne ekonomikos gebėjimas ją išlaikyti, kvalifikuoti ir motyvuoti; 3) formalieji švietimo rodikliai rodo dramatišką formaliojo žinojimo krizę, kai turint daugiausia studentų Europoje (santykiniai dydžiai) sukuriama mažiausiai inovacijų ir mokslo produkcijos [1].

2.2.4. Strateginio planavimo ir taikymo suderinamumo problema

Lietuvoje parengta daug strateginių dokumentų, kuriuose numatyta daug prioritetų, taip pat rengiant kiekvienų metų valstybės biudžeto projektą vyriausybė skelbia strateginius tikslus (prioritetus). Tačiau jie nėra efektyviai taikomi praktikoje. Kai kuriose srityse trūksta aiškaus prioritetų turinio aprašymo. Nors vyriausybė patvirtino regioninės politikos iki 2013 metų strategiją, kurioje buvo numatyti regioninės politikos tikslai, uždaviniai ir kitos dalys, regioninės plėtros turinys nėra visiškai aiškus (pvz., kurioje regiono plėtros centro teritorijoje turi būti telkiamos lėšos). Siekiamą įgyvendinti visuomenės (ar tautos) politiką reikėtų konceptualizuoti.

Nors strateginio planavimo metodikoje teigiama, kad paprastai turi būti nustatomos ne daugiau kaip penkios vyriausybės prioritetinės kryptys, tačiau jų daug daugiau ir nuolat daugėja.

2003 metais buvo numatyti aštuoni prioritetai, o 2005 metais jau 11 prioritetų, nes keli ankstesni prioritetai buvo detalizuoti ir atsirado papildomų. Norint, kad prioritetai būtų efektyviai įgyvendinami, jų neturėtų būti labai daug [1].

Lietuvoje trūksta aiškaus visos vyriausybės veiklos strateginio plano, kuriame būtų pateikti visi prioritetai, tikslai, uždaviniai, vertinimo kriterijai ir kitos sudedamosios dalys. Vyriausybės veiklos metinė ataskaita teikiama seimui apibendrinus ministerijų ir kitų institucijų veiklos ataskaitas, tačiau biudžeto rengimo pradžioje vyriausybė tvirtina strateginių tikslų (prioritetų) sąrašą. Kadangi būtų sudėtinga vyriausybės programą paversti strateginiu dokumentu (nes nuo jos priklauso vyriausybės veiklos įgaliojimai), galima būtų papildomai rengti apibendrintą strateginį vyriausybės veiklos planą.

Nuo 2000 metų centrinės valdžios lygmeniu buvo pradėtas diegti strateginis planavimas. Dabar kiekvienais metais ministerijos ir kiti asignavimų valdytojai rengia (tikslina) strateginius veiklos planus ir biudžeto programas. Pagal strateginio planavimo metodiką šiuose dokumentuose numatomi institucijų strateginiai tikslai ir biudžeto programų tikslai bei uždaviniai. Dokumentų kokybė labai nevienoda. 2004 metais patikslinus strateginio planavimo metodiką buvo pradėti diegti trijų lygių (produkto, rezultato, efekto) vertinimo kriterijai, kurie leis geriau įvertinti skirtingų tikslų ir uždavinių pasiekimą. Tačiau šios vertinimo sistemos diegimas labai sudėtingas procesas.

Lietuvos strateginio planavimo sistemoje dalyvauja įvairios centrinio valdymo lygio institucijos, atsakingos už tam tikrų strateginių dokumentų rengimą (vyriausybė, ministerijos, kitos institucijos). Strateginį planavimą vyriausybės kanceliarijoje koordinuoja strateginio planavimo skyrius, kuriame dirba tik keturi tarnautojai (taigi strateginio planavimo koordinavimas negali vykti labai plačiu mastu). Taip pat vyriausybėje veikia nuolatinis strateginio planavimo komitetas, kurio sudėtį sudaro ministras Pirmininkas (komiteto pirmininkas), keli ministrai ir vyriausybės kancleris. daugelyje ministerijų ir kitų viešojo administravimo įstaigų veikia strateginio planavimo padaliniai. Nors Lietuvoje strateginis planavimas nėra privalomas vietos savivaldos lygmeniu, tačiau keletas savivaldybių taiko jį savanoriškai. Buvo svarstoma galimybė į strateginio planavimo sistemą įtraukti visas savivaldybes [1].

Strateginių planų ir biudžeto programų rengimo procesas vyksta „iš apačios aukštin“, nėra tinkamai remiamasi strateginiais tikslais ir prioritetais. 2006–2008 metų biudžeto projekto dokumentuose netgi nėra informacijos, kaip ištekliai buvo paskirstyti remiantis strateginiais tikslais ir prioritetais.

Strateginiuose dokumentuose numatoma valstybės gerovė per menkai siejama su esminėmis bendros gerovės sąlygomis ir komponentais: pilietiniu bei politinių laisvių ir teisių

užtikrinimu, savarankiškos, iniciatyvios pilietinės visuomenės plėtra, kokybiško socialinio kapitalo brandinimu [1].

Pagrindiniai strateginiai šalies dokumentai nepateikia visuomenei ir piliečiams patikimų valstybės raidos orientyrų. Juose „šalies gerovė“ tapatinama su tuo, kas yra veikiau būtinos ar pakankamos sąlygos šiai gerovei pasiekti: nurodomos tik pasyvios valstybės funkcijos, kurios turėtų netrukdyti piliečiams kurti savo gerovę, tačiau nenumatomos aktyvios priemonės, skatinančios tokią pozityvios kūrybos plėtrą. Strateginiuose dokumentuose nepakankamai dėmesio skiriama priemonėms, kuriomis siekiama užtikrinti šalies pažangą, ir jų suderinamumo problemai. Deklaruojamai socialinės gerovės valstybės Lietuvoje plėtotei reikia kur kas didesnio aiškumo: į kokią gerovės valstybės modelį orientuojamasi ir kokiomis priemonėmis jo siekiama.

Iki šiol nesuformuotas valstybės strateginio mąstymo ir valdymo modelis. Politikai esą nepakankamai suvokia struktūrinių permainų būtinybę ir neieško efektyvių jų įgyvendinimo priemonių. Dauguma problemų vertinamos neatsižvelgiant į šalies raidą bendrame pasaulio raidos kontekste. Valstybės valdymo modelis politiškai orientuotas į save, o ne į piliečius ar strateginius valstybės tikslus.

Dauguma aktualių problemų Lietuvoje suprantamos ne šiuolaikiškai, kai kurios iš jų apkritai nėra pakankamai identifikuotos ir tiriamos. Trūkstant modernaus supratimo ir jo politinės išraiškos būdų, mažėja šalies strateginio valdymo veiksmingumas, konkretūs veiksmai neatitinka strateginių planų [1].

2.3. Lietuvos makroekonomikos rodiklių prioritetas

Visų valstybių plėtros tikslas – ekonominis augimas. Spartus ekonomikos augimas Lietuvoje – tai ne tiek Vyriausybės fiskalinės (diskretinės) politikos rezultatas, kiek natūralus procesas, kai veikia savaiminiai stabilizatoriai, kurie pasireiškia net esant ydingai fiskalinei politikai [35]. Lietuvos ekonomikos augimą lemia vartojimo augimas, taip pat eksportas ir investicijos. Ekonominį aktyvumą skatina išsiplėtojusi finansų rinka bei didelis vidaus kreditas.

Labai didelės įtakos turi ir ateities lūkesčiai, kurie lemia šalyje vartojimo, o ne taupymo kultūrą ir skatina siekti geresnių gyvenimo sąlygų jau šiandien. Lietuvos ekonomika tvirtai remiasi sparčiai augančia vidaus paklausa. Tai yra ir jos stiprybė, ir silpnybė. Viena vertus, tvirta vidaus rinka padeda sušvelninti neigiamą mažėjančio grynojo eksporto įtaką ūkio plėtrai, kita vertus, atsiranda ekonomikos perkaitimo požymių ir didėja „kietojo nusileidimo“ tikimybė. Vyriausybė nebegali stabilizuoti ekonomikos vien tik žodžiais, reikalingi ir darbai.

Pažymėtina, kad vidaus paklausą lemia ne tik objektyvūs veiksniai (namų ūkių pajamų augimas, nedarbo lygio mažėjimas, žemas palūkanų normų lygis ir kt.), bet ir lūkesčiai. Pastaruosius savo ruožtu formuoja naujausia informacija apie šalies ekonominių rodiklių pokyčius, specialistų komentarai žiniasklaidoje, ekonominės politikos sprendimai. Atsiradus keletui neigiamų pranešimų apie makroekonomiką ir atitinkamai juos interpretavus arba, pavyzdžiui, pasklidus gandams apie planuojamą lito devalvavimą ar visuotinio nekilnojamojo turto mokesčio įvedimą, įmonių ir gyventojų elgesys smarkiai pasikeistų ir turėtų įtakos realiems ūkiniais procesams [28].

Apskritai Lietuvos ekonomika kol kas yra įdomioje trapios pusiausvyros būklėje – jai negalima primesti nei pavojingo perkaitimo, nei lėtėjimo etiketės. Sunku patikėti, kad įmanoma išbūti tokioje „tarp dangaus ir žemės“ būklėje neribotą laiką. Veikiausiai jau artimiausiais ketvirčiais BVP „kompasas“ vis dėlto pasuks rodyklę lėtėjimo kryptimi.

Tuo tarpu fiskalinė politika turėtų jautriai reaguoti į verslo ciklo pokyčius, ne „vilkdama“ įkandin jų (tuomet ji tampa procikliška), o mėgindama išpėti makroekonominis procesus ir užbėgti už akių neigiamiems reiškiniams. Lietuvos rinka yra itin maža ir staigiai besikeičianti, todėl, atsiradus pirmiesiems konjunktūros lūžio požymiams, įmonių ir namų ūkių lūkesčiai gali iš optimistinių virsti į pesimistinius. Įsivaizduokime, kad Statistikos departamentas paskelbia keletą nuviliančių ekonomikos rodiklių, žiniasklaidoje toliau skelbiama informacija apie didėjančią nemokių skolininkų armiją, Europos centrinis bankas dar kartą pakelia bazines palūkanų normas ir pan. Esant tokioms aplinkybėms, pradėtume diskutuoti jau ne apie perkaitimą, o apie ūkio recesijos pavojų [28].

2.3.1. Bendrojo vidaus produkto augimas

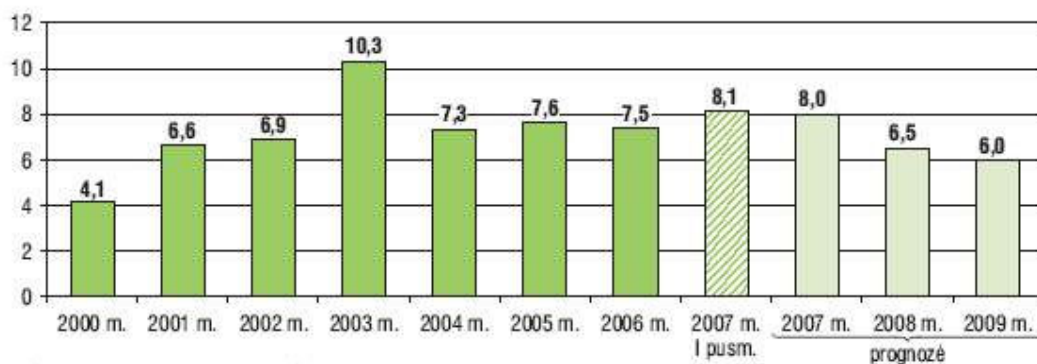
Realaus BVP augimo tempai pirmąjį šių metų pusmetį pranoko 2006 m. rezultata. Tai rodo, kad pranašauto ekonomikos plėtros lėtėjimo kol kas nėra. Vis dėlto preliminarių ūkio „atšalimo“ požymių jau esama, todėl verslo ciklo lūžis yra tik laiko klausimas.

2 lentelė. Ekonomikos sektorių santykinė svarba ir augimo tempai

	Santykinė dalis (proc.)					Metinis pokytis palyginamosiomis kainomis (proc.)				
	2003 m. I ketv.	2004 m. I ketv.	2005 m. I ketv.	2006 m. I ketv.	2007 m. I ketv.	2003 m. I ketv.	2004 m. I ketv.	2005 m. I ketv.	2006 m. I ketv.	2007 m. I ketv.
Bendroji pridėtinė vertė*	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	10,6	8,1	4,6	8,5	8,3
Žemės ūkis, medžioklė, miškininkystė ir žuvininkystė	5,0	3,6	4,1	4,5	4,2	3,8	8,2	2,1	1,1	6,2
Kasyba ir karjerų eksploatavimas	0,6	0,4	0,5	0,5	0,4	-2,2	-6,7	-7,9	-11,1	3,9
Apdirbamoji pramonė	20,2	21,7	23,0	23,4	21,0	15,6	11,5	7,0	14,3	1,5
Elektros, dujų ir vandens tiekimas	7,0	6,9	6,0	5,9	5,4	39,2	6,6	-5,9	5,0	-5,6
Statyba	4,4	5,0	5,3	5,5	6,7	21,2	18,8	6,5	20,7	26,2
Didmeninė ir mažmeninė prekyba	17,7	17,9	17,6	17,6	17,9	6,7	9,7	5,5	9,0	12,7
Viešbučiai ir restoranai	1,4	1,4	1,3	1,3	1,3	-0,2	4,4	4,8	8,4	4,3
Transportas, sandėliavimas ir ryšiai	13,0	13,0	12,8	13,1	13,5	10,2	7,8	8,5	7,4	11,4
Finansinis tarpininkavimas	2,2	2,5	2,6	2,9	3,0	-8,8	9,5	2,9	5,2	7,9
Nekilnojamasis turtas, nuoma ir kita verslo veikla	11,2	10,9	10,7	10,3	11,5	12,2	5,1	4,8	4,9	18,4
Viešasis valdymas ir gynyba	5,1	5,1	5,0	4,6	4,6	8,4	3,2	6,1	7,1	5,0
Švietimas	5,7	5,3	5,1	4,7	4,6	1,6	3,6	2,2	3,2	6,0
Sveikatos priežiūra ir socialinis darbas	3,3	3,1	3,1	3,2	3,3	-6,1	0,9	3,8	6,4	6,9
Kita veikla	3,3	3,2	3,0	2,7	2,5	6,2	0,2	0,1	2,3	2,3

*BVP gaunamas susumavus bendrąją pridėtinę vertę bei gaminių mokesčius ir atėmus subsidijas.

1 pav. Realus BVP metinis pokytis (proc.)

Antrąjį 2007 m. ketvirtį, palyginti su tuo pačiu praėjusių metų laikotarpiu, realus BVP išaugo 8,0 proc., t. y. ne ką mažiau nei pirmąjį ketvirtį (8,3 proc.) [28].

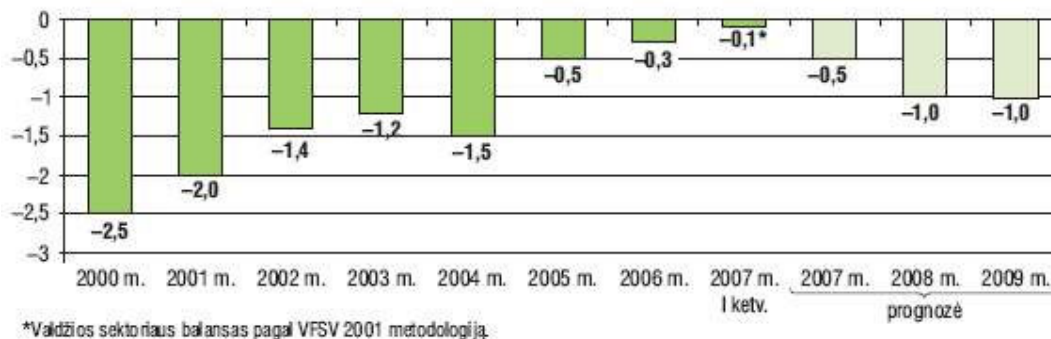
2.3.2. Fiskalinės politikos prioritetai

2007 m. sausio–birželio mėn. nacionalinio ir valstybės biudžeto plano vykdymo rodikliai teikia vilčių, kad ir šiais metais bus gauta daugiau pajamų nei planuota, o tai leis sumažinti prognozuotąjį fiskalinio deficito dydį. Šiais metais, buvo atsisakyta „pakoreguoti“ biudžetą metų viduryje ir iš viršplaninių pajamų padidinti viešąsias išlaidas. Kita vertus, atskirų mokesčių surinkimo duomenys atspindi didėjančią biudžeto vykdymo įtampą. Antai gyventojų pajamų mokesčio į valstybės biudžetą surinkta 840,2 mln. Lt, tuo tarpu prognozuota 942,5 mln. Lt. Deficitas – 102,3 mln. Lt. Dėl prastoko šio mokesčio surinkimo susidaręs nacionalinio biudžeto trūkumas buvo dar didesnis – apie 240 mln. Lt. Tačiau, gyventojų pajamų mokesčio surinkimo plano vykdymas antrąjį pusmetį turėtų pagerėti, kadangi minimali mėnesio alga padidinta nuo 600 Lt iki 700 Lt nuo liepos 1 d., o ne nuo spalio 1 d., kaip numatyta 2007 m. biudžeto įstatyme [28].

Pelno mokesčio surinkimas šių metų sausio–birželio mėn. buvo beveik tapatus valstybės biudžeto prognozei, t. y. planas įvykdytas 99,9 proc. Tiesa, pelno mokesčio įplaukų „liūto dalis“ gaunama antrąjį pusmetį, todėl faktinės įplaukos dar gali nukrypti nuo prognozuotųjų ir į vieną, ir į kitą pusę.

Netiesioginių mokesčių įplaukų prognozės viršytos – pridėtinės vertės mokesčio ir akcizų surinkta po 101,7 proc. prognozuotojo dydžio.

2 pav. Valdžios sektoriaus balansas (proc. BVP)

2.3.2.1. Socialinių išlaidų dalis biudžete

Vyriausybė nuolat skelbia, kad kiekvienas naujasis biudžeto projektas yra socialiai orientuotas (dėl didėjančių išmokų socialinėje srityje). Valdančiosios koalicijos atstovai kasmet užberia žmones statistika apie x ir y procentų didėsią švietimo bei sveikatos apsaugos išlaidas, tačiau tokios deklaracijos sparčiai augančių bendrojo biudžeto išlaidų kontekste nieko neįrodo ir nepaaiškina.

Štai ir šį kartą aiškinamajame rašte dėl 2008 m. valstybės biudžeto ir savivaldybių biudžetų finansinių rodiklių projekto Finansų ministerija nurodo, kad švietimui siūloma skirti 2,084 mlrd. Lt, arba 111 mln. Lt daugiau nei 2007 m., sveikatos apsaugai – 1,557 mlrd. Lt, arba 240,6 mln. Lt daugiau nei šiais metais. Varžytasi paskelbti procentinį minėtųjų išlaidų grupių pokytį – atitinkamai 5,6 proc. ir 18,2 proc., o juk jis yra daug kuklesnis nei bendrųjų nacionalinio biudžeto išlaidų padidėjimas. Taigi švietimo išlaidos sudarys mažesnę viso valstybės biudžeto dalį. Jos smuktelės nuo 9,5 proc. iki 7,9 proc., o sveikatos apsaugos išlaidos – nuo 6,4 proc. iki 5,9 proc. Susiklosto įspūdis, kad mūsų valdžios švietimo ir sveikatos apsaugos politika pagrįsta vadinamojo veiklos perkėlimo į išorę (angl. outsourcing) idėja, kurią įgyvendinus važiuosime mokytis ir gydytis į užsienį. Tiesa, viena smulkmena – norint sumokėti už tas paslaugas, teks užsienyje ir dirbti, kaip, beje, daugiataūkstantinė tautiečių armija jau ir daro [27].

Taigi socialinių išlaidų dalis bendrose išlaidose didėja lėčiau, palyginti su išlaidomis kitose srityse. 2008 metais praktiškai visų investicijų į žmogiškąją kapitalą lyginamasis svoris valstybės biudžete vėl mažėja (t. y. išlaidos joms didėja daug lėčiau nei visos kitos biudžeto išlaidos). Todėl nėra aišku, kokiais prioritetais iš tikrųjų vadovaujama rengiant biudžetą. Paprastai rengiant biudžetą derinami įvairių sektorių poreikiai ir pasiektas skirtingų valdžių (seimo ir vyriausybės) ir skirtingų asignavimų valdytojų vykdomojoje valdžioje kompromisas [1]. Valstybės biudžetas remiasi daugiau ne valstybės tikslais, kurie turi būti pasiekiami mokesčių mokėtojų lėšomis, bet asignavimų valdytojų poreikiais, formaliai vadovaujantis strateginio planavimo ir programinio biudžeto principais. Nėra pakankamai įsisavinti ir suvokti programinio biudžeto sudarymo principai, jo esmė. Nenagrinėjamos alternatyvios programos [35]. Svarstant biudžetą daugiau vadovaujama atskirų sektorių finansavimo poreikiais. Vienas iš pagrindinių Lietuvos biudžeto planavimo proceso ydų – strateginių, į ateitį orientuotų, toliaregiškų sprendimų stoka. Finansų ministerijos vaidmenyje labiau išryškintos nukreiptas labiau į ūkinės ir skirstomosios funkcijos, o ne analitinės, strateginės funkcijos [35]. Racionalų biudžeto išteklių paskirstymą pagal prioritetus riboja įstatymuose numatytos atskirų sektorių finansavimo garantijos.

Lietuvoje konkrečių sektorių ir sričių finansavimo garantijos numatomos tam tikrais įstatymais, bet jos iš esmės nesiderina su strateginio planavimo principais, nes pirmenybė turi būti teikiama tam tikriems sektoriams.

Lietuvoje lėšos iš esmės skiriamos asignavimų valdytojams, o ne jų programoms, kuriomis turėtų būti siekiama konkrečių strateginių tikslų ir sprendžiamos konkrečios problemos. Todėl kartais programos daugiau tarnauja viešojo administravimo įstaigų poreikiams, bet nepasiekia tikslinių grupių.

Nacionalinio biudžeto planavimas ir ES struktūrinių fondų skirstymas neatitinka valstybės prioritetų. Suformuota strateginio planavimo sistema netapo tinkamo valstybės biudžeto planavimo įrankiu: nėra vertinimo rodiklių, kasmet Vyriausybės, ministerijų planai tik perkeliama į kitų metų planus, pakoreguojant vieną ar kitą priemonę, o lėšos didinamos neatsižvelgiant į esamus poreikius. Valstybės fiskalinės disciplinos stoka (dideli ir nuolatiniai biudžeto deficitai ir valstybės skola) didina realias palūkanų normas šalyje, tai mažina investicijas ir ekonominį augimą, o kartkartėmis įvykstančios krizės lemia nestabilią augimo trajektoriją [1].

2.3.2.2. Valstybės pajamų didinimo problema

Didžioji valstybės išlaidų dalis Lietuvoje skiriama viešosioms prekėms (valstybės gynimas, viešoji tvarka, valstybės valdymas) ir viešai teikiamoms privačioms gėrybėms (švietimas, sveikatos apsauga). Be to, valstybė, kaip ir kitose šalyse, siekia sušvelninti socialinę nelygybę perskirstydama pajamas tarp socialinių grupių [20]. Valstybė turi taip pat ir kitų nebalansinių vienkartinio pobūdžio įsipareigojimų (pvz., grąžinti rublinius indėlius). Valstybės lėšų poreikis šioms programoms finansuoti yra didelis, tačiau valstybės pajamų Lietuvoje tam akivaizdžiai nepakanka. Be to be kiekvienai valstybei būdingų išlaidų, šiuo Lietuvos istorinės raidos laikotarpiu būtina užtikrinti kitų, daugiau vienkartinio pobūdžio programų finansavimą: vykdyti didelio masto struktūrines reformas, kurios yra savitos viešosios prekės – jų negali atlikti privatus sektorius (žemės, sveikatos apsaugos sistemos, švietimo, energetikos sektoriaus reformos ir pan.) [20].

Valstybės išlaidų struktūroje labiausiai remiamos valstybės biudžeto veiklos sritys yra krašto apsauga, valstybės valdymas, viešoji tvarka; taip pat pramonės šakos, orientuotos į eksportą (nafta ir jos perdirbimo produktai), finansų, energetikos paslaugų sektoriai ir pan., kur paprastai dominuoja vyrai. Tuo tarpu švietimo, kultūros, sveikatos apsaugos, socialinės apsaugos veiklos, kuriose vyrauja moterys, finansuojamos iš biudžeto likutiniu principu. Taip pat ir valstybės investicijų kitimo paveikslas rodo, kad didžiausios investicijos buvo skirtos veikloms,

kuriose dominuoja vyrai, o sąlyginai „moteriškuose“ sektoriuose (švietimas, sveikatos apsauga, socialinė apsauga, kultūra) investicijos buvo mažinamos. Toks išlaidų paskirstymas yra ne tik asimetriškas genderiniu požiūriu, bet ir ydingas šalies ekonomikai, kadangi pagrindiniams visuomenės poreikiams (sveikatai, socialinei rūpybai, švietimui, kultūrai) tenkinti valstybės lėšų tenka mažai. Tai priverčia moteris „kompensuoti“ valstybės išlaidų mažėjimą namų ūkių „rūpybos“ ekonomikos sąskaita. Taigi valstybės biudžeto lėšų sumažėjimas, subsidijų atsisakymas maisto produktų gamyboje, žemės ūkyje, valstybės lėšų mažėjimas socialinėms reikmėms, sveikatos apsaugai labiau veikia moteris negu vyrus. Makroekonominės politikos pasekmės kaip papildomas krūvis perkeliamos ant moterų pečių ir dėl to moterys ekonominių pokyčių metu yra labiau pažeidžiama socialinė grupė. Be to, išlaidų sveikatos apsaugai, mažinimo našta perkeliama moterims, kurioms papildomai tenka rūpintis šeimos globa. Taip jos praranda galimybę dirbti apmokamą darbą, mažėja jų darbo našumas [35].

Valstybės investicijų efektyvumas gali būti padidintas keičiant gendriškai asimetrišką išlaidų paskirstymą moterų naudai, ir tai leistų sutaupyti lėšų būtinoms socialinėms reikmėms ir investuoti moterų naudai (užimtumo ir išsilavinimo programoms, vyresnio amžiaus žmonių paslaugų gerinimui). Svarbu suvokti, kad tvariam, t.y. subalansuotam, ekonomikos augimui socialinės investicijos, tokios kaip sveikatos apsaugos užtikrinimas, švietimas ir kitos būtinos paslaugos, gali turėti ypač didelius socialinius ir ekonominius kaštus, jei bus paliktos rinkos valiai [35].

Nedidelis valstybės pajamų lygis yra problema, turinti neigiamų socialinių, ekonominių ir net politinių pasekmių. Norint išspręsti šią problemą reikia išnagrinėti, kokios priežastys lėmė tokį pajamų lygį. O blogą valstybės finansų padėtį lėmė legalios mokesčių įstatymų „skylės“ ir menkas gebėjimas kovoti su mokesčių vengimu. Kadangi mokesčių sistemą kuria politikai, pamatinių priešasčių reikia ieškoti nagrinėjant politinį procesą [20]. Atskirų grupių interesai prieštarauja nacionaliniams interesams. Politinė valdžia, formuojanti mokesčių „sistemą“, nesugeba apginti ilgalaikėje ūkio strategijoje deklaruojamo nacionalinio intereso – kurti konkurencingą ir žiniomis grįstą ekonomiką.

Lietuvoje sukurta mokesčių sistema tarnauja stambaus kapitalo interesams, o ne smulkiam ir vidutiniam verslui. O paskirų grupių interesai dažnai prieštarauja nacionaliniams interesams. Kai kurių stambių įmonių indėlis į BVP yra gana didelis, tuo tarpu jų sumokėta mokesčių suma sudaro labai menką apyvartos dalį. Mažoms įmonėms tenkanti mokesčių našta paprastai daug kartų didesnė negu stambiųjų prekybos centrų, t.y., palyginti su apyvarta, procentiškai jos sumoka kur kas daugiau mokesčių negu stambieji prekybos centrai [35]. Dabartinė mokesčių sistema de facto yra regresyvi. Ką turėtų daryti politikai šioje situacijoje? Jie turėtų atsisakyti nesėkmingų eksperimentų mokesčių srityje ir kurti modernią vakarietišką

mokesčių sistemą tiek perskirstomo BVP, tiek darbo ir kapitalo mokesčių subalansavimo atžvilgiu [20]. Valstybės pajamų lygį reikėtų pakelti. Ateityje, sėkmingai įvykdžius vienkartinius, dažnai istorinės transformacijos sąlygotus, tačiau kritinius augimo ir istorinio teisingumo požiūriu projektus, gal būt bus galima vykdyti nuosaikią mokesčių naštos mažinimo politiką [20].

Galima teigti, jog pirma politinio proceso priežastis, lėmusi dabartinę situaciją, - tai, kad nacionalinę mokesčių sistemą daugiausia formuoja politinė valdžia, o ne ekonomistai - profesionalai. Kaip rodo Lietuvos (ir daugelio kitų šalių) patirtis, politikai objektyviai turi trumpesnį savo elgsenos optimizavimo horizontą (dažniausiai tik iki kitų rinkimų) nei būtina valstybei, norinčiai turėti tvarias, ilgalaikes valstybės finansų (mokesčių) ir ekonominės – socialinės plėtros strategijas [20].

Valstybės finansų formavimui įtaką daro ir ekonominės analizės nepakankamumas, valstybės biudžeto pajamų ir išlaidų struktūros formavimo menkas pagrindumas, pamatuotų ekonominiiais matematiniais metodais apskaičiavimų, analizės ir prognozių stoka [35].

Viena svarbiausių mūsų valstybės pajamų ir išlaidų formavimo kliūčių yra ta, kad, pirma, stinga pamatuoto metodologinio pagrindo – ekonominių tyrimų ir apskaičiavimų, naudojant ekonominius matematinius modelius, leidžiančių argumentuotai pagrįsti vienokią ar kitokią valstybės išlaidų struktūrą ir nustatyti efektyviausią valstybės pajamų padidinimo būdą; antra, nesukurtos prielaidos (nepakankama statistinių duomenų bazė) naudoti pasaulinius instrumentus, įgalinančius matuoti, stebėti ir kontroliuoti sukurtos produkcijos ir jos panaudojimo srautus, ir kartu susieti gamybą su galutiniu vartojimu ir valstybės pajamų formavimu.

2.3.2.3. Mokesčių sistemos principų analizė

Politinė valdžia, formuojanti mokesčių sistemą, nesugeba apginti ilgalaikėje ūkio strategijoje deklaruojamo nacionalinio intereso – kurti konkurencingą ir žiniomis grįstą ekonomiką. Viena iš priežasčių, lėmusi dabartinę situaciją, yra ta, kad nacionalinę mokesčių sistemą formuoja politinė valdžia, per mažai pasikliaudama profesionaliais ekonomistais [1].

Regis, šiandien einama naujųjų liberalų siūlomu, vadinamuoju „mokesčių karo“ keliu. Geriau būtų pasiremti labiau patyrusių Vakarų Europos valstybių patirtimi ir šalies patrauklumą užsienio investicijoms didinti investuojant į žmogiškąjį kapitalą, tyrimus bei naujų technologijų taikymą gamybos procesuose [19].

Didžiausia mokesčių našta, tenkanti vartojimui ir darbui, kai tuo tarpu žemės, kapitalo ir nekilnojamojo turto mokesčių dalis menka. Mokestinių pajamų struktūra pagal įplaukas, gaunamas iš įvairių mokesčių, rodo, kad didžiausią dalį pajamų valstybė gauna iš PVM ir akcizų (apie 51 proc.), didelį lyginamąjį svorį turi gyventojų (fizinių asmenų) pajamų mokestis (apie 11 proc.), o pajamoms iš žemės mokesčio tenka vos 0,2 proc., žemės nuomos mokesčio – 0,5 proc., nekilnojamojo turto mokesčio – per 2 proc., nemokestinės pajamos už valstybės gamtos išteklius sudaro nepateisinamai menką dalį (apie 1 proc.). Aukšto išsivystymo lygio šalyse vyrauja kitokia tendencija. Pavyzdžiui, JAV tiesioginiai mokesčiai (t.y. ne PVM ir akcizai, o kapitalo, nekilnojamojo turto, žemės ir darbo mokesčiai) sudaro apie 85 proc. valstybės gaunamų pajamų. Besivystančiose šalyse didelę valstybės pajamų dalį, paprastai, sudaro netiesioginiai mokesčiai (PVM ir akcizai) [35].

Lietuvoje svarbiausių mokesčių tarifai, palyginti su kitomis Europos šalimis nėra patys mažiausi. Tačiau valstybės pajamų santykis su šalies BVP – vienas mažiausių Europoje. Jei Lietuvos valstybės pajamos sudarytų bent 36 proc. BVP, tai reikštų, kad į įvairius biudžetus Lietuvos valstybė surinktų beveik 5 mlrd. litų daugiau nei dabar. Tai – reikšminga suma.

Pačioje Lietuvoje yra konkuruojančių ir iš pirmo žvilgsnio prieštarų požiūrių į mokesčių našta. Lietuvoje nėra mažas mokesčių skaičius ir jų tarifai, tačiau efektyvi našta, apie kurią nuolat kalba įvairūs politikai, yra nedidelė. Juos gali sieti teiginys, kad kai nominali ir faktinė mokesčių naštos taip skiriasi, tai nėra gerai ir ekonominė – socialinė sistema dėl to vystosi nepatenkinamai [20].

Palyginamoji Lietuvos ir kitų šalių mokestinių pajamų struktūrų analizė rodo, kad Lietuvoje santykinai blogiausiai surenkami pajamų mokesčiai ir socialinio draudimo įnašai, o ne netiesioginiai (vartojimo) mokesčiai. Tai paradoksalu, nes privatus vartojimas, sudarantis vartojimo mokesčių bazę, paprastai yra mažesnis už gyventojų pajamas, kurios yra pajamų mokesčio bazė. Didelė anomalija, mažinanti valstybės pajamų bazę, yra paplitęs privatus vartojimas per firmų balansus. Šiuo metu įstatymais tik iš dalies išspręsta ši problema – uždrausta atsiimti PVM nusipirkus daugumą lengvųjų automobilių. Tačiau net po šio žingsnio verslininkui pirkti automobilį per savo įmonę ir naudoti jį asmeniniams tikslams mokestine prasme apsimoka [1].

2.3.2.4. Viešojo sektoriaus klausimas

Šiandien pasaulyje ir Lietuvoje vyrauja nuomonė, jog ekonomika ir rinka yra identiškos arba beveik identiškos sąvokos. Tokia nuomonė (nuostata) grindžiama prielaida, jog visuomenės turtą sudaro materialinės (suprask daiktinės) gėrybės. Ir iš tiesų, jei būtų sutarta, jog visuomenės

turtą sudaro tik daiktinės gėrybės, tai tektų pripažinti ekonomikos bei rinkos sąvokų artimumą ar net tapatumą, nes dabar net kairieji pripažįsta, jog rinka yra efektyviausias režimas, gaminantis ir paskirstantis daiktines gėrybes [9]. Tačiau ekonomika nėra tapati rinkai, be privačių gėrybių, ekonomikoje egzistuoja ir viešosios, arba visuomeninės, gėrybės (public goods), ekonominė šalies plėtra priklauso ne tik nuo privačių, bet ir nuo viešųjų gėrybių gamybos [7].

Viešosios gėrybės teikia išsklaidytą naudą. Jas gali vartoti daugelis žmonių ir dėl to jų naudingumas nemažėja. Kadangi jomis gali pasinaudoti daugelis, nes nėra prasmės bei galimybių apriboti priėjimą prie jų, jų vartojimas tampa nekonkurenciniu – individai nekovoja dėl šios gėrybės, nes ji prieinama. Kitokią prigimtį turi privačios gėrybės. Jos skirtos individualiam, o ne bendram vartojimui. Todėl tas vartojimas turi konkurencinį pobūdį – dėl privačių gėrybių konkuruojama, varžomasi. Kadangi šių gėrybių pagaminamas ribotas kiekis, nes jų pagaminimo ištekliai yra riboti, jas įsigyjant tenka konkuruoti [9].

Vis daugiau mokslininkų yra linkę pripažinti išplėstinę turto sąvoką, kuri aprėptų ne tik daiktines, bet ir dvasines, informacines, institucines gėrybes. Pastarosios savo prigimtimi yra viešosios gėrybės. Jos, pavyzdžiui, šalies kultūra, suprantama plačiąja prasme ir apimanti mokslą, politiką, meną, teisėsaugą ir t. t., yra sėkmingos, tvarios (sustainable) krašto plėtros bei gerovės veiksnys [9].

Viešųjų gėrybių judėjimas, kaip ir privačiųjų gėrybių gamyba, paskirstymas bei vartojimas, paklūsta ekonomizacijos principui, pagal kurį didžiausios naudos reikia siekti mažiausiomis sąnaudomis. Kitaip tariant, ekonomizuojant turi būti kuriami ne tik automobiliai, skalbimo mašinos, bet ir įstatymai, žinios, institucijos ir pan. [9].

Privati nuosavybė iš tiesų turi pranašumų daiktinių gėrybių gamyboje bei daugelyje paslaugų sferos šakų (viešbučiai, restoranai, parduotuvės ir t. t.), tačiau viešajame sektoriuje privačios nuosavybės pranašumai nėra akivaizdūs. Todėl čia paplitusi bendruomenių, regioninių institucijų, taip pat valstybinė nuosavybė. Jeigu pastarosios nuosavybės formos būtų visiškai neefektyvios, jų vaidmuo būtų minimalus. Jos būtų marginalinės nuosavybės formos. Tačiau jos Vakarų šalyse apima maždaug 30% tradiciškai skaičiuojamo nacionalinio turto [9].

Lietuvoje diskusija viešojo sektoriaus klausimu yra nepakankamai intensyvi ir visapusiška, pagrindiniai šalies galios (ne tik valdžios) centrai nepakankamai suvokia tokios viešosios gėrybės - subalansuota ir demokratiškai aprobuota viešųjų finansų koncepcija - svarbą [8]. Viešasis sektorius yra tapęs intelektualinio bei politinio dėmesio periferija. Vienas akivaizdžiausių šio fakto liudijimų yra „Lietuvos ūkio (ekonomikos) plėtros iki 2015 metų ilgalaikė strategija“, parengta 2002 m. pradžioje. Joje yra tik kai kurios konceptualaus požiūrio į

viešojo sektoriaus ateitį užuominos. Socialinei plėtrai bei užimtumui skirtas vienas iš 80-ties teksto puslapių rodo dėmesio bei pastangų proporcijas [7].

Mūsų bendra, taip pat ūkinė plėtra stabdoma viešųjų gėrybių stygiaus ir nepakankamos kokybės [9]. Taigi ne tik išlikę tarybiniai relikvai ar nepakankamas dėmesys verslui, bet ir viešųjų gėrybių stygius yra pagrindinis mūsų visuomenės plėtros kliuvinys.

Dar daugiau, mūsų viešasis sektorius gamina nemažą kiekį netikrų gėrybių, arba, kaip jos kartais vadinamos, viešųjų blogybių. Kai, pavyzdžiui, trūksta kokių nors įstatymų, galima kalbėti apie tokios rūšies viešųjų gėrybių stygių, tačiau, išleidus blogus įstatymus, tenka kalbėti apie viešųjų blogybių atsiradimą, jų pateikimą visuomenei. Viešosios blogybės, skirtingai nuo gėrybių, didina visuomeninę dezorganizaciją [9]. P Taip yra dėl prasto viešojo sektoriaus valdymo, dėl jame tvyrančio neapibrėžtumo, kurį sukelia nesibaigiančios ir dėl ideologinių gūsių aiškios krypties neturinčios reformos, taip pat dėl nepakankamo jo finansavimo bei neefektyvios to finansavimo kontrolės.

2.3.3. Monetarinė politika

Kaip teigia monetarizmo teorijos šalininkai, ilgu laikotarpiu infliaciją lemia pinigų kiekio didėjimas (nekintant pinigų apyvartos greičiui). Infliaciją gali lemti ir sąnaudų, ir paklausos veiksniai, tačiau ji negalėtų egzistuoti ilgesnį laiką, jei nebūtų „maitinama“ didesniu pinigų kiekiu, t. y. prisitaikančia pinigų politika. Valiutų valdybos sąlygomis pinigų pasiūlą mūsų šalyje lemia bazinės valiutos – euro – pardavimas Lietuvos bankui. Šios operacijos poveikį galima kompensuoti vadinamosiomis sterilizavimo priemonėmis (pvz., indėlių aukcionais), tačiau centrinis bankas jų nevykdo nuo 2000 m.

Analizuojant atskirų prekių grupių kainų pokyčius, krinta į akis tai, jog trumpu laikotarpiu infliacija Lietuvoje iš esmės yra pasiūlos apribojimų arba sąnaudų „spaudimo“ padarinys. Ypač tai pasakytina apie maisto produktų ir komunalinių paslaugų brangimą. Net ir spartus darbo užmokesčio augimas skatina infliaciją ne tiek paklausos, kiek sąnaudų aspektu, t.y. didėjančiomis darbo užmokesčio sąnaudomis produkcijos arba paslaugų vienetui. Darbo užmokesčio sąnaudų didėjimas ypač lengvai perkeliamas ant vartotojo pečių vadinamuose nekonkurenciniuose ūkio sektoriuose, kuriems priskirtina dauguma paslaugų rūšių [28].

Statistikos departamento duomenimis, 2007 m. liepos mėn., palyginti su tuo pačiu praėjusių metų mėnesiu, vartotojų kainų infliacija buvo 5,1 proc. Metinės infliacijos rodiklį lėmė 9,9 proc. pakilusios maisto produktų ir nealkoholinių gėrimų, 11,2 proc. – būsto, vandens, elektros, dujų ir kito kuro grupės prekių ir paslaugų, 9,8 proc. – viešbučių, kavinių ir restoranų

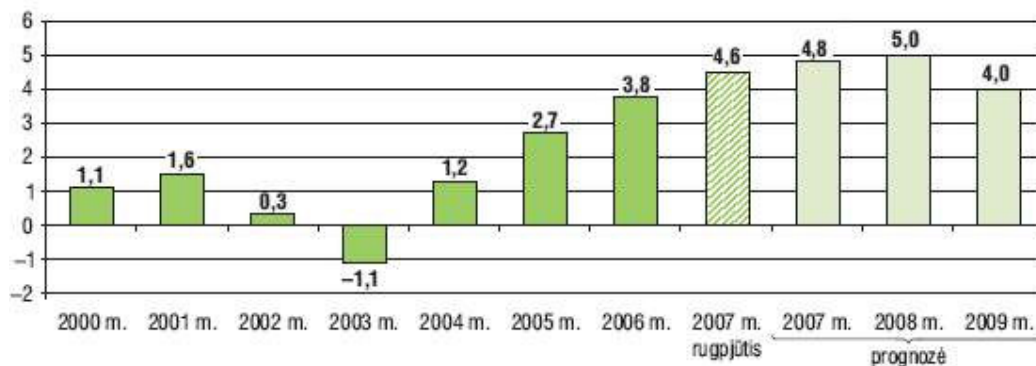
paslaugų, 5,5 proc. – alkoholinių gėrimų ir tabako gaminių kainos. Atvirkeščiai, 5,6 proc. atpigo drabužiai ir avalynė, 7,2 proc. – ryšių grupės prekės ir paslaugos.

Didžiausią infliacijos dalį lemia maisto produktų brangimas, kuris po tam tikro laiko atsiliepia ir restoranų paslaugų kainai. Maisto produktų kainų kilimas Lietuvoje tapo visuotinis. Ilgą laiką prilaikę kainas, pastaruoju metu maisto produktų gamintojai „paleidžia iš butelio džina“, taip sukurdami prielaidas infliacijos spiralės reiškiniai. Vienas iš būdingų pavyzdžių – pieno ir pieno produktų rinka. Europos Sąjungoje panaikinus eksporto subsidijas už pieno produktų išvežimą į trečiąsias šalis, rinkose įvyko tikras sproginimas. Gamintojai stengiasi kompensuoti finansinę netektį, didindami savo produkcijos kainas [28].

Lietuvoje nėra išplitęs automatinis darbo užmokesčio indeksavimas pagal vartotojų kainų indeksą (kaip, pavyzdžiui, Belgijoje, Prancūzijoje), todėl silpniau veikia vadinamoji darbo užmokesčio – kainų spiralė. Kita vertus, infliacijos tempams nuolat spartėjant, smunkančios pinigų perkamosios galios kompensavimas tampa individualių ir kolektyvinių darbo užmokesčio derybų sudėtinė dalimi, t. y. darbo užmokestis indeksuojamas ne automatiškai, o diskretiškai. Tai irgi regeneruoja infliaciją ir paverčia ją sunkiai suvaldomu reiškiniu.

Lietuvos vyriausybė neturi priemonių plano infliacijai pažaboti ir tik pasyviai stebi situaciją. Kadangi Mastrichto infliacijos konvergencijos kriterijaus dydis vargu ar viršys 3 proc., darytina išvada, kad euro įvedimas Lietuvoje 2010 metais yra nerealus. [5]

3 pav. Vidutine metine infliacija proc.

2.3.4. Užimtumas

Užimtumas yra vienas modernios gerovės valstybės veiksnių. Pagal jį tikslinga vertinti valstybės socialinės ir ekonominės politikos efektyvumą. Lietuvos darbo rinkos pokyčiai teigiami (sumažėjo nedarbas, taip pat nedirbančio jaunimo ir ilgalaikių bedarbių skaičius, padidėjo dalyvavimas aktyvioje darbo rinkos politikoje ir kita), tačiau bendra socialinė užimtumo apsauga nėra pakankama. Tarp užimtumo apsaugos ir pasyvių darbo rinkos politikos

priemonių yra ryšys, t.y. kuo mažesnė užimtumo apsauga, tuo mažesnės socialinės garantijos. Nėra ir užimtumo socialinės apsaugos bei aktyvių darbo rinkos politikos priemonių pusiausvyros. Lietuvos darbo rinka yra pakankamai primityvi, jai nebūdingas nei didelis lankstumas, nei užimtumo, socialinio saugumo ar pajamų garantijų lygis. Šalyje labai menkai išplėtotas socialinių partnerių bendradarbiavimas (žemiausias ES), darbuotojų ir darbdavių tarpusavio pasitikėjimas bei darbuotojų lojalumo lygis (2003 m. buvo žemesnis nei pasaulio vidurkis).

Pastaraisiais metais Lietuvoje buvo plėtojamos priemonės, tobulinančios socialinių partnerių bendradarbiavimą. Nepaisant tam tikro pagerėjimo, esama socialinio dialogo būklė Lietuvoje išlieka prasta. Iš esmės socialinis dialogas Lietuvoje palaikomas nacionaliniu (trišalė taryba) ir įmonių lygmeniu, tačiau nepakankamai. Tradicinis gerovės valstybės modelis vargiai gali efektyviai funkcionuoti be realaus socialinio dialogo (kolektyviniams susitarimams apimant mažiau nei 40% dirbančiųjų). Nepakankamas darbuotojų ir darbdavių bendradarbiavimas turi įtakos darbo santykiams: plačiai paplitęs neoficialus užimtumas, dažnai pažeidinėjami susitarimai dėl darbo organizavimo ir apmokėjimo, esama psichologinės prievartos darbo vietose. Lietuvoje neigiamą psichologinį poveikį darbo vietoje patiria per 50% darbuotojų. Tai tiesiogiai lemia jų darbo rezultatus ir gyvenimo kokybę [1].

Lietuvoje žemas darbo našumas. Žemą darbo našumą lemia tai, kad atsiliekiama naujausių technologijų ir vadybos žinių srityse. Rinkos mechanizmą ypač iškreipia korumpuoti atskirų verslo grupių ir valdžios ryšiai, biurokratizmas, įmonių piktnaudžiavimas rinkoje įgyta galia, šešėlinė ekonomika, sudaranti apie penktadalį visos ekonomikos.

Dar daug žmonių dirba žemės ūkyje, kur pridėtinė vertė labai maža. Išlieka didelė teritorinė užimtumo bei nedarbo lygio diferenciacija. Tai liudija esant nepakankamą vidinę darbo jėgos migraciją ir nepakankamai efektyvią regioninę politiką. Lietuvoje esama didelio ekonomiškai neaktyvių gyventojų skaičiaus (1,62 mln. 2004 m.). Tačiau blogiausia, kad šis skaičius jau ilgą laiką beveik nemažėja. Tai rodo, kad valstybei trūksta veiksmingos suaugusiųjų mokymosi sistemos, efektyvios, ne į šalpa, bet į socialines investicijas orientuotos socialinės politikos, kuri padėtų žmonėms įveikti „skurdo spąstus“ [1]. Svarbus momentas šioje srityje – tai Lietuvos žmonių psichologinis nepasiruošimas tapti bedarbiais. Turint omenyje tai, kad darbas yra viena iš pagrindinių lietuvių tradicinių vertybių, netekti darbo – Lietuvos žmogui yra ypatingas pažeminimas, sukeltantis baisų diskomforto, nereikalingumo jausmą. Ir todėl baimės jausmas negauti ir netekti darbo yra vienas iš svarbiausių veiksnių, nuteikiančių Lietuvos žmones prieš rinką, mokesčių sistemą, vykdomą politiką, integraciją į ES ir politinius reiškinius [35].

Užimtumo svarba socialinei gerovei vis labiau akcentuojama ir ES strateginiuose dokumentuose. Reikia atkreipti dėmesį į tai, kad šios srities Lisabonos rekomendacijos siūlo

individualizuoti darbo rinkos politiką tiems žmonėms, kuriems sunkiausia rasti darbą. Nors politikos individualizavimas susijęs su didesniais jos kaštais, Lietuvoje yra gana aiškiai identifikuojamų labiausiai struktūrinio ilgalaikio nedarbo problemos pažeidžiamų socialinių ir profesinių grupių. Pirmiausia tai pasakytina apie žemės ūkio darbuotojus, priešpensinio amžiaus žmones ir jaunimą. Žemės ūkyje šią problemą iš dalies padės spręsti išitraukimas į bendrą ES žemės ūkio politiką, kaimo plėtros priemonės ir speciali pieno gamybos nutraukimo schema, dėl kurios buvo susitarta Lietuvos derybose dėl narystės ES. Nors šių priemonių, ypač paskutinės, efektyvumą dar reikės patikrinti, verta apsvarstyti galimybę parengti panašias individualizuotas darbo rinkos programas ir kitoms labiausiai pažeidžiamoms socialinėms grupėms [24].

Kaip rodo Europos Komisijos užsakymu pernai lapkritį–gruodį atliktas Special Eurobarometer tyrimas palyginti su kitomis ES valstybėmis, lietuviai yra vieni iš mažiausiai patenkintų darbuotojų. Lietuvos visuomenės socialinis pasitenkinimas labiausiai priklauso nuo tokių sąlygų kaip užimtumas, darbo apmokėjimas, darbo santykiai, darbo kokybė, jo pobūdis bei užimtumo socialinė apsauga. Nors tai šiek tiek netikėta, turint galvoje Lietuvą tebeslegiantį darbo jėgos stygių, vakariečiai dėl juos ginančių labai įtakingų profsajungų ar kitų organizacijų veikiausiai jaučiasi saugesni nei lietuviai [28].

Darbo rinkos tendencijos nekinta jau kurį laiką. Smarkiai trūkstant darbuotojų, atlyginimai ir toliau augo, o nedarbo lygis dar šiek tiek sumažėjo [28].

Darbo užmokestis. Statistikos departamento duomenimis, antrąjį 2007 m. ketvirtį, palyginti su tuo pačiu 2006 m. ketvirčiu, vidutinis mėnesinis bruto darbo užmokestis šalies ūkyje šoktelėjo 20,2 proc. iki 1826,3 Lt. Valstybinio sektoriaus darbuotojų vidutinis mėnesinis atlyginimas padidėjo 16,5 proc. iki 1847,3 Lt, o privataus sektoriaus – 22,7 proc. iki 1814,0 Lt.

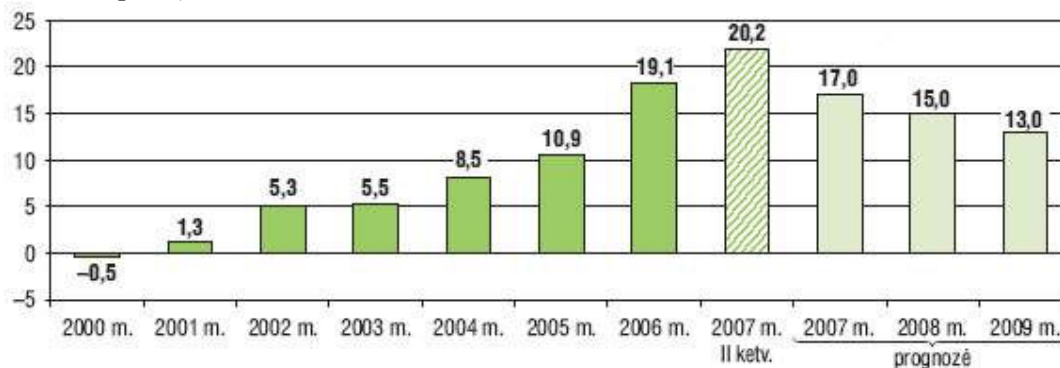
Ne kartą minėjome, kad nemažos įtakos oficialiai atlyginimų statistikai turi išmokų „vokeliuose“ legalizavimas. Tai vienas iš svarbių veiksnių, paaiškinančių, kodėl viešai skelbiamas privataus sektoriaus vidutinis mėnesinis darbo užmokestis tebėra mažesnis ir auga daug greičiau nei valstybinio (kur nelegaliai išmokėti algų praktiškai neįmanoma, o „paslėpti“ pajamų didinimo būdai – priedai prie atlyginimų, premijos, judriojo ryšio paslaugų limitai ir pan. – nėra įtraukiami į Statistikos departamento skelbiamą rodiklį) [28].

Vienuose ekonomikos sektoriuose atlyginimams augant dviženkliais tempais (sparčiausias augimas užfiksuotas statybos (30,8 proc.), žuvininkystės (27,7 proc.), žemės ūkio (24,2 proc.), apdirbamosios pramonės (23,8 proc.) ir vidaus prekybos (21 proc.) sektoriuose) ir viršijant infliacijos lygį, kituose situacija gerokai prastesnė. Pavyzdžiui, antrąjį šių metų ketvirtį švietimo darbuotojų vidutinis mėnesinis darbo užmokestis siekė vos 1514,0 Lt ir buvo 17 proc. mažesnis nei visos šalies vidurkis. Mažiau šiuo metu per mėnesį vidutiniškai uždirba tik

užimtieji žemės ūkio (1427,4 Lt) ir viešbučių ir restoranų (1069,1 Lt) sektoriuose. Artimiausiu metu viešojo sektoriaus darbuotojų nepasitenkinimo proveržių tikimybė išlieka didesnė nei privataus sektoriaus, nes jų atlyginimus iš esmės lemia politiniai sprendimai, o ne įdėtų pastangų ar rezultatų įvertinimas. Išmatuoti viešojo sektoriaus darbuotojų našumą ypač sudėtinga, nes viešosios gėrybės – visiems nemokamai ir neribojamai prieinamos prekės ir paslaugos.

Nepanašu, kad likusiais šių metų ketvirčiais darbo užmokesčio augimas pastebimai sulėtėtų. Kol kas nėra aiškių ekonomikos augimo sumažėjimo ženklų, tad ir darbuotojų trūkumas nemažėja. Be to, nuo šių metų vidurio MMA buvo padidinta kaip niekad daug, t. y. 100 Lt, arba beveik 17 proc., ir neabejotinai turės teigiamos įtakos oficialiai skelbiamai darbo užmokesčio statistikai [28].

4 pav. Vidutinio mėnesinio bruto darbo užmokesčio metinis pokytis (be idv. įmonių, IV ketvirtis, proc.)

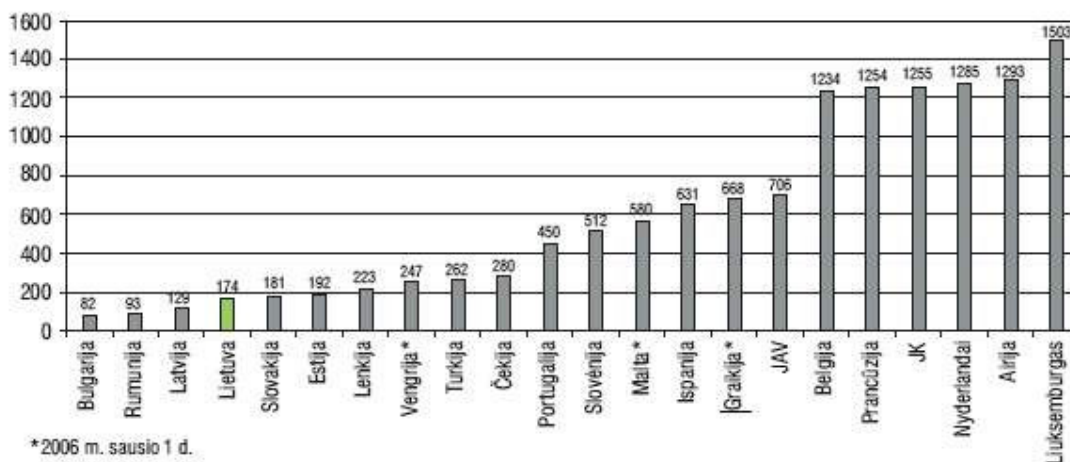

Lietuvoje esama milžiniškos darbo užmokesčių diferenciacijos (iki 20 kartų), o darbo apmokėjimui trūksta sistemingumo [1]. Labai svarbu pašalinti disproporcijas darbo užmokesčio sistemoje. Autoritetingų tarptautinių organizacijų nuomone, valandinis darbo užmokestis mažesnis kaip 3,5 eurų yra neleistinas, nes jis išstumia dirbantįjį už jo gyvenimiškos veiklos ribos, už kurios pradeda degraduoti šalies darbo potencialas, išnyksta motyvacija našiai dirbti. Susiklosčius tokiai padėčiai, didinti darbo užmokestį yra privalu. Tai ne diskutuotinas dalykas, o pradinis taškas. Turi būti su-daromos sąlygos darbo užmokesčio didėjimui, nesvarbu kokie pasirenkami jo didinimo būdai. Darbo užmokesčio didinimas turi būti traktuojamas ne kaip ekonominio augimo pasekmė, o kaip jo sąlyga, kaip veiksnys, skatinantis tolygų ekonomikos augimą [35].

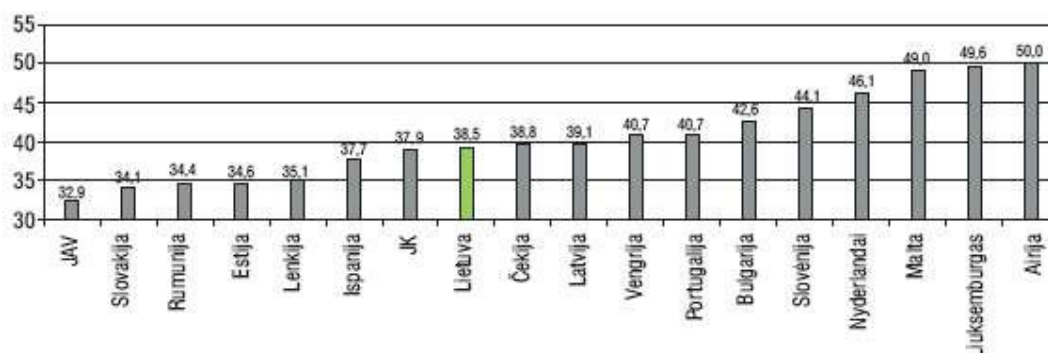
Minimalios mėnesio (darbo valandos) algos nustatymo klausimas įvairiose šalyse sprendžiamas skirtingai. Europoje, įskaitant ir ES nepriklausančias Rytų Europos valstybes, MMA kinta nuo keliasdešimties eurų (Rusija) iki 1500 eurų (Liuksemburgas). JAV federalinis minimalus darbo užmokestis yra šiek tiek daugiau kaip 700 eurų. Paprastai šis rodiklis smarkiai nenukrypsta nuo konkrečioje šalyje susiklosčiusio egzistencinio minimumo (skurdo ribos artinio), nors kai kada būna net mažesnis už pastarąjį. Egzistencinio minimumo ir vidutinio

mėnesinio darbo užmokesčio (VMDU) santykis daugelyje Europos valstybių smarkiai svyruoja (žr. 5 ir 6 pav.).

5 pav. Minimalioji mėnesinė alga 2006 liepos 1 d. eurais

6 pav. MMA ir vidutinio bruto darbo užmokesčio pramonės ir paslaugų sektoriuose santykis proc.

Pavyzdžiui, viena iš masinės Lietuvos gyventojų emigracijos į Airiją priežasčių yra ta, kad minimali mėnesio alga ten, palyginti su kitomis Europos Sąjungos šalimis, sudaro gana didelę vidutinio darbo užmokesčio dalį, taigi net dirbant visiškai nekvalifikuotą darbą galima tikėtis gana „padoraus“ atlyginimo [29].

Pažymėtina tai, kad Austrijoje, Danijoje, Suomijoje, Vokietijoje, Italijoje ir Švedijoje apskritai nėra valstybės reguliuojamo minimalaus darbo užmokesčio dydžio ir pastarasis susiformuoja kaip šakinių kolektyvinių derybų rezultatas. Tiesa, Vokietijoje savotišku MMA pakaitalu gali būti laikoma bedarbio pašalpa, kurią gauna ilgą laiką nerandantys darbo žmonės (650 eurų per mėnesį).

Lietuvoje minimalios mėnesinės algos ir vidutinio darbo užmokesčio santykis per pastaruosius septynerius metus kito gana stichiškai, paklusdamas ne tiek ekonominei logikai, kiek interesų grupių spaudimui ir politinei konjunktūrai. Kadangi ėmė sparčiai kilti vidutinis mėnesinis darbo užmokestis, MMA ir VMDU santykis ne tik nepakilo, bet net smuktelėjo iki

žemiausio lygio nuo dešimtmečio pradžios – 36 proc. Nuo šių metų liepos mėn. MMA padidinus iki 700 Lt, Lietuvos santykinis rodiklis ūgtelėjo iki 38 proc.

Kai kurios Europos Sąjungos valstybės (Prancūzija, Belgija) taiko MMA indeksavimo mechanizmą, tačiau šios patirties perkėlimu į Lietuvą būtų nesuinteresuoti ir valdžios arba darbdavių, ir profsąjungų atstovai. Įgyvendinus MMA indeksavimą, vyriausybė prarastų galimybę priimti diskretiškus sprendimus, atsižvelgiant į ekonomikos ir darbo rinkos situaciją, tuo tarpu profsąjungoms indeksavimas iš esmės reikštų dabartinės padėties „konservavimą“ ir trukdytų siekti ambicingo užmojo – 50 proc. MMA ir VMDU santykio[29].

Emigracija. 2004 metais išryškėjo keistas reiškinys: pakankamai smarkiai mažėjant nedarbiui mažėjo ir užimtumas. Pagrindinė to priežastis – išorinė darbo jėgos migracija. Laisvas darbo jėgos judėjimas Lietuvos ūkiui turi ir teigiamų, ir neigiamų padarinių. neigiamas padarinys – kvalifikuotos darbo jėgos trūkumas. Jis apriboja gamybos plėtrą ir sumažina galimybes efektyviau taikyti naujas technologijas. Tačiau tam tikras kvalifikuotos darbo jėgos stygius Lietuvoje gali būti vertinamas ir kaip teigiamas veiksnys, nes skatina darbdavius efektyviau naudoti darbo jėgą ir didinti darbo našumą. Tai padeda stiprinti Lietuvos ūkio konkurencingumą. Teigiami padariniai trumpuoju laikotarpiu yra šiek tiek ryškesni: migracija skatina užimtumo didėjimą, nedarbo sumažėjimą, eksporto bei vidinio vartojimo didėjimą. Kita vertus, šie teigiami padariniai gali nekompensuoti ilgalaikių praradimų – mažėjant kvalifikuotų darbuotojų lėtės ūkio augimas. Vidutiniškai per metus užsienyje dirba apie 180 tūkst. Lietuvos gyventojų, bet iki šiol nėra jokių oficialių šio reiškinio vertinimų. Išorinė darbo migracija iš esmės transformavo šalies darbo rinką, o valstybė neturi jokio aiškesnio veiksmų plano. Lietuvos gyventojams trūksta paramos susidūrus su įsidarbinimo problemomis užsienio šalyse, dažnai pažeidžiamos jų teisės. Labai nedaug mechanizmų, skatinančių užsienyje dirbančius piliečius grįžti į tėvynę ir plėtoti savo verslumo gebėjimus [1].

Žvelgiant iš eurointegracijos pozicijų, emigracija yra lauktas ir prognozuotas reiškinys, dėl kurio darbo pasidalijimas vyksta didesnėje rinkoje. Socialine prasme emigracijos galimybė yra labai svarbi, nes padidina darbuotojų pasirinkimo galimybes, tačiau nevaldomi migracijos procesai kelia grėsmę ir taip silpnam socialiniam kapitalui bei politiniam organizmui, valstybės konkurencingumui, jos inovaciniam potencialui. Vienas labiausiai nerimą keliančių aspektų – jau kuris laikas stebimas vadinamasis protų nutekėjimas, t. y. aukštos kvalifikacijos darbo jėgos praradimas ir dėl to mažėjantis šalies ekonominis, inovacinis, konkurencinis potencialas. Protų nutekėjimą itin skatina Lietuvos mokslo bei studijų sistemos ydos bei įsisenėjusios struktūrinės problemos. Dėl santykinai nedidelių algų Lietuva patiria nemažą didelės kvalifikacijos viešojo sektoriaus darbuotojų (ypač medikų) išėjimo iš šio sektoriaus ir emigracijos mastą [1].

Nedarbas. Tyrimo duomenimis, pirmąjį 2007 m. ketvirtį nedarbo lygis mūsų šalyje buvo 5 proc. Palyginti su tuo pačiu 2006 m. laikotarpiu, jis sumažėjo 1,4 proc. punkto, tačiau palyginti su praėjusiu ketvirčiu, buvo nežymiai (0,2 proc. punkto) didesnis. Tai iš dalies patvirtina, kad beatodairiškas nedarbo lygio smukimas artimiausiu metu turėtų liautis, juoba kad ryškėja ir pirmieji emigracijos „atoslūgio“ signalai. Vis dėlto nedarbo lygio mažėjimo „dugnas“ veikiausiai yra žemiau nei buvo prognozuotas, todėl prognozuojamus rodiklius sumažinome iki 4,5 proc. 2007 m., 4,7 proc. 2008 m. ir 5,2 proc. 2009 m [28].

2.3.5. Einamosios sąskaitos deficitas

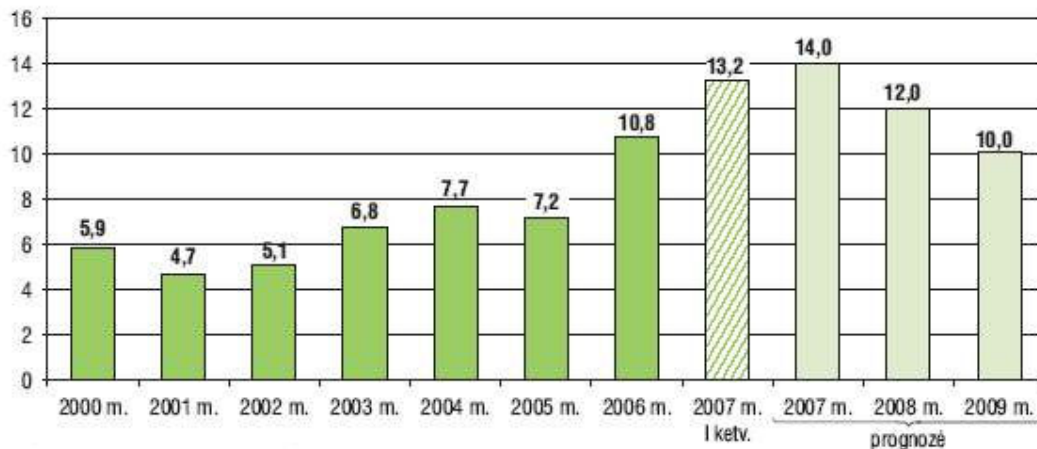
Einamosios sąskaitos deficitas (ESD) pirmąjį šių metų ketvirtį išaugo iki 2,6 mlrd. Lt, arba 13,2 proc. BVP, ir beveik pasiekė Rusijos krizės laikų lygį. Tokios išorinio balanso tendencijos atitinka dabartinę Lietuvos ūkio raidos stadiją. Esant labai stipriai vidaus paklausai ir neatslūgstant skolinimosi bumui, mūsų šalies ekonomika godžiai „ryja“ ir importuojamas prekes bei paslaugas, ir užsienio finansų išteklius, todėl ESD sparčiai plečiasi. Juoba kad stringant Mažeikių naftos veiklai, eksportui smarkiai trūksta „kvapo“ kompensuoti importo šuolius: pirmąjį 2007 m. ketvirtį prekių ir paslaugų importas ūgtelėjo 12,5 proc., o eksportas – tik 5,6 proc. Prekių eksportas pirmąjį šių metų pusmetį padidėjo 7,0 proc. (be mineralinių produktų – 29,3 proc.), o importas – 15,4 proc. (30,1 proc.).

Nepaisant gana grėsmingai atrodančio santykio su BVP, ESD priimtino rodikliai pirmąjį ketvirtį nepakito ar netgi pagerėjo, lyginant su atskirais 2006 m. ketvirčiais. Tam teigiamos įtakos turėjo sparčiai gausėjančios oficialiosios tarptautinės atsargos (OTA) bei 190,2 proc., palyginti su 2006 m. sausio–kovo mėn., iki 1,8 mlrd. Lt padidėjęs tiesioginių užsienio investicijų srautas. Importo ir trumpalaikės bendrosios užsienio skolos padengimas OTA buvo didžiausias nuo 2004 m. pradžios (atitinkamai 3,2 mėnesio ir 96,8 proc.). Trumpalaikės užsienio skolos dalis taip pat smuktelėjo iki seniai neregėtai žemo lygio – 27,6 proc. Tiesa, laikinai šoktelėjusiomis TUI įplaukomis ir pagerėjusiu ESD bei TUI srauto santykiu labai nėra ko džiaugtis, mat jį lėmė ne didesnės investicijos į Lietuvos įmonių akcinį kapitalą, o motininių užsienio kompanijų paskolos Lietuvos bendrovėms (neįskaitant bankų) [28].

Antrasis šių metų pusmetis einamosios sąskaitos atžvilgiu taip pat nieko gero nežada: Mažeikių nafta pranešė rugsėjo–spalio mėn. remontuosianti įrenginius ir stabdysianti gamybą. Pastebimo viso šalies prekių eksporto padidėjimo laukti neverta. Paslaugų eksportas neturi galimybių plėstis dėl darbo jėgos stygiaus vietinėje rinkoje. Negana to, Lietuvos gyventojai ir įmonės kol kas nereaguoja į didėjančias paskolų palūkanas ir vis dar sparčiais tempais didina

paskolų portfelį, kuriam finansuoti bankai aktyviai naudoja ir „importuojamas“ lėšas. Atsižvelgdami į minėtus veiksnius, ESD ir BVP santykio prognozė padidėjo iki 14 proc. šiemet, 12 proc. kitąmet ir 10 proc. 2009 metais [28] (žr. 7 pav.).

7 pav. Einamosios sąskaitos deficitas proc. BVP

2.3.6. Šešėlinė ekonomika

Šešėlinė ekonomika, kuri yra dalinio „pasitraukimo“ iš valstybės forma, tebesudaro nemenką ekonomikos dalį (įvairiais vertinimais nuo 16 iki 25%). Tai ženklas, kad daliai visuomenės legaliai dirbti vis dar neapsimoka. Buvimo šešėlyje rizika nenusveria naudos, gaunamos išvengiant kai kurių mokesčių, draudimų ir reguliavimų. Didėjančiam kontrabandos mastui įtakos turi ir didžiuliai akcizinių prekių Lietuvoje ir kaimyninėse valstybėse kainų skirtumai. Jiems didžiausią įtaką daro akcizų lygis – tai rodo ir tas faktas, kad Lietuvai suderinus savo akcizus su ES normomis kontrabanda smarkiai padidėjo. Kontrabandos verslas sukuria organizacines ir finansines prielaidas kitoms nusikalstamoms tarptautinėms veikloms – nelegaliam narkotikų ir žmonių gabenimui. Sąlygiškai naujos gerovės siekimo kitų sąskaita priemonės yra socialinių išmokų „įsisavinimas“ (falsifikuojant neįgalumo liudijimus, gaunant bedarbio pašalpą ir dalyvaujant šešėlinėje rinkoje ir kt.) [1].

2.4. Socialinių veiksnių įtaka ekonominiams procesams

Negalima atskirti ekonominių procesų nuo socialinių, o atvirkščiai – būtina juos derinti, tampriau sieti. Socialinė politika – ekonomikos augimo veiksnys. Neteisinga manyti, kad iš pradžių galima pasiekti ekonomikos augimą, stabilumą, o tik po to pakelti gyventojų gyvenimo gerovę, spręsti socialinės politikos problemas. Realioje ekonomikoje taip nebūna. Socialiniai procesai (plačiaja prasme) yra lygiagrečiai einantys su ekonominiais pokyčiais, jie sąlygoja vienas kitą Valstybės veiklos prerogatyva siekti šių sudėtinių dalių pusiausvyros, tolygios plėtros [34].

Socialinė politika yra viena iš ekonomikos reguliavimo priemonių. Ji gali padidinti valstybės ekonomikos galimybes prisitaikyti prie kintančių sąlygų bei išvengti rizikų. Socialinė politika šalyje atlieka svarbiausią vaidmenį reguliuojant ciklinius ekonomikos svyravimus. Kai kuriose Europos Sąjungos šalyse iki 28% BVP yra išleidžiama socialinėms programoms bei socialinei apsaugai.

Amžių sandūroje Europoje tapo madinga skelbti, kad socialinė plėtra turi būti sustabdyta ir kad lėšos socialiniams reikalams turi būti sumažintos. Tačiau dar nėra ekonomistų ir sociologų, kurie būtų aiškiai ir nedviprasmiškai įrodę neigiamą socialinės apsaugos įtaką kontinentinės Europos konkurencingumui bei plėtrai. Maža to, Šiaurės Europos šalys, visada skyrusios daug dėmesio socialinei apsaugai šiuolaikinėje ekonominėje konkurencijoje išlieka kaip aiškios pasaulio lyderės. Pasižymėdamos didžiausiu lėšų paskirstymu socialinės apsaugos tikslams Šiaurės Europos šalys ir 21 a. pradžioje sugeba auginti savo BVP po 3-4 proc. kasmet. [Guogis Graikijos]

Pastarųjų metų aktyvi Lietuvos ūkio raida garantavo pakankamą ilgalaikį makroekonominį šalies stabilumą, tačiau socialinė raida dar labai atsilieka nuo kitų ES šalių. Teigiami Lietuvos makroekonominių rodiklių pokyčiai nepakankamai veikia visuomenės užimtumą ir kitus socialinius rodiklius. Socialinės problemos Lietuvoje, nepaisant ekonomikos plėtros, vis aštrėja, ūkio pasiekimai ne tik nemažina gyvenimo lygio diferenciacijos, o ją didina [1]. Lietuvoje egzistuoja daug socialinių problemų, trukdančių mažinti visuomenės poliarizacijos padarinius ir užtikrinti socialinį stabilumą. Tai tokios problemos kaip:

- ✓ -Silpna vidurinė klasė. Lietuvos ūkio laimėjimai dar labiau didina gyvenimo lygio diferenciaciją. Šalyje didėja visuomenės poliarizacija ir nelygybė. Esminę Lietuvos visuomenės dalį sudaro žemiausiam ir tarpiniam socialiniams ekonominiams sluoksniams priskiriami gyventojai, kurių gyvenimo lygis nesiekia vidutinio šalies lygio.

- ✓ -Nepakankamas ir netolygus užimtumas. Lietuvoje sulėtėjo bendro užimtumo didėjimo tempas ir išlieka didelė teritorinė užimtumo bei nedarbo lygio diferenciacija.

- ✓ -Netinkamas darbo apmokėjimas. Darbo apmokėjimo srityje egzistuoja didelė darbo užmokesčio diferenciacija (iki 20 kartų).
- ✓ -Socialinio dialogo trūkumas. Socialinis dialogas Lietuvoje palaikomas menkai, iš esmės – tik nacionaliniu (Trišalė taryba) bei įmonių lygmeniu. [tauta]
- ✓ -Labai netolygi atskirų Lietuvos miestų ir rajonų plėtra bei skirtinga gyvenimo kokybė.
- ✓ -Lietuvos ūkio pasiekimai dar labiau didina gyvenimo lygio diferenciaciją; esminę Lietuvos visuomenės dalį (65 proc.) sudaro žemiausiam ir tarpiniam socialiniams ekonominiams sluoksniams priskiriami gyventojai, kurių gyvenimo lygis nesiekia vidutinio šalies lygio.
- ✓ -Neoptimalus ir nepakankamas valstybės pajamų perskirstymą ekonomikoje [1].

Lietuva stokoja modernios, į dabarties iššūkius atsakyti gebančios, šiuolaikinėmis priemonėmis grindžiamos socialinės politikos. Socialinė šalies politika nėra orientuota į socialines investicijas, į ilgalaikę skurdo ir kitų socialinių problemų prevenciją. Stinga socialinės politikos orientavimosi į vidurinės klasės plėtrą ir stiprinimą. Valstybė per menkai naudojami edukacinėmis socialinės politikos priemonėmis, skiria per mažą dėmesį tam, kad užtikrintų sėkmingą gyvenimo startą socialinės rizikos šeimose ar be šeimų augantiems vaikams. Bendro sutarimo trūkumas dėl svarbiausių ekonominės ir socialinės plėtros kryptių trukdo Lietuvai tikslingai išnaudoti savo ekonominius ir žmogiškuosius resursus.

Lietuvos socialinė ir ekonominė raida yra paveikta sovietinės praeities ir radikalios valstybės sanklodos kaitos suformuotų neigiamų veiksnių, kurie didžia dalimi lėmė konkrečias ekonomines ir socialines išlaidas bei dabartines problemas. Rinkos ekonomika turėjo įtakos esminėms socialinėms permainoms: gyventojai įgijo skirtingas sąlygas savo gerovei kurti [1].

2.4.1. Makroekonominių pokyčių įtaka visuomenės segmentacijai

Lietuvoje po nepriklausomybės atgavimo prasidėję liberaliosios rinkos sukelti pokyčiai šalia neabejotinai teigiamų rezultatų sukūrė ir neigiamai tolygią plėtrą veikiančius veiksnius:

1. Didelę pradinio kapitalo koncentraciją.
2. Ryškų socialinių ekonominių gyventojų susisluoksniavimą.
3. Netolygią miestų, rajonų ir kaimų plėtrą [1].

Pastaraisiais metais Lietuva taip pat yra viena dinamiškiausiai besivystančių valstybių Europoje. Lietuvos ekonomikos augimas vienas iš sparčiausių. Tačiau socialinės sanglaudos problemos, nepaisant ūkio plėtros, ne mažėja, o tik aštrėja. Šiuo metu Lietuvos ūkio pasiekimai

ne tik nemažina gyvenimo lygio diferenciacijos, o dar labiau ją didina [1]. Tuo pat metu Lietuvoje nemažėja visuomenės nepasitenkinimas esama padėtimi. Jį galima paaiškinti didele socialine diferenciacija. Penktadalio turtingiausių namų ūkių pajamos yra 6 kartus didesnės nei penktadalio skurdžiausiųjų, remdamasis namų ūkių narių apklausomis nustatė Statistikos departamentas. Anot Statistikos departamento, tik 16 proc. gyventojų išlaikyti būstą nėra finansiškai sudėtinga, o 38,4 proc. namų ūkių jo išlaikymas yra itin didelė našta. Būstuose be tualetu su nutekamuoju vandeniu gyvena 25 proc. asmenų, be vonios ar dušo – 23 proc., būstuose su varvančiu stogu, supuvusiais langais, grindimis ar drėgnomis sienomis – 32 proc. Didėjant namų ūkio pajamoms būsto kokybė gerėja, tačiau nepasitenkinimas gyvenamąja aplinka (triukšmo, oro tarša ar aukštu nusikalstamumu gyvenamajame rajone) nemažėja.

Teigiami makroekonominių rodiklių pokyčiai nepakankamai atsiskleidžia socialinę raidą apibūdinančiuose rodikliuose [1]. Lietuvos gyventojų pajamų procese vykstantys pokyčiai didina visuomenės segmentaciją bei poliarizaciją. Pajamų nelygybė glaudžiai susijusi su skurdo lygiu šalyje. Moksliniai tyrimai rodo, kad 2005 m. apie 615 tūkst. gyventojų (18 proc.) [34] gyveno vadinamajame santykiname skurde.

Nemažai politologų ir ekonomikos analitikų turinės diferenciacijos didėjimą vertina kaip vieną negatyviausių tendencijų. Šio reiškinio vertinimas iš esmės priklauso nuo pasaulėžiūros – socialdemokratinės ar liberalios – prielaidų: kokių požiūriu valstybė turėtų lyginti iš prigimties skirtingų žmonių padėtį [1]. Tačiau net Liberalaus požiūrio šalininkai teigia, kad socialinė ekonominė nelygybė yra grėsmingas reiškinys, kai skurdžiau gyvenantys turi mažai galimybių pakeisti savo padėtį (pvz., švietimo sistema prastos kokybės ar visiems neprieinama, sunku pradėti verslą dėl mokesčių ir biurokratinių barjerų, šalyje nestabilus makroekonominis klimatas, neaktyvi nekilnojamojo turto rinka, nepatikima teismų sistema, didelė biurokratija, korupcija) [1].

Socialdemokratinio požiūrio šalininkai visuomenės turinę diferenciaciją priskiria prie opiausių valstybės raidos problemų, kurios sprendimui būtina užtikrinti didelį užimtumo lygį, pakankamą ir tolygų darbo užmokestį bei stiprinti darbdavių ir darbuotojų socialinį dialogą pasitelkiant darbuotojų profesines sąjungas. Socialinį ekonominį visuomenės funkcionavimo pagrindą, remiantis socialdemokratinio požiūriu, sudaro efektyvus maisto ir būsto poreikių tenkinimas. Modernioje visuomenėje šių poreikių tenkinimas tapatinamas su pajamomis, o pajamų pagrindas yra užimtumas (samdomas darbas ar savarankiška ekonominė veikla) ir efektyvi ūkinė veikla. Lietuvoje pasitenkinimas valstybės valdymu bei vykdoma politika (taigi ir bendras Lietuvos visuomenės pasitenkinimas) labiau yra siejamas ne su dabartine individo socialine padėtimi, bet su socialinio statuso ir gyvenimo kokybės pokyčiais. Lietuvos gyventojai socialinį statusą labiausiai sieja su užimtumu, o gyvenimo kokybės pokyčius – su

disponuojamomis pajamomis. Taigi Lietuvos visuomenės pasitenkinimą labiausiai lemia gyventojų užimtumas ir jo elementai: darbo apmokėjimas, darbo santykiai ir darbo kokybė, jo pobūdis bei užimtumo socialinė apsauga.

Dėl netolygios plėtros Lietuvoje daugėja žmonių, gaunančių labai mažas pajamas, kartu daugėja socialinės rizikos šeimų, gyvenančių iš socialinių pašalpų. Gyventojų pajamų diferenciacija glaudžiai siejasi su kitais socialiniais ekonominiais rodikliais ir turi ypač didelę įtaką visam šalies socialiniam ir ekonominiam gyvenimui. Tokios situacijos padarinys – aukštas bendras skurdo lygis ir vaikus auginančių šeimų skurdas. Didžiausia problema – kad skurstančios šeimos negali investuoti į savo vaikų mokymą ir užtikrinti jiems gero išsilavinimo. Skurstančių šeimų problemos dažniausiai yra ilgalaikės ir nusitęsia į ateitį. Susiformavęs skurdžiai, dažniausiai iš pašalpų, gyvenančių žmonių sluoksnis sunkiai keičiasi ir mažėja. Statistiniai tyrimai, įvairiais laikotarpiais atlikti Vakarų Europos valstybėse, rodo, kad būsimą asocialų vaiko elgesį galima prognozuoti iš socialinių ekonominių rodiklių: mažų šeimos pajamų, didelės šeimos, prastų gyvenimo sąlygų, paauglės motinos, naudojimosi socialinėmis pašalpomis, bedarbių tėvų. Todėl labai svarbus į ilgalaikes socialines investicijas orientuotos nacionalinės politikos uždavinys – suteikti rizikos šeimose ir be šeimos augantiems vaikams geras gyvenimo starto galimybes: prieinamą ikimokyklinį ugdymą, gerą išsilavinimą, palankią kultūrinę aplinką.

2.4.2. Ekonomikos kaitos poveikis vidurinės klasės formavimuisi

Lietuvos ekonomikoje vykstantys pokyčiai didina visuomenės segmentaciją, o tai prieštarauja vidurinės klasės kūrimosi prielaidoms. Įvairių tyrimų duomenimis, vidurinioji klasė Lietuvoje sudaro 11–16% (išsivysčiusiose rinkos šalyse 60–80%) [33].

Viena rimčiausių Lietuvos socialinės raidos problemų yra stabilus ekonominės poliarizacijos ir nelygybės didėjimas. Jis neigiamai veikia žmonių socialinę elgseną, o ilgainiui tampa ir ekonominį šalies augimą stabdančiu veiksniumi. Todėl efektyvios, į nuoseklią visuomenės raidą orientuotos socialinės politikos objektas turėtų būti ne tik žemieji, ribiniai, bet ir viduriniai visuomenės sluoksniai.

Šiuo metu Lietuvos ūkio laimėjimai ne tik nemažina gyvenimo lygio diferenciacijos, o dar labiau ją didina. 2003 metais darbo ir socialinių tyrimų instituto atlikto tyrimo duomenimis, 1999–2002 metais šalyje nuosekliai didėjo visuomenės poliarizacija ir nelygybė. atlikti tyrimai parodė, kad:

1. esminę Lietuvos visuomenės dalį (65%) tiriamu laikotarpiu sudarė žemiausiam ir tarpiniam socialiniam ekonominiam sluoksniui priklausantys gyventojai. Jų gyvenimo lygis nesiekia vidutinio šalies lygio.

2. Viduriniam visuomenės sluoksniui Lietuvoje trūksta masiškumo – šiam sluoksniui priskiriamų gyventojų dalis tiriamu laikotarpiu nesiekė 25% (išsivysčiusiose rinkos šalyse – 60-80%). Per analizuotą 4 metų laikotarpį šis sluoksnis ne tik neišsiplėtė ir nesustiprėjo, o net sunyko. Apskritai vidurinio sluoksnio didėjimo galimybės Lietuvoje šiuo metu yra labai ribotos.

3. Aukščiausio socialinio ekonominio sluoksnio, kuriam priskiriamų gyventojų dalis tiriamu laikotarpiu neperžengė 10% ribos, gyvenimo lygis ir vartojimo ypatumai buvo ryškiai atitrūkę nuo panašių kitos visuomenės dalies socialinių ir ekonominių rodiklių [1].

Susidariusios socialinės-ekonominės sąlygos neskatina vidurinėsios klasės formavimosi, kadangi:

- ✓ Nesukurtos socialinės, ekonominės, politinės prielaidos viduriniajai klasei plėtotis, nesuformuotas vidurinėsios klasės įvaizdis kaip visuomenės stabilumo garantas.

- ✓ Privatizavimo procesas ir ekonominė politika sudarė palankias sąlygas nedideliame turtingųjų visuomenės sluoksniui susidaryti. Didelė mokesčių našta silpnino žemas ir vidutines pajamas gaunančių piliečių materialinį gerbūvį.

- ✓ Rinkos reformų pasėkoje išsibalansavo gyventojų pajamų ir išlaidų pusiausvyrą. Rezultatas – žemas vidutinis pajamų lygis, didelė pajamų ir išlaidų poliarizacija tarp įvairių gyventojų grupių [34].

- ✓ Lietuvos ekonominė politika orientuota visų pirma į stambaus, o ne į smulkaus ir vidutinio verslo interesus

- ✓ Išsilavinimas ir profesionalumas nėra karjeros svertai Lietuvoje ir negarantuoja aukšto materialinio ir socialinio statuso

- ✓ Minimalaus gyvenimo lygio rodiklis nesusietas su būtiniausių žmogaus gyvybinių ir kultūrinių poreikių tenkinimu.

Dėl šių priežasčių nėra aiškaus karjeros modelio. Visi šie veiksniai kartu lemia ir jaunosios kartos emigracijos iš Lietuvos didėjimą. Sprendžiant šias problemas, galėtų būti sudarytos sąlygos kurtis ir stiprėti Lietuvoje gausiam viduriniajam sluoksniui, nes būtent jis garantuoja ekonominį, socialinį ir politinį šalies stabilumą [33].

Lietuvoje, kaip ir visose pokomunistinėse valstybėse, formuojasi tam tikras vidurinis sluoksnis, tačiau pagal ES kriterijus jį tesudaro menką dalį, o vidurinioji klasė yra tapsmo būsenoje. Dabartinis nedidelis vidurinis sluoksnis neužtikrina socialinio ir politinio stabilumo, ekonominio augimo, todėl būtina sudaryti sąlygas tam sluoksniui susikurti ir stiprėti. Nėra

aiškaus karjeros modelio, kas ypač svarbu jaunajai kartai, kuri kartu yra ir būsimoji vidurinioji klasė [34].

Analizuojant visuomenės poliarizaciją ir socialinio stabilumo užtikrinimo būdus, ypatingą dėmesį reikia skirti užimtumo ir darbo santykių rodikliams, liudijantiems šios srities problemas.

Būtina atkreipti dėmesį į neigiamus Lietuvos socialinės raidos veiksnius, kurie didina visuomenės poliarizaciją ir kelia grėsmę socialiniam stabilumui. Pagrindinės socialinės problemos yra susijusios su silpna vidurine klase, nepakankamu užimtumu ir darbo užmokesčiu, socialinio dialogo trūkumu [1].

Svarbus veiksnys ekonomikoje yra individų pajamos. Augantis bendras gerbūvis keičia tradicinę supriešintą turtingųjų - neturtingųjų situaciją, nes mažėjant pajamų skirtumams, mažėja ir įtampa tarp nevienodas pajamas gaunančių individų. [5]

2.4.3. Regionų plėtros netolygumų priežastys

Šiandien Lietuvoje matyti labai netolygi atskirų miestų ir rajonų plėtra bei skirtinga gyvenimo kokybė. Ekonomikos augimas pastaraisiais metais telkėsi tam tikruose miestuose, tuo nulemdamas jų tolesnės plėtros perspektyvas. Labiausiai socialinė ir ekonominė padėtis, kartu ir gyvenimo kokybė kito Vilniuje, Kaune ir Klaipėdoje. Pokyčiams būdinga didesnę išsilavinimą turinčių gyventojų migracija į didesnius miestus ir juos supančius rajonus. Ypač intensyvi plėtra vyksta Vilniuje. Turizmo ir kultūrinio gyvenimo plėtra labai sėkmingai vyko Palangoje, Neringoje, Birštone ir Druskininkuose. 2001 metais prasidėjusi šių kurortų intensyvi plėtra sėkmingai vyksta ir toliau [1].

Dar didesni gyvenimo kokybės skirtumai susidarė tarp miestų ir kaimo rajonų. Daugiausia investuojama į rajonus, esančius šalia didžiųjų miestų arba turinčių Lietuvos ekonomikai svarbias gamyklas [1]. Galima teigti, kad labai netolygioje miestų ir rajonų plėtroje glūdi šiuo metu iškilusių tiesioginių užsienio investicijų pritraukimo bei ekonominės emigracijos problemų ištakos.

Išsilavinusių ir socialiai aktyvių gyventojų migracija į miestus sukuria prielaidas didėti miesto ir kaimo socialinės ir ekonominės plėtros disproporcijai. Tai lėmė dabartinę kvalifikuotų darbuotojų stoką regionuose, žmonių su aukštuoju ir aukštesniuju išsilavinimu sluoksniu nykimą arba jų veiklos perkėlimą į geresnę gyvenimo kokybę ir aukštesnės karjeros galimybes teikiančius miestus.

Menkas išsilavinimas yra didelis socialinę diskriminaciją lemiantis veiksnys. Dėl gyventojų išsilavinimo stokos miestai ir rajonai patiria didžiausią diskriminaciją; ji lemia itin lėtą

regionų plėtrą ir technologinę pažangą. Žinių ir technologijų plėtra, inovacijų taikymas, visuomenės mentaliteto pokyčiai miestuose ir rajonuose vyksta skirtingai. Kvalifikuoti gyventojai, turintys didžiausią intelektualinį potencialą, daugiausia jaunimas, linkę koncentruotis didžiuosiuose šalies miestuose ir aplinkiniuose rajonuose. Tai didina miestų ir kaimo rajonų ekonominio potencialo skirtumus bei sukelia „žinių atotrūkį“ (knowledge gap), kuris stabdo konkurencingos aplinkos kūrimą, šiuolaikinių technologijų diegimą ir žinių sklaidimą. Gyventojų išsilavinimas sudaro socialinio kapitalo, be kurio neįmanomos inovacijos ir tolygi efektyvi rajonų plėtra, pagrindą [1].

Regioniniai skirtumai, susidarę dėl perėjimo reformų, didėjo visose pokomunistinėse šalyse. Centralizuotas struktūrinių fondų naudojimas Vidurio ir Rytų Europoje apskritai ir Lietuvoje konkrečiai šiuos skirtumus gali ne sumažinti, bet dar labiau padidinti. Nors pastaraisiais metais regioninių skirtumų problema gerokai aktualinta, iki šiol regioninė politika konceptualizuojama ir projektuojama išimtinai ES struktūrinės paramos kontekste. ES struktūrinės paramos remiamos sritys yra visų viešųjų Lietuvos investicijų koncentracijos taškai, ir kokie nors atskiri didelės apimties finansiniai išteklių paprasčiausiai neegzistuoja. ES struktūrinė ir Sanglaudos fondo parama neapima daugelio svarbių sričių, susijusių su socialine infrastruktūra.

Taigi ES paramos naudojimas yra labai svarbi, ypač naujojoje finansinėje perspektyvoje priemonė regioniniams skirtumams Lietuvoje mažinti. Tačiau tikėtina, kad Lietuvos regioninių skirtumų naudojant vien ES struktūrinę paramą sumažinti nepavyks.

Regionų skirtumai iš dalies atsiranda ir dėl viešųjų ir privačiųjų investicijų regionuose trūkumo. Privačioms investicijoms pritraukti reikia atitinkamos reguliacinės aplinkos, reikiamos kvalifikacijos darbo jėgos, pakankamai kompetentingos vietinės administracijos. Daugelis šių veiksnių nepriklauso nuo ES struktūrinės pagalbos ir turi būti įgyvendinti nacionalinėmis reguliavimo priemonėmis. Ypač efektyvus galėtų būti Lietuvos regioninės plėtros įstatyme numatytas viešosios politikos priemonių peržiūros regioniniu aspektu procesas. Tačiau jis nevyksta arba vyksta tik formaliai.

Dar viena priežastis yra ribotos su ES susijusių viešųjų investicijų sritys. Nors jomis galima spręsti daugelį fizinės infrastruktūros problemų, pavyzdžiui, kelių, struktūrinė pagalba neprieinama tokioms svarbioms sritims kaip viešosios tvarkos palaikymas ir socialinė apsauga. Švietimui ir sveikatos apsaugai ji prieinama tik labai nedideliu mastu. Taigi abejotina, ar iš ES struktūrinės pagalbos pavyks finansuoti didesnę dalį socialinės infrastruktūros kūrimo poreikių regionuose, nors tokios galimybės bus didesnės [24].

2.5. Mokslo įtaka ekonominei plėtrai

Švietimas arba mokslas yra neatskiriama ekonomikos dalis. Valstybės mokslo politika iš tiesų tiesiogiai susijusi ir su ekonomikos konkurencingumu ir su socialine apsauga. Aukštesnis piliečių išsimokslinimas skatina remti tokius interesus kaip pilietinės teisės, laisvės, tolerancija ir pan. Tuo tarpu mokslo, o ypač ekonomikos, padėtis mūsų šalyje yra kritiška. Ekonomikos mokslo atstovų kuriamas produktas – ekonominės žinios yra akivaizdžiai nepakankamos tiek kiekiu, tiek kokybės požiūriu. Globalizavimas bei žinių visuomenės plėtra didina ir žinių apie ekonomiką poreikį. Deja, ekonomikos mokslas ir šiandien patenkinamai atlieka tik savo pedagoginę funkciją. Moksliniai tyrimai yra labai vangūs bei sporadiški, o ir tie vyksta “kamerinėje”, izoliuotoje aplinkoje. Mokslinių konferencijų, kurias rengtų ne valdžios institucijos ar interesų grupės yra rengiama mažai ir jos daugiausiai lokaliai: universitetai ir institutai kviečia mažai užsienio mokslininkų, patys mažai dalyvauja užsienyje vykstančiose mokslinėse konferencijose [34].

Lietuvoje vykdoma valstybės ekonominė politika atsiribojusi nuo mokslo. Įstatymai ir nutarimai neparemti analitiniais fundamentiniais moksliniais tyrimais, o priimami remiantis greitais, einamaisiais, fragmentiškais darbais. Dažniausiai prioritetiniai sociologiniai tyrimai apsiriboja reitingų nustatymu. Lietuvoje šioje srityje, kaip taisyklė, egzistuoja nedideli tyrimų centrai, mažos tyrinėtojų grupės, kurios neturi didesnių galimybių realizuoti stambius mokslinius projektus [34].

Būdingas susiklosčiusios Lietuvoje situacijos bruožas – valdžios struktūrų ir mokslo atotrūkis. Reformų bėgyje faktiškai buvo sužlugdytas Lietuvos mokslo potencialas, ypač smuko ekonomistų prestižas. Trūksta rinkos tapsmo procesų fundamentinės analizės, neskatinamos rimtos profesionalios diskusijos, specialistų originalios nuomonės, stinga Lietuvos ekonomikoje vykstančių sudėtingų ir prieštarų procesų gilios apmąstymo [34].

Nagrinėjant užsienio šalių, kurios iš atsilikusių tapo lyderėmis arba sėkmingai besivystančiomis (pvz., Japonija, Suomija, Švedija, Airija ir penki Azijos tigrai), patyrimą, aiškėja, kad pagrindinės jų sėkmės priežastys yra mokslo, švietimo ir technologijų plėtra. Pavyzdžiui, Airija 1996 metais priėjo vyriausybės strategijoje deklaravo, kad “mokslas, technologijos ir inovacijos yra greitis į ekonominę plėtrą”, ir, nuosekliai ją įgyvendindama, tapo pirmaujanči pagal BVP metinį prieaugį tarp Europos šalių. Panašus pavyzdys yra Suomija, 1996 m. paskelbusi, kad esanti “žiniomis grįsta visuomenė”. Jos mokslo, švietimo ir technologijų kompetencijos centrų tinklai padėjo ekonomikai pasiekti dinamiškiausiai besivystančių šalių lygį. Net 1995 m. ekonominė krizė nesutrikdė Suomijos investicijų į mokslą, švietimą ir technologijų plėtrą. Priešingai, krizės metu padarytas galutinis politikos posūkis šia kryptimi. Ir

tai netruko atsipirkti: Suomijos eksportas nuolat auga, o aukštų technologijų dalis sudaro jame apie 40 proc. Panašių pavyzdžių galima rasti Švedijos, Danijos, Norvegijos, Taivano, Belgijos ir daugelio kitų šalių raidoje. [35]

Visos ES valstybės įgyvendina aukščiausio vyriausybinių lygio ilgalaikes ir kryptingas priemones, skatinančias švietimą, mokslą, aukštų technologijų plėtrą. Valstybės parama šioms sritims yra vienintelė ekonomiškai prasminga ilgalaikė politika, užtikrinanti verslo augimą, naujų darbo vietų kūrimą, ekonomikos kilimą bei valstybės pajamų didėjimą. Apibendrinant galima teigti, kad mokslas, švietimas, aukštų technologijų plėtra ir inovacijos yra kertiniai šiuolaikinės ekonomikos augimo svertai, ir todėl dinamiškos šalys remia būtent šias sritis. Į tai turėtų būti atkreiptas ypatingas dėmesys ir Lietuvoje. Mokslo, švietimo ir technologijų sfera negali būti eilinė mokesčių mokėtojų išlaikytinė. Visuomenei ir Vyriausybei turi tapti akivaizdu, kad mokslo, švietimo ir technologijų plėtra yra ekonomikos varomoji jėga ir biudžeto įplaukų generatorius. Formuojant valstybės biudžetą reikia atkreipti dėmesį į tai, kad mokslo ir technologijų plėtrai skiriamos valstybės lėšos didina BVP ir kartu valstybės pajamas.

Ekonominiai sprendimai, nepagrįsti moksliniais tyrimais, neretai esti nelabai korektiški, nekompetentingi. Problema ta, kad politikams kai kada trūksta profesionalumo. Kadangi ne visada tariamasi su mokslininkais bei netgi tariantis ne visada atsižvelgiama į jų pastabas, nenumatomos priimamų įstatymų ekonominės ir socialinės pasekmės – pageidaujami dalykai bandomi pateikti kaip realūs. Dėl to kyla nelauktų socialinių problemų [35].

Ekonomistai mokslininkai labai mažai dalyvauja viešose diskusijose, vykstančiose spaudoje, radijo, televizijos laidose. Todėl jų vietą tose diskusijose užima kitų profesijų žmonės. O tai, savo ruožtu, veda prie diskurso svarbiausiais šalies ūkio gyvenimo klausimais deprofesionalizavimo. Tai iškreipia visuomeninę nuomonę, neigiamai įtakoja ekonominių sprendimų kokybę [34].

Valdžios struktūros neišvengiamai turi pasitelkti Lietuvos mokslo potencialą, kuris vis dar yra, nors ir išsklaidytas. Šie profesionalai galėtų atnešti didžiulę naudą kuriant, pagrindžiant ir įgyvendinant Lietuvos ekonominę politiką. Pavyzdžiui, visi rimti Europos šalių parlamentai ir vyriausybės dirba pasitelkdami analitinių centrų, kurie rengia įstatymų projektų įgyvendinimo pasekmių analizę, daro prognozes skaičiavimus, teikia įstatymų ekonominę pagrindimą, pagalbą. Nors Lietuvos Vyriausybė jau įkūrė panašią struktūrą, ir pamažu visiškai perima įstatymų kūrimo ir svarbiausių valstybės sprendimų iniciatyvą, tačiau Lietuvos ministerijos irgi dažnai piktnaudžiauja konkrečiomis smulkmeniškomis ūkininkavimo funkcijomis, dažnai nepakankamas analitinis - strateginis lygis [34].

3. TYRIMAS: VALSTYBĖS IŠLAIDŲ DYDŽIO IR EKONOMIKOS LAISVĖS INDEKSO RYŠIO ANALIZĖ

Lyginant Lietuvos ekonominę politiką, ypač krinta į akis Lietuvos skirtumas nuo kitų Europos valstybių persikirstymo ir atitinkamai gerovės politikos. Ji gerokai atsilieka nuo ES vidurkio. Lietuva kartu su Rumunija mažiausiai persikirsto lėšų per biudžetą. Lietuva taip pat pasižymi (ir vėl kartu su Rumunija) kaip šalis, skirianti mažiausiai lėšų socialinei apsaugai bei kitoms gerovės politikos sritims. Lietuva išsiskiria ES valstybių tiek mažu persikirstymu, tiek mažomis išlaidomis gerovės paslaugoms ir gerovės sektoriaus reformoms. Lietuvos konsoliduoto biudžeto išlaidos pastaruoju metu sudaro apie 31 proc. BVP, tuo tarpu ES valstybių išlaidos - žymiai daugiau nei 31 proc. BVP: pavyzdžiui, Danijoje – 54,8 proc., Švedijoje – 56,7 proc. Apskritai aukštos plėtros šalyse išlieka nacionalinio produkto dalies, paskirstomo valstybės, augimo tendencija. Nuo 1950 m. iki 2000 m. valstybės išlaidų dalis (centrinių ir vietinių) BVP išaugo: JAV – iki 36%, Japonijoje – nuo 20 iki 37%, Anglijoje – nuo 36 iki 44%, Vokietijoje – nuo 36 iki 47%, Prancūzijoje – nuo 31 iki 54%, Švedijoje – nuo 36 iki 57%.

Mūsų socialinė sfera patiria išteklių stygių, deformacijas ir dėl to nėra pajėgi gaminti pakankamo kiekio ir geros kokybės viešųjų gėrybių. Taigi bendra, taip pat ūkinė plėtra - stabdoma. Padėtis viešuosiuose sektoriuose (pvz. švietime, sveikatos apsaugoje) nelengva ir nebe pajėgi užtikrinti subalansuotos mūsų visuomenės plėtros dėl nepakankamo jo finansavimo bei neefektyvios to finansavimo kontrolės.

Būtina didinti valstybės finansavimą siekiant išsaugoti esamą socialinės apsaugos modelį (Lietuvos atveju, sukurti bent patenkinamą socialinės apsaugos modelį) ir sukurti pakankamą kiekį viešųjų gėrybių. Tačiau Lietuvoje priimta manyti, kad valstybės ekonominės erdvės atvirumas sukuria spaudimą mažinti vyriausybės išlaidas socialinėms reikmėms. Kaip pagrindinis argumentas prieš valstybės išlaidų didinimą pateikiamas verslo laivės suvaržymas. Čia pagrindinį vaidmenį vaidina baimė, kad kapitalas "pakels sparnus" į valstybes, kuriose mokesčiai mažesni [31].

Ar iš tiesų didesnės valstybės išlaidos kenkia verslo laisvei ir stabdo ekonominį vystymąsi? Pateiksime pagal „Heritage Foundation“ 2007 metų duomenis sudarytą lentelę, kurioje matyti, kaip ekonomikos laisvės požiūriu atrodo skirtingos šalys, tarp jų ir Lietuva, ir kokia tų šalių biudžetinė našta:

3 lentelė. Ekonominės laisvės indeksas ir valstybės išlaidų dalis BVP

Šalis	Vieta pasaulyje	Ekonominės laisvės indeksas	Valstybės išlaidų dalis BVP	Šalis	Vieta pasaulyje	Ekonominės laisvės indeksas	Valstybės išlaidų dalis BVP
Europos šalys							
Didžioji Britanija	6	81,6	44,0	Latvija	41	68,2	35,9
Airija	7	81,3	33,7	Malta	42	67,8	49,1
Liuksemburgas	8	79,3	43,2	Portugalija	43	66,7	46,1
Šveicarija	9	79,1	36,6	Vengrija	44	66,2	49,4
Estija	12	78,1	37,5	Prancūzija	45	66,1	53,7
Danija	13	77,6	54,8	Slovėnija	58	63,6	42,7
Olandija	14	77,1	46,6	Italija	60	63,4	47,8
Islandija	15	77,1	45,5	Bulgarija	62	62,2	37,5
Suomija	16	76,5	50,7	Albanija	66	61,4	28,8
Belgija	17	74,5	49,6	Rumunija	67	61,3	31,1
Vokietija	19	73,5	47,0	Makedonija	71	60,8	36,1
Kipras	20	73,1	41,5	Moldova	81	59,5	34,6
Švedija	21	72,6	56,7	Turkija	83	59,3	35,4
Lietuva	22	72,0	31,2	Lenkija	87	58,8	42,9
Austrija	25	71,3	50,1	Graikija	94	57,6	48,3
Ispanija	27	70,9	38,8	Azerbaidžanas	107	55,4	17,9
Norvegija	30	70,1	45,9	Kroatija	109	55,3	51,6
Čekija	31	69,7	44,3	Bosnija ir Hercegovina	115	54,7	46,6
Armėnija	32	69,4	17,5	Rusija	120	54,0	33,6
Gruzija	35	68,7	19,1	Ukraina	125	53,3	39,4
Slovakija	40	68,4	39,3	Baltarusija	145	47,4	36,5
Pasaulio šalys							
Honkongas	1	89,3	18,3	Gambija	93	57,6	31,2
Singapūras	2	85,7	14,6	Argentina	95	57,5	20,9
Australija	3	82,7	35,3	Marokas	96	57,4	30,8
JAV	4	82,0	36,4	Filipinai	97	57,4	18,7
Naujoji Zelandija	5	81,6	39,2	Tadžikistanas	98	56,9	20,3
Kanada	10	78,7	39,9	Paragvajus	99	56,8	29,5
Čilė	11	78,3	20,4	Dominika	100	58,7	18,1
Japonija	18	73,6	37,3	Mozambikas	101	56,6	24,0
Trinidadas ir Tobagas	23	71,4	25,4	Kambodža	102	56,5	14,9
Bahamai	24	71,4	19,4	Tanzanija	103	56,4	22,2
Taivanis	26	71,1	15,3	Indija	104	55,6	16,3
Barbadosas	28	70,5	38,1	Dramblio Kaulo Krantas	105	55,5	20,2
Salvadoras	29	70,3	14,3	Malavis	106	55,5	42,7
Urugvajus	33	69,3	27,2	Ekvadoras	108	55,3	24,7

Mauricijus	34	69,0	26,0	Indonezija	110	55,1	19,1
Pietu Korėja	36	68,6	28,1	Gvinėja	111	55,1	16,5
Izraelis	37	68,4	40,8	Bolivija	112	55,0	33,0
Bostavana	38	68,4	43,6	Burkina Fesas	113	55,0	21,2
Bahreinas	39	68,4	28,7	Beninas	114	54,8	20,8
Jamaika	46	66,1	35,7	Etiopija	116	54,4	25,0
Panama	47	65,9	18,7	Kamerūnas	117	54,4	15,9
Malaizija	48	65,8	26,5	Lesotas	118	54,1	43,1
Meksika	49	65,8	23,5	Kinija	119	54,0	20,8
Tailandas	50	65,6	17,0	Nepalas	121	54,0	15,5
Kosta Rika	51	65,1	16,6	Jemenas	122	53,8	38,2
Pietu Afrika	52	64,1	26,3	Malis	123	58,7	25,0
Jordanija	53	64,0	36,9	Nigeris	124	53,5	21,4
Omanas	54	63,9	40,0	Mauritanija	126	53,2	37,7
Namibija	55	63,8	34,5	Egiptas	127	53,2	26,7
Belizas	56	63,7	28,9	Pusiaujo Gvinėja	128	53,2	23,0
Kuveitas	57	63,7	35,2	Gabonas	129	53,0	21,7
Uganda	59	63,4	23,8	Džibutis	130	52,6	36,5
Nikaragva	61	62,7	22,3	Nigerija	131	52,6	35,4
Peru	63	62,1	16,9	Uzbekistanas	132	52,6	32,0
Svazilandas	64	61,6	33,6	Surinamas	133	52,6	37,1
Madagaskaras	65	61,4	25,1	Alžyras	134	52,2	34,6
Gvatemala	68	61,2	11,4	Haitis	135	52,2	12,7
Tunisas	69	61,0	26,8	Ruanda	136	52,1	26,1
Brazilija	70	60,9	20,9	Centrinės Afrikos Respublika	137	50,3	13,7
Kataras	72	60,7	34,0	Vietnamas	138	50,0	26,7
Kolumbija	73	60,5	20,9	Togas	139	49,8	13,7
Jungtiniai Arabų Emyratai	74	60,4	24,3	Laosas	140	49,1	19,0
Kazachstanas	75	60,4	23,3	Siera Leonė	141	48,4	24,8
Hondūras	76	60,3	24,1	Sirija	142	48,2	31,6
Libanas	77	60,3	34,5	Bangladešas	143	47,8	14,2
Mongolija	78	60,1	41,7	Venesuela	144	47,7	26,7
Kirgizija	79	59,9	27,6	Burundis	146	46,8	39,8
Fidži	80	59,8	31,6	Čadas	147	46,4	17,1
Kenija	82	59,4	24,4	Gvinėja Bisau	148	45,7	40,4
Šri Lanka	84	59,3	23,5	Angola	149	43,5	38,9
Saudo Arabija	85	59,1	33,3	Iranas	150	43,1	31,4
Senegalas	86	58,8	23,2	Kongas	151	43,0	28,6
Žaliasis Kyšulys	88	58,4	30,6	Turkmėnistanas	152	42,5	22,1
Pakistanas	89	58,2	16,0	Birma	153	40,1	8,1
Gajana	90	58,2	35,9	Zimbabvė	154	35,8	25,3
Gana	91	58,1	33,3	Libija	155	34,5	44,2
Zambija	92	57,9	26,8	Kuba	156	29,7	59,7

Taigi matome, kad daugumos ekonomiškai laisvesnių šalių valstybės išlaidos santykinai gerokai didesnės nei Lietuvos. Taigi laisvos ekonomikos šalyse gali būti nemažai vyriausybės išlaidų. Iš to galima spręsti, jog šios šalys veikia pagal principą „ir ir“ – ir rinka, ir viešasis sektorius, pragmatiškai derindamos abu režimus. Kaip matyti lentelėje, šios šalys būdamos, kaip įprasta vadinti, rinkos ekonomikos šalimis, nebijo aktyvaus vyriausybės dalyvavimo ekonominiame gyvenime. Kai kurios, išleidamos daugiau nei 50% perskirstyto BVP, aišku, nesteigia parduotuvių, viešbučių, netaiso skalbimo mašinų ir t. t. Šią privačių gėrybių cirkuliavimo sferą jos palieka privačiam verslui. Jos savo pastangas sutelkia ties viešuoju sektoriumi, viešųjų gėrybių gamyba. Ji nevengia infrastruktūrinių objektų, kurie yra nepatrauklūs privačiam sektoriui [9].

Lentelėje taip pat matyti, jog Lietuva yra viena iš mažiausių nacionalinio produkto dalį perskirstančių valstybių Europoje. Deja, mūsų šalyje nevyksta dalykiška diskusija biudžetinės naštos, apskritai viešųjų finansų klausimu. Mes ramiai nesvarstome, ką norėtume, turėtume gauti už savo sumokėtus mokesčius, ar tie mokesčiai yra protingo dydžio, ar mokesčių struktūra yra efektyvi bei teisinga.

Nerinkos, socialinių bei ekologinių aspektų ignoravimas ves prie ekonominių blogybių (economic bads) akumuliacijos, kaupimosi. Pirmas žingsnis neutralizuojant šį pesimistinį scenarijų yra ekonominio pliuralizmo skatinimas, vieša, demokratinė, ideologinių tabu neiškraipyta diskusija [9].

Tad ar egzistuoja tarp ekonomikos laisvės indekso ir santykinų valstybės išlaidų tiesioginė tarpusavio priklausomybė?

Bandysime patikrinti ar šie reiškiniai yra priklausomi, t.y. nustatysime koreliacinio ryšio tarp šių dydžių stiprumą. Tikrinant ryšius išskiriami faktoriniai ir rezultatiniai požymiai. Tie požymiai kurie sąlygoja kitų požymių reikšmes vadinami faktoriniais, o priklausantys nuo pirmųjų rezultatiniais [17]. Taigi šiame tyrime faktoriniu požymiu bus valstybės išlaidos, o rezultatinium – ekonominės laisvės indeksas.

Įvertinsime koreliacinio ryšio stiprumą tarp faktorinio požymio valstybės išlaidų x ir rezultatinio požymio ekonominės laisvės indekso y tiesinės koreliacijos atveju, t.y. kai šis ryšys išreiškiamas priklausomybe:

$$y = ax + b$$

Nagrinėsime koreliacinį (statistinį) ryšį, kai kiekvienai rezultatinio požymio reikšmei atitinka tam tikras faktorinio požymio pasiskirstymas (statistinė eilutė). Keičiantis faktorinio požymio reikšmėms, kinta ir rezultatinio požymio vidutinė jo reikšmė. Esant koreliacinei

požymių priklausomybei, tyrimo metu nustatomas pats šio ryšio buvimo faktas, ryšio pobūdis (tiesinis, atvirkštinis ar kt.), kiekybinė jo išraiška, jo stiprumas (priklausomybės laipsnis) [17].

Koreliacinėje analizėje statistinio ryšio stiprumas tarp stebėtų kintamųjų, yra išreiškiamas koeficientu. Priklausomai nuo gautos koeficiento reikšmės formuluojamos išvadas apie ryšio stiprumą. Pavyzdžiui, tarp stebėtų kintamųjų nėra ryšio, yra labai silpnas, silpnas, vidutinio stiprumo arba labai stiprus ryšys [18].

Koreliacijos koeficientui naudojama tokia skalė:

4 lentelė. Koreliacijos koeficiento skalė

r-reikšmė	0,1-0,3	0,31-0,5	0,51-0,7	0,71-0,9	0,9-0,99
Ryšio stiprumo charakteristika	Silpnas	Vidutinis	Pastebimas	Stiprus	Labai stiprus
Kai r lygus 0 arba artimas jam – nėra tiesinio koreliacinio ryšio Ženklas „+“ rodo tiesioginį ryšį, ženklas „-“ rodo atvirkštinį ryšį.					

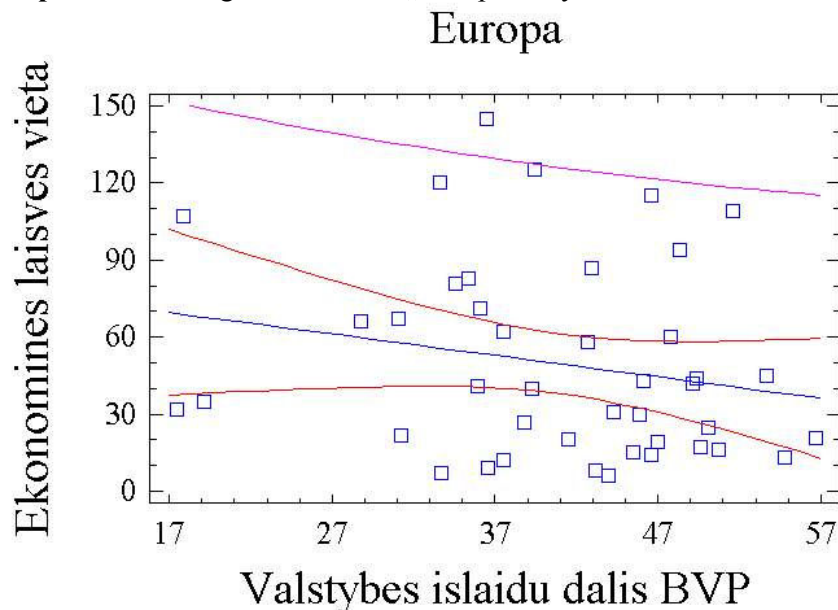
Duomenys:

- ✓ Šalies ekonominės laisvės vieta pagal „Heritage Foundation“ duomenis (žr. 3 lentelę).
- ✓ Valstybės išlaidų dalis BVP pagal „Heritage Foundation“ duomenis (žr. 3 lentelę).

Europa. Koreliacijos koeficientas įvertinantis tiesinio ryšio stiprumą tarp ekonominės laisvės ir valstybės išlaidų dalies Europos valstybėse apskaičiuotas naudojant programą Statgraphics 5.1. Imties didumas $n=42$.

Koreliacijos koeficientas Europos mastu lygus $-0,207707$ ($r = -0,207707$) (žr. 1 priedą).

8 pav. Tiesinė regresinė analizė „Europos šalys“

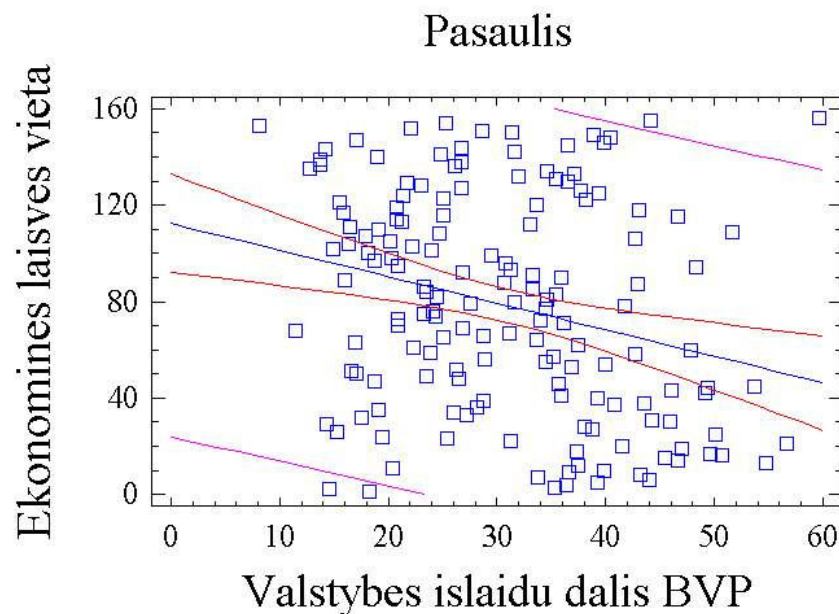

Išvada: Tarp Europos šalių ekonominės laisvės ir valstybės išlaidų dalies egzistuoja silpna atvirkštinė koreliacinė priklausomybė.

Pasaulio šalys. Koreliacijos koeficientas įvertinantis tiesinio ryšio stiprumą tarp ekonominės laisvės ir valstybės išlaidų dalies pasaulio šalyse apskaičiuotas naudojant programą Statgraphics 5.1. Imties didumas $n=156$.

Koreliacijos koeficientas viso pasaulio mastu lygus $-0,268944$ ($r = -0,268944$) (žr. 2 priedą).

9 pav. Tiesinė regresinė analizė „Pasaulio šalys“

Išvada: Tarp pasaulio šalių ekonominės laisvės ir valstybės išlaidų dalies egzistuoja silpna atvirkštinė koreliacinė priklausomybė.

Pabandžius susieti valstybės ekonominę laisvę ir valstybės išlaidų dydį, matome, kad ryšys net ne tiesioginis, o atvirkštinis, tiesa, silpnas. Pamatėme, kad didėjant valstybės išlaidoms valstybių ekonominė laisvė nemažėja, veikia atvirkščiai. Tiesa, tyrimo išvada negali būti itin kategoriška, kategoriškai išvadai gauti ir kalbėti apie priežastis reikia kelių tyrimų, t.y. reikalingos tyrimų imties, tačiau šis tyrimas atspindi šiandieninę tendenciją pasaulyje.

Taigi negalime teigti, kad valstybės išlaidų dydis tiesiogiai įtakoja ekonominę valstybės laisvę. Valstybės ekonominę laisvę lemia daugybė kitų veiksnių, o investicijos palankiausia terpe randa ne valstybėse, kurių nedidelė valstybės išlaidų dalis, o šalyse, kur darbo jėga pasižymi aukšta kvalifikacija ir produktyvumu, kur gamyboje naudojamos naujausios technologijos.

Taip, valstybei toli gražu ne visada pavyksta gerai atlikti savo misiją. Valstybinių institucijų veikloje iš tiesų daug neekonomiškumo, korupcijos, tačiau, valstybei nedarant to, ką jai privalu daryti, ekonominė sistema degraduoja. Čia reiktų vadovautis ne principu „arba arba“ (arba rinka, arba valstybė), o principu „ir ir“ – rinkai ir valstybei turi būti leista papildyti vienai kitą. Jeigu dabar Lietuvoje priimta apie ekonominę plėtrą, ekonominės gerovės kėlimą kalbėti tik verslo skatinimo kontekste, tai manome, jog tai tik dalis ekonominės strategijos. Kita tos strategijos pusė – viešojo sektoriaus plėtotė. Čia labai vertinga yra Vakarų Europos šalių patirtis. Ji rodo, kad derinant rinkos bei viešojo ūkio režimus gaunamas geresnis rezultatas, negu pasitikint tik vienu – rinkos ar viešuoju sektoriumi. Tik rinkos svertais paremtą ūkį sąmoningai ar nesąmoningai ignoruojant viešųjų gėrybių kūrimą persekios nesėkmės, panašios į tas, kurias patiria daugelis Lotynų Amerikos šalių arba, pavyzdžiui, Filipinai Azijoje. Politinės sistemos degradacija, mokslo, švietimo, sveikatos apsaugos, socialinės apsaugos sistemų silpnumas paaiškina socialinio kapitalo, užtikrinančio visuomenės organizuotumą, sutelktumą, silpnumą, nepakankamumą. O kaip tik pastarojo kiekis ir kokybė lemia ekonominę šalies perspektyvą [9].

Egzistuoja kiti neigiami socialiniai reiškiniai, lemiami lėšų viešame sektoriuje trūkumo:

1. Galima teigti, kad sveikatos apsauga ir švietimas dėl nepakankamo finansavimo Lietuvoje jau yra „pusiau privatizuoti“. Ligoniai iš dalies moka už savo gydymą, perka vaistus, „atsilygina“ gydytojams, o tėvai primoka mokytojams, kad jie papildomai mokytų jų vaikus. Jie nuolat verčiami „susimesti“ ar „primokėti“. Tokia „rinkos pusiausvyra“ yra neskaidri. Valstybė „vaidina“, kad ji moka, o mokytojai ir gydytojai - kad jie dirba valstybei [20]

2. Norėdamos sumažinti korupciją viešajame sektoriuje daugelis valstybių šio sektoriaus darbuotojams moka vadinamąjį efektyvumo darbo užmokestį, t. y. didesnę darbo užmokestį nei tą, kurio pakanka pritraukti ribinį darbuotoją į viešąjį sektorių. Tačiau Lietuvos valstybė neturi lėšų mokėti efektyvumo darbo užmokestį.

3. Dėl santykinai nedidelių algų Lietuva patiria nemažą aukštos kvalifikacijos viešojo sektoriaus darbuotojų (ypač medikų) išėjimo iš šio sektoriaus ir emigracijos mastą.

4. Valstybės socialinės išmokos, kurios yra santykinai nedidelės dėl lėšų trūkumo, lemia, kad daug pensininkų ir kitų, priklausančių nuo socialinių išmokų žmonių (bedarbiai, iškritę iš darbo rinkos), atsidūrė prie skurdo ribos. Tokia skurdo situacija mažina socialinę sanglaudą, dėl degraduojančių bedarbių gali mažėti darbo jėgos [1]. Galima net teigti, kad valstybės socialinės paramos skurdumas iš dalies lemia piliečių politinių pasirinkimų pobūdį.

5. Galima net teigti, kad valstybės socialinės paramos skurdumas dažniausiai lemia ir piliečių politinio pasirinkimo pobūdį. Dėl stiprėjančios politinio populizmo tendencijos didelė dalis Lietuvos gyventojų „nebeturėdami ką prarasti“, eksperimentuoja rinkdami politikus [1].

4. STRATEGINĖS GAIRĖS LIETUVAI

Ekonominė politika. Lietuvos ekonominė politika realioje praktikoje nėra orientuota į socialinį veiksnių, kuriam per visą rinkos reformų laikotarpį buvo skiriamas ne ypač daug dėmesio. Prioritetiniais laikomi makroekonomikos uždaviniai – subalansuoti valstybės finansus ir pažaboti infliaciją, mažinti valstybės skolą. Valstybė neatsižvelgia į grįžtamąjį ryšį – žmogaus įtaką ekonomikai. Valstybė neatsižvelgia į grįžtamąjį ryšį – žmogaus įtaką ekonomikai [34].

Ekonominei politikai stinga aiškių ūkio plėtros prioritetų, aiškiai apibrėžtų proveržio krypties ir modernių priemonių. Šalies ūkio politika pernelyg uždara, per menkai siejama su socialinio kapitalo plėtote, žinių visuomenės plėtra, švietimu, mokslu, inovacijomis [1].

Tam, kad būtų pasiekta gerų rezultatų tolesnėje perspektyvoje:

- ✓ priimami sprendimai valstybės politikoje turi būti pagrįsti teoriškai, suvokiant, kokią poziciją užima Lietuva, kokiais veiksniais ir svertais ji grindžiama;
- ✓ reikalingas kompleksiškas analitinis-sisteminis požiūris sprendžiant sudėtingesnes ekonominės politikos problemas, suprantant tos problemos vietą, ją sąlygojančias priežastis ir jos pasekmes, horizontalius ryšius su kitomis ekonomikos sritimis;
- ✓ visi šie teoriniai išvedžiojimai turi būti pagrįsti ne tik rodiklių analize ir, ypač prognoziniais, skaičiavimais, pasitelkiant žinomus pasaulyje prognozavimo metodus ir juos adaptuojant Lietuvoje; reikėtų atnaujinti ir visapusiškai remtis sociologiniais tyrimais [34].

Valstybės vaidmuo ekonomikoje. Kaip rinkos savireguliacijos principo papildymas aktyvia valstybės įtaka ten, kur rinka neefektyvi, kur ji duoda iškraipymus. Valstybės uždavinys yra pašalinti šiuos trūkumus nepakeičiant, o, atvirkščiai, stiprinant patį rinkos mechanizmą. Jeigu valstybė savo ekonomine veikla sudaro palankias sąlygas visų gamybos veiksnių (darbo, kapitalo, žemės, žinių) efektyviai veiklai, tai tokia valstybė pati yra vienas iš svarbiausių nacionalinės ekonomikos augimo veiksnių [34].

Valstybė privalo įveikti tam tikrose srityse dėl rinkos neefektyvumo patiriamus iškraipymus ir atskirų interesų grupių išsigalėjimą. Todėl Lietuvos politinė sistema privalo užkirsti kelią piktnaudžiavimams įgyta rinkos galia, stengtis užtikrinti kuo didesnę rinkos dalyvių jėgų pusiausvyrą ir puoselėti bei saugoti konkurenciją rinkoje.

Biudžeto prioritetai. Lietuvos fiskalinė politika labiau remiasi išlaidų skirstymo prioritetu, o ne valstybės pajamų didinimo svertais. Biudžeto planavimas paremtas daugiau einamaisiais uždaviniais, o ne strateginiais į ateitį orientuotais sprendimais [35].

Privalu pasiekti, kad nacionalinio biudžeto ir ES struktūrinių fondų lėšų panaudojimas realiai atitiktų valstybės išsikeltus raidos prioritetus ir proveržio kryptis: gerovės valstybę, žinių visuomenę, Lisabonos strategijos įgyvendinimą, o ne tradicinius ūkio raidos rodiklius. Valstybė turėtų nuolat vertinti esamą visuomenės socialinę ekonominę struktūrą, atlikti įvairių socialinių ekonominių rodiklių monitoringą [1]. Valstybės pajamos turėtų užtikrinti pakankamą socialinę paramą, ilgalaikį ekonominį augimą, integracinių procesų ir vidaus reformų pakankamą finansavimą.

Lietuvai, kuriai ypač trūksta į ateitį orientuotų strateginių tikslų bei aiškiai numatomų finansų valdymo tobulinimo kryptių, prognozių sudarymas turi remtis pagrįstais apskaičiavimais ir racionalių ekonominių galimybių įvertinimu.

Siekiant valstybės finansų efektyvumo, reikėtų didinti visuomenės dalyvavimą planuojant valstybės biudžetą. Būtina visuomenei pateikti išsamią informaciją, kuri būtų objektyvi, prieinama ir sąžiningai bei aiškiai parengta. Turi būti prieinama informacija apie naudojamus darbo metodus ir prielaidas, kurių pagrindu sudaromos makroekonominės prognozės [35].

Valstybės pajamų didinimas. Lietuva turėtų aktyviai ieškoti strateginių galimybių, kaip iš esmės padidinti valstybės pajamas – tokių fragmentiškų veiksnių kaip biudžeto deficito mažinimas, apkarpančios valstybės išlaidas, nepakanka [34].

Valstybės pajamos turėtų užtikrinti cikliškai subalansuotą biudžetą, ilgalaikį ekonominį augimą, pakankamą socialinę paramą, integracinių procesų ir vidaus reformų pakankamą finansavimą [1]. Tam reikėtų artimiausiu metu valstybės pajamų lygį pakelti bent iki maždaug 36% BVP kas reikštų papildomus beveik 5 mlrd. litų.

Viešųjų finansų „status quo“ išlaikymas reikštų didelės valstybės teikiamų viešųjų prekių privatizavimą ir žengimas JAV keliu, kurios turi panašų valstybės perskirstomų pajamų santykį, kaip ir Lietuva (net kiek didesnį), tačiau gerokai didesnę švietimo ir sveikatos apsaugos sektorių dalį yra perdavusi į privačias rankas.

Problema ne tik menkas valstybės lėšų perskirstymas per biudžetą, tačiau ir menkas efektyvumas. Visuomenės gerovė priklauso ne tik nuo pajamų dydžio, bet ir nuo to, kaip tos pajamos naudojamos. Teorinį socialinės rinkos ekonomikos modelį „pagal nutylėjimą“ valdo sąžiningi ir kompetentingi valdytojai. O kadangi taip nėra – būtini saugikliai. Tai gali būti įstatymai, aktyvios ir efektyvios pilietinės institucijos arba neefektyvų valdymas ir biurokratinį aparatą būtų pakeistas savitais informacinės visuomenės valdymo būdais. Administravime gali būti naudojama naujoji viešoji vadyba, kuri socialiniame administravime įgyvendina visus

privataus verslo taikomus metodus, išskyrus pelno siekimą arba pelno naudojimą asmeniniams poreikiams tenkinti [11].

Taigi modernus valstybės valdymas turėtų būti laikomas esmine sąlyga, be kurios sunku tikėtis esminių pokyčių įprasminant strategines nuostatas, sukuriant turinį Lietuvos raidos prioritetams [1]. Būtina įkurti veikiančią etikos infrastruktūra, kuri dabar stokoja net visų atskirų jos elementų (ne vieno, o kelių!), be kurių infrastruktūra tampa nebeveikianti. Egzistuoja tik formalus maketas. Vaizdžiai tariant tai tas pats, jei greitkelis į Klaipėdą būtų atkarpomis po 20 km: 20 km kelias, 20 km jo nėra, po to vėl kelias ir t.t. Argi sunku suprasti, kad toks kelias nefunkcionuos?

Neskaidri valstybės išlaidų sistema skatina formuotis ir klestėti įvairiems klanams, įsigali nesąžininga sistema, kurioje sąžiningiems vietos nėra. Piliečiai tai matydami ir negalėdami nieko pakeisti demoralizuojasi. Auga pesimizmas, emigracija, bejėgiškumo jausmas, motyvacijos ir entuziazmo trūkumas. Šalyje darosi įtakingos įvairūs radikalūs judėjimai.

Mokesčiai. Atsižvelgiant į Lietuvos biudžeto apribojimus, būtina imtis mokestinės bazės plėtimo ir mokesčių administravimo gerinimo veiksnių mažinant darbui tenkančią mokesčių našta. Geriausiai tinkama valstybei turėtų būti moderni vakarietiška „vidurio kelio“ mokesčių sistema – pamažu didinant valstybės persikirstomų lėšų dalį, išnaudojant bendrą ūkio augimą, tačiau nestabdant mokesčiais gyventojų pajamų didėjimo [1]. Apmokestinant darbo pajamas, padidinami gamybos kaštai, kartu ir produkcijos kainos. Todėl gamintojai yra suinteresuoti nedidinti arba net mažinti darbo vietų skaičių [35].

Siekiant darnesnės darbo apmokėjimo sistemos reikėtų toliau didinti fizinių asmenų pajamų mokesčiu neapmokestinamąjį minimumą ir užtikrinti didesnę socialinę šios priemonės taikymą tobulinant diferencijuotą neapmokestinamąjį pajamų minimumą: jį didinant mažas pajamas gaunantiems gyventojams ir paliekant šiuo metu galiojantį dideles pajamas gaunantiems gyventojams [1].

Lietuva turi iki šiol visiškai nepanaudotų pajamų šaltinių. Tai gamtinių išteklių renta – pelnas, žemė ir nekilnojamasis turtas. Turėtų būti kuriama ekologijos draudimo mokesčių sistema, kur atsakomybė už gamtos taršą tektų įmonei teršėjai ir draudimo kompanijai. [3] Dabar tiesiogiai ar netiesiogiai 80 proc. mokestinių įplaukų gaunama apmokestinant darbą. Kapitalas ir žemė bei nekilnojamasis turtas ir gamtinių išteklių naudojimas lieka neapmokestinami. Gamtos išteklių laikomi tarsi nemokamais. Kapitalo nusidėvėjimas įeina į gamybos kaštus, o gamtiniai išteklių neįvertinami apskritai. Tai reiškia kapitalo vertės pervertinimą, laikant, kad gamtos išteklių vertė beveik nulinė. Tai naudinga išsivysčiusioms šalims, nes silpnos šalys paprastai turi gausių gamtinių išteklių, o mažai - kapitalo. Antra vertus, dabartiniu metu Europoje ir visame

pasaulyje ypač auga ekologinių gamtos išteklių vertė, nors darbo ir kapitalo kainos neatsveria gamtinių išteklių kainos. Vadinasi gamtiniai išteklių kaip nacionalinis turtas išbraukiamas iš kapitalo apyvartos. Tai – nelygiaverčiai mainai konkurencijoje.

Todėl ateityje tikslinga mažinti darbo pajamų mokesčių našta – perkelti ją turto, žemės, gamtos išteklių apmokestinimui.

Šešėlinė ekonomika. Šešėlinė ekonomika Lietuvoje tebesudaro įvairiais vertinimais nuo 16 iki 25%, o tai nemenka ekonomikos dalis. Šešėlinė ekonomika atsiranda ne todėl, kad atskirų įmonių vadovai ir kiti žmonės piktybiškai vengia mokėti mokesčius, o todėl, kad valstybės ekonominės politikos interesai tinkamai nesiderina su verslo interesais. Šešėlinė ekonomika visada yra valstybės ekonominės politikos klaidų pasekmė, o ne priežastis [35].

Norint mažinti šešėlinę ekonomiką reikia gerinti valstybės paslaugas, skaidrinti mokesčių sistemą.

Socialinė politika. Ekonomikos plėtros socialinis mechanizmas – tai stabili socialinių grupių ekonominės elgsenos sistema, šių grupių sąveika tarpusavyje ir santykyje su valstybe makroekonominiam ir struktūrinių pokyčių lygmenyje.

Perduodant socialinės plėtros impulsus į ekonomikos sferą, socialinis ekonomikos mechanizmas sudaro socialines prielaidas efektyviai ekonomikos plėtrai (augimui), pereinant prie naujų technologijų, didinant darbo našumą, išeinant į naujas rinkas, didinant pramonės produkcijos ir paslaugų gamybą. Šių socialinės veiklos impulsų perdavimas vyksta per ekonominę socialinių grupių elgesį, kurie veikia rinkos ekonomikoje [34].

Socialinės gerovės valstybės plėtojimo reikšmė Lietuvos ateičiai abejonių nekelia. Neretai deklaruojami valstybės įsipareigojimai kelti piliečių gerovę, periodiškai (reikia pripažinti – siekiant išlaikyti tam tikrų rinkėjų grupių politinę paramą) didinamos socialinės išmokos, tačiau per mažai dėmesio skiriama ilgalaikiams ekonominės plėtros padariniams [1].

Lietuvos socialinė ekonominė raida susiduria su neigiamais veiksniais bei problemomis, kurios stabdo tolygią ekonominę plėtrą, be to, reikia efektyvių politinių sprendimų. Valstybė turėtų nuolat vertinti esamą visuomenės socialinę ekonominę struktūrą, vykdyti įvairių socialinių ekonominių rodiklių monitoringą.

Ekonominės ir socialinės politikos formuotojų dėmesys visų pirma turėtų būti sutelktas į šiuos veiksnius: didelę turtinę diferenciaciją, emigraciją, neoptimalų ir nepakankamą valstybės pajamų perskirstymą ekonomikoje, mokesčių sistemos netobulumą, gerovės siekimą svetima sąskaita (šešėlinė ekonomika) [1]. Taip pat daugiau dėmesio reikėtų skirti sveikatos apsaugai, socialinei sanglaudai ir socialinėms apsaugos sistemoms. Prie jų reikėtų skirti ir regioninę

politiką, kuri Lietuvoje dėl didėjančių regioninių skirtumų tampa vis aktualesnė. Sveikatos apsaugos sritis ilgą laiką buvo palikta be vyriausybės dėmesio: reformos buvo dalinės, iki galo nebaigtos, o bendras sektoriaus finansavimas vis mažėjo. Artimiausiu metu reikalinga aiški veiksmų programa, paremta ištekliais, kuri leistų koreguoti padėtį [24].

Reikia transformuoti šalies socialinę ir ekonominę politikas, įveikiant jų uždarumą, aiškiai apibrėžiant jų prioritetus ir papildant jas moderniomis priemonėmis. Socialinė ir ekonominė Lietuvos politikos turi būti aiškiau orientuotos į kuriančios ir efektyvios gerovės valstybės, teikiančios socialines investicijas ir ugdančios piliečių gebėjimus siekti gerovės, kūrimą.

Socialinė valstybės politika turi būti orientuota ne tik į pasyvių išmokų ir paslaugų teikimą bet ir į ilgalaikių socialinių investicijų teikimą. Ypatingai svarbu padėti žmonėms įveikti „skurdo spąstus“. Tam reikia stiprinti žmonių verslumo gebėjimus, užtikrinti kokybiškų švietimo paslaugų prieinamumą visiems gyventojų sluoksniams [1]. Užtikrinant žemiausių socialinių sluoksnių socialines teises, nepralenkiamas pavyzdys yra universalios socialinės išmokos, kurios mažai arba visiškai nepriklauso nuo buvusio dalyvavimo darbo rinkoje. Universalumo pagrindą sudaro dekomodifikacijos laipsnio rodikliai, į kuriuos lietuviškieji socialinės apsaugos tyrinėtojai dar nėra atkreipę pakankamai dėmesio [11].

Socialinė politika privalo orientotis ne tik į žemiausius, ribinius, bet ir į vidurinius visuomenės sluoksnius. Racionaliai valstybės politikai taip pat būtinas nuolatinis socialinių ekonominių visuomenės struktūros pokyčių bei ekonominės gyventojų nelygybės dinamikos monitoringas [1].

Valstybė turėtų sukurti gyventojams ir verslo įmonėms palankesnes sąlygas įgyti gebėjimų, kurie padėtų prisitaikyti prie dabartinės ekonominės sistemos ir siekti socialinės ekonominės gerovės. Tam būtina piliečiams teikti visą informaciją apie ekonominius procesus, sąlygas ir galimybes. Ypač turėtų būti skatinamas visuomenės verslumas, kūrybiškumas, verslo ir pilietinės iniciatyvos.

Valstybė, siekdama spręsti socialinio stabilumo problemas, turėtų itin daug dėmesio kreipti į sąlygų aktyviai dirbti žemiausiems socialiniams sluoksniams sukūrimą.

Būtina užtikrinti paklausių darbo rinkoje specialistų rengimą ir mažinti darbo rinkoje egzistuojantį darbo pasiūlos ir paklausos neatitikimą.

Valstybė turėtų skatinti socialinį dialogą įmonėse, remti darbdavius, taikančius lanksčius darbo grafikus ir kitas sąlygas, sudarančius galimybes įsidarbinti įvairios socialinės padėties gyventojams [1].

Visas atitinkamas kompensacines priemones galima sieti su gerovės valstybės kūrimu Lietuvoje. Ypatingas dėmesys peržiūrint viešąją politiką Lietuvoje turėtų būti skiriamas regioninių skirtumų mažinimui, darbo vietų ir socialinės apsaugos infrastruktūros kūrimui. Atsižvelgiant į Lietuvos biudžeto apribojimus, būtina imtis mokesstinės bazės plėtimo ir mokesčių administravimo gerinimo veiksnių. Antra svarbi sritis yra dalinis ES paramos programavimo ir įgyvendinimo decentralizavimas naudojantis galimybėmis, kurias suteikia ES sanglaudos politikos reforma. Trečia sritis yra horizontalios regioninės politikos įgyvendinimas Lietuvoje. Teisinės ir organizacinės prielaidos tam yra sukurtos [24].

Liberalusis manymas, kad pirma reikia pasiekti ekonomikos augimą nesimątant socialinių problemų sprendimo, o socialines problemas spręsti tik pasiekus tam tikrą ekonomikos lygį, aukoja tūkstančius žmonių skurdi ir žeminančiai egzistencijai. Žmonių gyvenančių žeminančiomis sąlygomis nuotaika nyki, nuolatinis pavojaus pojūtis, stresas, baimė, vystosi agresija, revanšizmas.

Taigi artimiausiu metu Lietuvoje būtinos reformos, susijusios su socialinio saugumo ir gerovės tinklo bei infrastruktūros plėtra ir persikirstymo apimčių didinimu.

Socialinė diferenciacija. Teigiami makroekonominiai pokyčiai ar politiniai laimėjimai turi tiek įtakos pavienio Lietuvos gyventojų pasitenkinimui, kiek tiesiogiai lemia jo gyvenimo sąlygas, pirmiausia užimtumą ir pajamas. Todėl tobulinant mūsų šalies socialinę ir ekonominę politiką būtina siekti, kad jos dėmesio centre visada būtų realios šalies gyventojų užimtumo bei gyvenimo sąlygos. Visas politikos priemones derėtų vertinti šiuo aspektu [1].

Socialinės sanglaudos politika labai aktuali, tačiau pažanga šioje srityje priklauso nuo daugelio veiksnių, ir reikalinga integruota politika, apimanti ir mokesčių politikos, ir darbo rinkos, ir socialinės politikos siaurąją prasmę priemones. Socialinės atskirties prevencija ir mažinimas reikalauja ypatingos sprendimų priėmimo kultūros, kuri leistų kiekvieną viešosios politikos priemonę vertinti atsižvelgiant į jos poveikį socialinės atskirties mažinimui. Tokios politikos sukūrimas gali ir turi tapti artimiausio laikotarpio vyriausybės prioritetu [24].

Valstybės pastangos turi būti nukreiptos į socialinės diferenciacijos mažinimą. Tačiau visiškai panaikinti socialinių skirtumų nepavyks nebūtina, nes žmogaus pagrindinis stimulus – savo socialinės padėties gerinimas. Problema ne patys skirtumai, o jų dydis, t.y. poliarizacijos laipsnis.

Valstybė, siekdama spręsti socialinio stabilumo problemas, turėtų sudaryti palankesnes sąlygas žemiausių visuomenės sluoksnių ekonominiam aktyvumui. Vienas svarbiausių socialinės politikos tikslų turėtų būti skurdo spąstų įveikimas. Siekiant šio tikslo privalu sudaryti geras gyvenimo starto galimybes rizikos šeimose ir be šeimų gyvenantiems vaikams [1]. Asocialiose

šeimose bei vienišų motinų auginami vaikai jau dabar potencialiai priskirtini socialinės rizikos grupei [31], Būtina ypatingą socialinės politikos dėmesį sutelkti į rizikos šeimose ir be šeimos augančius vaikus ir užtikrinti jiems sėkmingą gyvenimo startą [6]. Būtina atkreipti visuomenės dėmesį į socialinės atskirties pavojus jai pačiai. Juos aiškiai įvardinus (smurtas, emigracija, nusikalstamumas, įv. ekonominiai kaštai), būtų galima sėkmingiau kovoti su socialine atskirtimi ir sėkmingiau vykdyti socialinės sanglaudos politiką, sulaukiant daug didesnio visuomenės palaikymo.

Vidurinės klasė. Vidurinės klasės plėtimas ir stiprinimas turėtų tapti vienu iš strateginių socialinės ir ekonominės politikos tikslų. Viduriniajai klasei formuotis būtinos šios prielaidos:

- ✓ Koncentruoti politikų, ekonomistų, sociologų ir valstybės tarnautojų pastangas kuriant prielaidų ir svertų bei priemonių sistemą aktyviam ekonominiam gyventojų sluoksniui atsirasti.
- ✓ Ieškoti būdų sumažinti gyventojų pajamų poliarizaciją regionuose, mieste ir kaime, atskiruose ūkio sektoriuose ir šakose bei socialinėse grupėse.
- ✓ Įvesti ekonominių paskatų sistemą, derinant ją su fiskaline politika, ypatingą dėmesį skiriant išsilavinusiam ir kvalifikuotam darbo potencialui.
- ✓ Leisti didėti darbo užmokesčiui, leidžiančiam patenkinti žmogaus ne tik išgyvenimo, bet ir platesnius (kultūrinius, dvasinius ir t.t.) poreikius. Darbo užmokesčio didinimas turi būti traktuojamas ne kaip ekonomikos augimo pasekmė, o kaip jo sąlyga, ekonominio augimo skatinimo veiksnys [34].

Valstybės socialinė ir ekonominė politika turi nuosekliau orientotis į vidurinės klasės plėtrą ir stiprinimą, ji privalo orientotis ne tik į žemiausius, ribinius, bet ir į vidurinius visuomenės sluoksnius [1].

Regioninė politika. Klausimas, kaip išspręsti socialines Lietuvos žmonių, kaimo, regionų problemas, nėra nei mėgstamas, nei keliamas, nei diskutuojamas. Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos realiai, ne deklaruojama veikla yra labiau nukreipta ne į socialinių, o į valstybės finansinių problemų sprendimą [34].

Skurdo ir nelygybės mažinimo problema nėra lengvai išsprendžiama. Vis dėlto dabartinė Lietuvos socialinė būklė liudija, kad iki šiol vykdyta kaimo politika nėra tinkama: ji neskatina kaimo socialinio kapitalo plėtros, žmonių verslumo ir ekonominio aktyvumo. Reikėtų iširti Lietuvos regionų raidos skirtumus ir tuo remiantis sukurti skirtingas aplinkas, palankias reikalingų inovacijų diegimui. Valstybė turi iš esmės peržiūrėti kaimo politikos tikslus,

prioritetus ir priemones. Ypatingas dėmesys turi būti skiriamas regionų gyventojų švietimui, jų bendravimo skatinimui, bendruomenių stiprinimui [6]. Socialinis kapitalas natūraliai gerėja augant gyvenimo kokybei, esant nulinei korupcijos tolerancijai ir pagrįstiems bei darniems valdymo pokyčiams.

Būtina įvertinti ir spręsti aktualiausias problemas: itin didelį miestų ir rajonų pajamų ir produktyvumo netolygumą, kuris daro įtaką ir netolygiam bei nepakankamam užsienio investicijų pasiskirstymui šalyje, bei socialinio kapitalo kokybės ir tolygumo trūkumą. Šių problemų atžvilgiu yra itin svarbu suvokti žmonių išsilavinimo, patirties ir įgūdžių svarbą ir tų įgūdžių tolygaus pasiskirstymo valstybės teritorijoje reikšmę darniai plėtrai. Itin dideli miestų ir kaimo vietovių išsilavinimo bei ekonominių rodiklių skirtumai lemia socialinio stabilumo ir tolygaus vystymosi problemas.

Būtiną savivaldos kaip demokratijos pamato stiprinimas, o iš esmės, kūrimas. Piliečių teisė dalyvauti tvarkant viešuosius reikalus - vienas iš demokratijos principų, kuriuos pripažįsta visos valstybės, Europos Tarybos valstybės narės, įsitikinusios, kad ši teisė tiesiogiai gali būti įgyvendinama būtent per vietos valdžios institucijas. Atsižvelgiant į tai, kad savivaldos institucijos yra bet kurios demokratinės santvarkos pagrindas, būtina fiskalinė decentralizacija – lėšų perskirstymas ir per savivaldybes

Užimtumas. Aktyvi darbo rinkos politika turėtų būti išskirtinis valstybės darbo užimtumo politikos bruožas. Užimtumo srityje kaip niekur kitur būtinas ilgalaikis ir strateginis planavimas. Demografijos politikos formavimas turėtų būti glaudžiai susietas su švietimo, sveikatos, socialinės paramos, mokesčių politikos priemonėmis, nes tik sisteminis požiūris į migracijos priežastis gali padėti rasti tinkamų sprendimų reaguojant į demografinių pokyčių iššūkius.

Politikos priemonės turėtų labiau tobulinti užimtumo socialinį saugumą. Plėtojant užimtumą labai svarbu užtikrinti jo prieinamumą skirtingoms gyventojų grupėms (pagal išsilavinimą, gyvenamąją vietą ir kt.).

Naudojantis ES struktūrinių fondų parama reikia sustiprinti profesinių mokyklų ir išplėtoti technologinių gimnazijų tinklą, sukurti efektyvią ir visiems prieinamą suaugusiųjų profesinio mokymosi sistemą. Daug dėmesio reikia skirti darbuotojų teisiniam švietimui, teisinio konsultavimo ir informavimo paslaugų plėtrai [1].

Derėtų informacinėmis ir edukacinėmis priemonėmis nuosekliau skatinti socialinį dialogą įmonėse, remti darbdavius, taikančius lanksčius darbo grafikus bei kitas sąlygas ir taip užtikrinančius galimybes įvairios socialinės padėties gyventojams įsidarbinti.

Būtina išplėsti darbdavių galimybes lanksčiau organizuoti darbo santykius ir mažinti darbo išlaidas, esmingai patobulinti darbo apmokėjimo už viešąsias paslaugas sistemą, mažinti darbo rinkoje esantį darbo pasiūlos ir paklausos neatitikimą.

Labai opi darbo užmokesčio skaidrumo problema. Siekiant užtikrinti harmoningą visuomenės raidą ir mažinti pajamų diferenciaciją (kartu skatinant tiek darbdavių, tiek darbuotojų aktyvumą darbo rinkoje) reikia mažinti bendrą mokesčių našta, tenkančią žemesiems ir viduriniams gyventojų sluoksniams [1].

Strateginis planavimas. Lietuvos oficialūs strateginio planavimo dokumentai, nubrėžiantys šalies raidos perspektyvą artimiausią dešimtmetį, nepakankamai dėmesio skiria priemonių, kuriomis siekiama užtikrinti šalies pažangą artimiausiu dešimtmečiu, suderinamumo problemai. O skelbiami strateginiai tikslai, prioritetai nėra efektyviai taikomi praktikoje. Deklaruojamai socialinės gerovės valstybės Lietuvoje plėtotei reikia kur kas didesnio aiškumo: į kokį gerovės valstybės modelį orientuojamasi ir kokiomis priemonėmis jo siekiama.

Taigi Lietuvos visuomenės raidos tikslus ir prioritetus būtina ne tik įvardyti ar formaliai pripažinti oficialiuose dokumentuose ir strategijose, juos privalu praktiškai įgyvendinti. Tam būtinas efektyvus, modernios visuomenės poreikius atitinkantis valstybės valdymo mechanizmas. Tik realus perėjimas prie strateginio valstybės planavimo ir valdymo sistemos leistų Lietuvos valstybei laiku prisitaikyti prie vidinės ir globalios situacijos pokyčių (teigiamų ir neigiamų) ir veiksmingai panaudoti šalies ekonominį, socialinį ir kultūrinį potencialą [1].

Neužtenka vien formaliai apibrėžti strateginius prioritetus ar sritis – būtina siūlyti naujus šių problemų sprendimo būdus ir požiūrius. Iki šiol politiškai bei strategiškai nepakankamai įvertinta Lisabonos strategijos įgyvendinimo svarba didinant Lietuvos ir sykiu Europos globalųjį konkurentiškumą. Lietuvoje Lisabonos strategijos procesai grindžiami tradicinėmis pramoninės visuomenės kriterijais, o ne žinių visuomenės ir žinių ekonomikos kategorijomis [1].

Atsižvelgiant į globalizacijos iššūkius reikia kritiškai peržiūrėti esamus strateginius šalies dokumentus, pakoreguoti juose numatytą gerovės valstybės kūrimo viziją. Šiuos dokumentus dera papildyti naujais aspektais bei konkrečių politinių priemonių aiškesniu ir išsamesniu aptarimu. Šalies strateginiai dokumentai turėtų numatyti konkrečias pilietinės visuomenės plėtotės, pilietinių teisių ir laisvių užtikrinimo, kokybiško socialinio kapitalo brandinimo priemones [1].

Mokslas. Norint užtikrinti sėkmingą socialinę ir ekonominę plėtrą bei gyvenimo kokybės gerėjimą būtina sudaryti kuo geriausias sąlygas ne tik bendram gyventojų išsilavinimui,

bet ir mokymosi gebėjimų plėtojimui bei mokymuisi visą gyvenimą. Nors šios investicijos rezultatų neduoda iškart, bet sudaro būtinas prielaidas sėkmingai konkurencijai ir darniai valstybės raidai.

Privalu žinių visuomenės ir žiniomis grindžiamos ekonomikos plėtrą padaryti realiai įgyvendinamu valstybės raidos prioritetu [1].

Valstybės ekonominio modelio pasirinkimo problemos. Daugelio ekonomistų teigimu, šiandieną išaiškėjo, kad dabartinės sudėtingos Lietuvos ūkio būklės priežastys glūdi vis dėlto monetarinėje rinkos ūkio reformų kryptyje, kurios taikymas dažnai tiesiai ir nuosekliai tolsta nuo pagrindinio tikslo, suteikiančio rinkos reformoms prasmę. Šis tikslas – gyvenimiškai svarbūs daugelio žmonių, t.y. masinių socialinių sluoksnių interesai, kurie yra šalies ekonomikos plėtros strategijos pagrindas. Tik atsižvelgiant į socialinių tikslų prioritetus, galima tikėtis sukurti rimtus galingus stimulus ekonomikai augti, pramonei ir verslui modernizuoti bei šalies konkurencingumui didinti [34].

Lietuvos ekonominis augimas turėtų būti suprantamas kaip gebėjimas konkuruoti ne vien tradicine ekonomine prasme, bet ir tobulinant socialinius santykius, plėtojant technologijas, didinant darbo ir darbinio gyvenimo kokybę, kuriant bendras vertybes ir didinant pilietinės visuomenės veiksnių įtaką, taip pat modernizuojant švietimo, mokslo ir kultūros formas [1].

Monetarinės liberalios valstybės raidos šalininkai nuolat skelbia gerovės valstybės modelio „bankrotą“ teigdami, kad naujomis globalizacijos sąlygomis šis europinis gerovės valstybės modelis atgyvenęs ir kad stipri valstybinė socialinė apsauga trukdo ekonominei konkurencijai ir ekonominiam augimui. Šie teiginiai iliustruojami sulėtėjusiais Vakarų Europos augimo tempais ir ekonominės sėkmės pranešimais iš didžiausia socialine nelygybe pasižyminčių valstybių, kurios per pastarąjį dešimtmetį Vakarų pasaulyje pasižymėjo didžiausiu ekonominiu augimu; nepriduriama, kad šios valstybės Vakaruose pasižymi ir didžiausia socialine nelygybe bei socialine poliarizacija. Tačiau tai tik faktų manipuliacija. Yra ir šiems teiginiams prieštaraujančių faktų. Pavyzdžiui, stipriai socialiai orientuotos Skandinavijos šalys kartu sugeba ir greitai ekonomiškai vystytis, o auganti valstybinių socialinės ir sveikatos apsaugos priemonių reikšmė kai kuriose Pietų Europos valstybėse kyla lygiagrečiai su sparčiu ekonominiu augimu.

Šie faktai neleidžia vienareikšmiškai teigti apie besąlygišką liberalaus raidos modelio pranašumą ne tik vertinant socialinės apsaugos lygį, bet ekonominio konkurencingumo sąlygas [16].

Tvirtai pasakyti, kokio valstybės socialinės ir ekonominės politikos modelio nuo šiol ir visada turės laikytis Lietuva negalima, galime tik nurodyti kryptį. Pasaulis nuolat keičiasi ir

modeliai turi kisti kartu su juo. Niekada nebus atrastas galutinis „teisingas“ modelio variantas, kurį bus galima taikyti visą laiką. Modelis turi nuolat kisti prisitaikyti prie vietos ir laikmečio unikalių sąlygų. Socialinės ir ekonominės politikos modelio pasirinkimas yra nuolatinis ir nenutrūkstamas visos visuomenės diskusijų ir ieškojimo rezultatas.

Gerovės valstybės koncepcijos įgyvendinimas tai užduotis reikalaujanti aukšto lygio profesionalumo, skaidrumo, susitarimų. Priešingu atveju gaunasi deklaratyvus, skylėtas ir dažnai kenksmingas produktas, toks, kokį turi mūsų valstybė dabar.

Gerovės valstybės kelio pasirinkimą lemia ir valstybės žmonių pilietinė pozicija, vyraujantis mentalitetas, tradicijos, istorija. Vakarų Europos valstybėse gerovės valstybės tipas buvo ilgos ir permainingos istorinės raidos rezultatas

Pereinamuoju laikotarpiu ieškanti savito labiausiai Lietuvai tinkančio valstybės socialinės ir ekonominės politikos modelio svarbu nenukrypti į kraštutinumus. Reikia nepamiršti, kad neadekvati vizija gali gimdyti deformuotą strategiją, o pastaroji, galų gale vestų prie nuostolių [10]. Todėl vizijos turi būti išdiskutuotos, ieškant svarbu įtraukti kuo įvairesnius požiūrius atstovaujančių mokslininkų tyrinėti ir tartis ieškant konsensuso. Ekonomikos mokslas neatrūšamai persipina su socialiniais mokslais, filosofija, istorija, politiniais mokslais, etika ir kitais. Taigi ekonominės strategijos kūrimas reikalauja iš kūrėjų labai plataus požiūrio.

Tuo tarpu dabar visuomenė ir jos lyderiai net nesistengia ieškoti visiškai priešingų pozicijų kompromiso. Visą laiką nuo nepriklausomybės atkūrimo Lietuvos ekonominėje politikoje vyravo pavojingos ideologinio monizmo tendencijos, kai įvairiai pasivadinusios partijos vykdė vienos krypties ekonominę politiką. Tai pagimdė dabartinį Lietuvos ekonominės politikos režimą - mišrų darinį - pokomunistinį monetarinį liberalizmą. Ar Lietuva pasuks Vakarų Europos valstybių gerovės politikos keliu?

Lietuvai labai svarbu kuo greičiau rasti jungtį tarp kraštutinių požiūrių į siekiamą gerovės valstybę ir pasirinkti bei įgyvendinti lankstų, dinamišką, ilgalaikėmis socialinėmis investicijomis ir ekonominiu gyventojų aktyvumu grįstą socialinės rinkos ekonomikos valstybės modelį. Viso pasaulio patyrimas rodo: ten, kur buvo pasiektas geras rezultatas, jį lydėjo kruopščiai parengtos akcijos, susietos su rinkos reformų idėjų socialine adaptacija [34].

Turime niekada nepamiršti, kad galutinis ekonominės politikos tikslas ne ekonomikos rodiklis, o žmogus

IŠVADOS

✓ Nepaisant daugelio teigiamų pasiekimų, Lietuvoje kol kas nei ryškių gerovės valstybės formavimosi požymių, nei pastangų racionaliau rinktis tam tikrą socialinės politikos modelį beveik nėra. Atkūrus valstybingumą Lietuvai buvo pakankamai lengva nuosekliai pereiti prie kokio nors Europinio ar jam artimo gerovės modelio. Tačiau šalis kūrė laisvosios, o ne socialinės rinkos ekonomiką. Lietuvą nuo europinės gerovės modelio atitolina ir tai, kad dauguma rodiklių apibūdinančių žmoniškųjų išteklių plėtrą nepasižymi tokia dinamiška plėtra kaip makroekonomikos indikatoriai, jie atsilieka ir vystosi ekstensyviai.

✓ Lietuvoje visada jautėsi tarptautinių institucijų spaudimas, skatinantis kurti liberalią valstybę, kurioje dominuotų rinkos ir ne pelno institucijos. Sukauptas nemažas teigiamas patyrimas apibūdina daugiau makroekonominį lygmenį, liečiantį makrofinansus – pinigų ir fiskalinę politiką, valstybės skolos politiką. Socialiniams aspektams skiriamas nepakankamas dėmesys. Lietuvos ekonominėje politikoje vyravo ideologinio monizmo tendencijos kurios pagimdė dabartinį Lietuvos ekonominės politikos režimą - pokomunistinį monetarinį liberalizmą.

✓ Lietuvos ekonominėje politikoje prioritetais laikomi makroekonomikos uždaviniai – subalansuoti valstybės finansus ir pažaboti infliaciją, mažinti valstybės skolą. Ji nėra orientuota į socialinį veiksnių. Neatsižvelgiama į grįžtamąjį ryšį – žmogaus įtaką ekonomikai [34]. Ekonominėi politikai stinga aiškių ūkio plėtros prioritetų, aiškiai apibrėžtų proveržio kryptų ir modernių priemonių. Šalies ūkio politika pernelyg uždara, per menkai siejama su socialinio kapitalo plėtote, žinių visuomenės plėtra, švietimu, mokslu, inovacijomis [1].

✓ Lietuvos bendrojo vidaus produkto didėjimas ir užsienio prekybos plėtra, gyventojų užimtumo lygio ir darbo užmokesčio didėjimas yra svarbiausios teigiamos Lietuvos socialinės ekonominės raidos tendencijos. Ekonominį aktyvumą skatina išsiplėtojusi finansų rinka bei didelis vidaus kreditas. Tačiau ekonominis augimas savaime nesumažina nelygybės ir skurdo, atvirksčiai - labiau pagilina šias problemas. Todėl valstybės ekonomikos stabilumo užtikrinimas, kaip ekonominės politikos tikslas negali būti vienintelis ir savitiksliis.

✓ Lietuvoje nuo pat rinkos įsigalėjimo pradžios deklaruojamas ir remiamas požiūris, kad valstybė turi kuo mažiau kištis į rinką, į ekonominį gyvenimą ir valstybės sektorius turi būti menkas, todėl valstybės socialinė funkcija yra labai susiaurėjusi. Būtina didinti valstybės vaidmenį ekonomikoje ir socialinėje sferoje. Valstybė privalo įveikti tam tikrose srityse dėl rinkos neefektyvumo patiriamus trūkumus ir iškraipymus bei atskirų interesų grupių įsigalėjimą.

✓ Socialinių išlaidų dalis bendrose išlaidose didėja lėčiau, palyginti su išlaidomis kitose srityse. 2008 metais visų investicijų į žmogiškąjį kapitalą lyginamasis svoris valstybės biudžete vėl mažėja. Lietuvos fiskalinė politika labiau remiasi išlaidų skirstymo prioritetu, o ne valstybės pajamų didinimo svertais. Svarstant biudžetą daugiau vadovaujamosi ne strateginiais tikslais (prioritetais), o bet asignavimų valdytojų poreikiais. Siekiant valstybės finansų efektyvumo, reikėtų didinti visuomenės dalyvavimą planuojant valstybės biudžetą.

✓ Didžiausia mokesčių našta, tenkanti vartojimui ir darbui, kai tuo tarpu žemės, kapitalo ir nekilnojamojo turto mokesčių dalis menka. Todėl ateityje tikslinga mažinti darbo pajamų mokesčių našta – perkelti ją turto, žemės, gamtos išteklių apmokestinimui. Siekiant darnesnės darbo apmokėjimo sistemos reikėtų toliau didinti fizinių asmenų pajamų mokesčiu neapmokestinamąjį minimumą ir užtikrinti didesnę socialinę šios priemonės taikymą tobulinant diferencijuotą neapmokestinamąjį pajamų minimumą: jį didinant mažas pajamas gaunantiems gyventojams ir paliekant šiuo metu galiojantį dideles pajamas gaunantiems gyventojams [1].

✓ Europos Sąjungoje Lietuva kartu su Rumunija mažiausiai perskirsto lėšų per biudžetą ir mažiausiai lėšų skiria socialinei apsaugai bei kitoms gerovės paslaugoms ir gerovės sektoriaus reformoms. Nedidelis valstybės pajamų lygis yra problema, turinti neigiamų socialinių, ekonominių pasekmių. Lietuva turėtų aktyviai ieškoti strateginių galimybių, kaip iš esmės padidinti valstybės pajamas, nes viešųjų finansų „status quo“ išlaikymas reikštų didelės dalies valstybės teikiamų viešųjų prekių privatizavimą. Reikėtų artimiausiu metu valstybės pajamų lygį pakelti bent iki 36% BVP kas reikštų papildomus beveik 5 mlrd.litų. Problema ne tik menkas valstybės lėšų perskirstymas per biudžetą, tačiau ir menkas efektyvumas. Visuomenės gerovė priklauso ne tik nuo pajamų dydžio, bet ir nuo to, kaip tos pajamos naudojamos.

✓ Lietuvoje diskusija viešojo sektoriaus klausimu yra nepakankamai intensyvi ir visapusiška, pagrindiniai šalies galios centrai nepakankamai suvokia tokios viešųjų gėrybių svarbą. Mūsų bendra, taip pat ūkinė plėtra stabdoma viešųjų gėrybių stygiaus ir nepakankamos kokybės [9]. Šalies socialinė sfera nėra pajėgi gaminti pakankamo kiekio ir geros kokybės viešųjų gėrybių dėl to, kad patiria išteklių stygių, deformacijas. Taigi viešųjų gėrybių stygius yra didelis mūsų visuomenės ir ūkio plėtros kliuvinys.

✓ Lietuvoje socialinė apsauga pasižymi monetarinei valstybei būdingais bruožais: valstybės socialinės apsaugos sistema siekia orientuotis tik į neturtingiausius gyventojus, socialinėje politikoje taikoma minimali ir tikslinė valstybinė socialinė apsauga, esant žemam pašalpų ir pensijų lygiui. Stiprėjančias monetaristinio modelio tendencijas Lietuvoje liudija ir priklausomybės nuo rinkos didėjimas, kuris yra išreiškiamas dekomodifikacijos laipsniu.

✓ Socialinės problemos Lietuvoje vis aštrėja, nepaisant ekonomikos plėtros, vis aštrėja. Ūkio pasiekimai nemažina gyvenimo lygio diferenciacijos. Lietuvos gyventojų pajamų procese vykstantys pokyčiai didina visuomenės segmentaciją bei poliarizaciją. Būtina atkreipti dėmesį į neigiamus Lietuvos socialinės raidos veiksnius, kurie didina visuomenės poliarizaciją ir kelia grėsmę socialiniam stabilumui. Pagrindinės socialinės problemos yra susijusios su socialine diferenciacija, silpna vidurine klase, emigracija, socialinio dialogo trūkumu. Daugiau dėmesio reikėtų skirti sveikatos apsaugai, socialinei sanglaudai ir socialinėms apsaugos sistemoms. Prie jų reikėtų skirti ir regioninę politiką, kuri Lietuvoje dėl didėjančių regioninių skirtumų tampa vis aktualesnė. Socialinė valstybės politika turi būti orientuota ne tik į pasyvių išmokų ir paslaugų teikimą bet ir į ilgalaikių socialinių investicijų teikimą.

✓ Lietuvos oficialūs strateginio planavimo dokumentai nepakankamai dėmesio skiria priemonių suderinamumo problemai, o skelbiami strateginiai tikslai, prioritetai nėra efektyviai taikomi praktikoje. Deklaruojamai socialinės gerovės valstybės Lietuvoje plėtotei reikia kur kas didesnio aiškumo: į kokią gerovės valstybės modelį orientuojamasi ir kokiomis priemonėmis jo siekiama. Visuomenės raidos tikslus ir prioritetus reikia ne tik įvardinti ar formaliai pripažinti oficialiuose dokumentuose ir strategijose, juos būtina praktiškai įgyvendinti.

✓ Monetarinės liberalios valstybės raidos šalininkai skelbia, kad socialinė plėtra turi būti sustabdyta ir kad lėšos socialiniams reikalams turi būti sumažintos teigdami, kad naujomis globalizacijos sąlygomis šis europinis gerovės valstybės modelis atgyvenęs ir kad stipri valstybinė socialinė apsauga trukdo ekonominei konkurencijai ir ekonominiam augimui. Tačiau nei ekonomistai, nei sociologai dar nėra aiškiai ir nedviprasmiškai įrodę neigiamą socialinės apsaugos įtaką kontinentinės Europos konkurencingumui bei plėtrai. Maža to, socialiai orientuotos Šiaurės Europos šalys šiuolaikinėje ekonominėje konkurencijoje išlieka kaip vienos Vakarų pasaulio lyderių, o auganti valstybinių socialinės ir sveikatos apsaugos priemonių reikšmė kai kuriose Pietų Europos valstybėse kyla lygiagrečiai su sparčiu ekonominiu augimu.

✓ Lietuvoje priimta manyti, kad valstybės ekonominės erdvės atvirumas sukuria spaudimą mažinti vyriausybės išlaidas socialinėms reikmėms. Kaip pagrindinis argumentas prieš valstybės išlaidų didinimą pateikiamas verslo laivės suvaržymas. Tačiau pateiktoje lentelėje matėme, kad daugumos ekonomiškai laisvesnių šalių valstybės išlaidos santykinai gerokai didesnės nei Lietuvos. Taigi laisvos ekonomikos šalyse gali būti nemažai vyriausybės išlaidų. Lentelėje taip pat matėme, jog Lietuva yra viena iš mažiausių nacionalinio produkto dalį perskirstančių valstybių visoje Europoje.

✓ Pabandžius susieti valstybės ekonominę laisvę ir valstybės išlaidų dydį, pamatėme, kad tiesinis koreliacinis ryšys tarp šių dydžių yra net ne tiesioginis, o atvirkštinis,

tiesa, silpnas. Didėjant valstybės išlaidoms valstybių ekonominė laisvė nemažėja, veikiau atvirkščiai. Tad ar egzistuoja tarp ekonomikos laisvės indekso ir santykinų valstybės išlaidų tiesioginė tarpusavio priklausomybė? Negalime teigti, kad valstybės išlaidų dydis tiesiogiai įtakoja ekonominę valstybės laisvę. Valstybės ekonominę laisvę lemia daugybė kitų veiksnių.

✓ Tvirtai pasakyti, kokio valstybės socialinės ir ekonominės politikos modelio nuo šiol ir visada turės laikytis Lietuva negalima, galime tik nurodyti kryptį. Aplinka nuolat keičiasi ir modeliai turi kisti kartu su ja. Niekada nebus atrastas galutinis „teisingas“ modelio variantas, kurį bus galima taikyti visą laiką. Modelis turi nuolat kisti prisitaikyti prie vietos ir laikmečio unikalių sąlygų. Modelio pasirinkimas yra nuolatinis ir nenutrūkstamas visos visuomenės diskusijų ir ieškojimo rezultatas.

✓ Ieškant savito labiausiai Lietuvai tinkančio valstybės socialinės ir ekonominės politikos modelio svarbu nenukrypti į kraštutinumus. Reikia nepamiršti, kad neadekvati vizija gali gimdyti deformuotą strategiją, o pastaroji, galų gale vestų prie nuostolių [10]. Todėl vizijos turi būti išdiskutuotos įvairius požiūrius atstovaujančių mokslininkų. Svarbu rasti jungtį tarp kraštutinių požiūrių į siekiamą gerovės valstybę ir pasirinkti bei įgyvendinti lankstų, dinamišką, ilgalaikėmis socialinėmis investicijomis ir ekonominiu gyventojų aktyvumu grįstą socialinės rinkos ekonomikos valstybės modelį. Turime nepamiršti, kad galutinis ekonominės politikos tikslas ne ekonomikos rodiklis, o žmogus.

LITERATŪROS SĄRAŠAS

1. Adomėnas M., Augustinaitis A., Janeliūnas T. ir kt. Lietuvos tauta: būklė ir raidos perspektyvos. Vilnius: Versus auerus, 2007.
2. Aidukaitė J. Kodėl Lietuva iki šiol nėra klestinti gerovės valstybė? 2007.
<http://www.bernardinai.lt/index.php?url=articles/64112>; prisijungimo laikas: 2007-11-26
3. Björneberg U. Families and Division of Labour. Goeteborg : National Report, 1998.
4. Buračas A., Jakutis A., Petraškevičius V. ir kt. Ekonomikos teorija. Vilnius: VGTU, 2005.
5. Čepulkauskaitė I. “Naujoji politinė kultūra” kaip naujas politinio gyvenimo stilius // <http://www.sociumas.lt/Lit/Nr9/npc.asp>; prisijungimo laikas: 2007-11-26
6. Danchev A. Social capital influence on sustainability of development // Sustainable Development. 2005, Nr. 13.
7. Gylys P. Pensijų sistema Lietuvoje: dilemos ir kontroversijos // Viešojo politika ir administravimas. 2002, Nr. 2.
8. Gylys P. The political economy of Lithuania's public finance // Ekonomika. 2003 Nr. 64.
9. Gylys P. Lietuvos socialinės bei ekonominės plėtros dimensijos ir veiksniai: paradigmu konkurencija // Filosofija. 2003, Nr. 3.
10. Gylys P. Ekonominės plėtros vizijos ir Lisabonos procesas // http://www.seti.lt/?_nm_mid=Tkn3MExESXNNQ3d3&_nm_lid=0&session=no; prisijungimo laikas: 2007-11-26
11. Guogis A. Dekomodifikacijos reikšmė socialinėje apsaugoje // www3.mruni.lt/padaliniai/FAKULTETAI/vvf/vak/dokumentai/Straipsniai/A.Guogis/Dekomodifikacija_2.doc; prisijungimo laikas: 2007-11-26
12. Guogis A. Švedijos socialdemokratų partijos teorija ir praktika: istorijos ir perspektyvų trajektorijos // www.seti.lt/?_nm_shot=files.1.1-6&_nm_nosession=1; prisijungimo laikas: 2007-11-26.
13. Guogis A. Dėl Lietuvos socialinės politikos modelio // Politologija. 2002, Nr. 4 (28).
14. Guogis A. On the Lithuanian Social Policy Model and Factors Influencing it // Socialinis darbas. 2003, Nr.4.
15. Guogis A. Graikijos socialinės politikos raida // Viešojo politika ir administravimas. 2005, Nr 14.
16. Guogis A. Korporatyvinės socialinės atsakomybės reikšmė // <http://www.bernardinai.lt/index.php?url=articles/47820>; prisijungimo laikas: 2007-11-26.
17. Jakubauskas J. Statistika. 2006.
18. Janilionis V. Statistika. Regresinė analizė. 2001

19. Kostinienė E. Kurti gerovės valstybę – kiekvieno asmeninis reikalas? // Laikas. 2006.
20. Kuodis R. Viešųjų finansų padėtis Lietuvoje - kodėl „nėra pinigų“ // XXI amžiaus priedas: Visuomenės gyvenimo analizė ir komentarai. 2004, Nr. 19
21. Lazutka R. Žmogaus socialinė raida. Vilnius: Homo Liber, 2001.
22. List of countries by income equality // http://en.wikipedia.org/wiki/List_of_countries_by_income_equality; prisijungimo laikas: 2007-11-26
23. Liudvinovičienė A., Guogis A. Švedijos ir Lietuvos socialinės politikos lyginamoji analizė // Viešoji politika ir administravimas. 2004, Nr. 8.
24. Maniokas K. Pasitenkinimas demokratija, gerovė ir viešoji politika: gerovės valstybės kūrimo perspektyvos Lietuvoje // Politologija. 2005, Nr. 2 (38).
25. Monthly Minimum Wage Earnings in EU // http://www.finfacts.com/irelandbusinessnews/publish/article_1010361.shtml ; prisijungimo laikas: 2007-11-26
26. Morkūnienė A. Ką žmonės mano apie socialinę apsaugą Lietuvoje // Laisvoji rinka. 1999, Nr. 2.
27. Nausėda G. 2008 m. Valstybės biudžeto projektas: puota, į kurią pakviesti ne visi // Valstybė .2007, Nr. 8.
28. Nausėda G., Budrytė A., Tauraitė V. Lietuvos makroekonomikos apžvalga. 2007, Nr. 29.
29. Nausėda G., Budrytė A., Tauraitė V. Lietuvos makroekonomikos apžvalga. 2006, Nr. 26.
30. Palme O. Kas tai yra gerovės valstybė? // (<http://vilnius.lsdp.lt/lt.php/naujienos/straipsniai/nid.29>); prisijungimo laikas: 2007-11-26
31. Paluckas G. Kokią Gerovės valstybę kuriame (-sime) Lietuvoje? Vilnius: Socialinių ekonominių tyrimų institutas, 2007.
32. Paluckienė, J. Baltic Welfare State // Revue Baltique. 1999, No 15.
33. Rakauskienė O.G. Ekonominė politika– veidu į žmogų. 2006. neris.mii.lt/mt/straipsniai/200611/ez.doc; prisijungimo laikas: 2007-11-26
34. Rakauskienė O.G. Valstybės ekonominė politika. Vilnius: Mykolo Romerio universiteto Leidybos centras, 2006.
35. Rakauskienė O.G., Makauskaitė I. Lietuvos makroekonomikos pasiekimai ir valstybės pajamų didinimo problema // Viešoji politika ir administravimas. 2004, Nr. 7.
36. Rothstein B. Social Capital in the Social Democratic Welfare State. // Politics and Society. 2001, Vol. 29, No 2.
37. Smalskys V. Geroves valstybes ir socialines viešosios politikos kryptių teoriniai aspektai // Viešoji politika ir administravimas. 2005, Nr. 11.
38. Vaišvila A. Teisinės ir socialinės valstybės santykis. 2006. // <http://www.lsdp.lt/documents/A.VaisvilaGerovesvalstybered2.doc>; prisijungimo laikas: 2007-11-26

SANTRAUKA

Pagrindinės sąvokos: gerovės valstybė, gerovės modelis, socialinė rinkos ekonomika, socialinė ekonominė plėtra, valstybės išlaidos.

Santraukos turinys: magistro baigiamajame darbe nagrinėta tiek pati gerovės valstybės koncepcija, tiek jos elementų taikymas ir taikymo galimybės Lietuvoje. Tyrinėta ar egzistuoja tarp ekonomikos laisvės ir santykinų valstybės išlaidų tiesioginė tarpusavio priklausomybė. Svarstyti tolesnės valstybės ekonominės raidos ir jos modelio pasirinkimo klausimai.

Santrauka: atkūrus valstybingumą Lietuvai buvo pakankamai lengva nuosekliai pereiti prie kokio nors Europinio ar jam artimo gerovės modelio, tačiau šalis kūrė laisvosios rinkos ekonomiką. Gerovės valstybės kūrimas buvo atidedamas „geresniems laikams“ motyvuojant tuo, kad būtina mažinti vyriausybės išlaidas socialinėms reikmėms siekiant sukurti ekonominės erdvės atvirumą verslui. Dabar, nepaisant daugelio teigiamų pasiekimų, Lietuvoje vis dar nei ryškių gerovės valstybės formavimosi požymių, nei pastangų racionaliau rinktis tam tikrą socialinės politikos modelį beveik nėra, tuo tarpu socialinės problemos Lietuvoje vis aštrėja, valstybės išlaidų dalis yra viena mažiausių visoje Europoje.

Tad ar egzistuoja tarp ekonomikos laisvės ir santykinų valstybės išlaidų tiesioginė tarpusavio priklausomybė? Darbo eigoje buvo paržiūrėtos laisvesnių šalių valstybės išlaidos, lyginamos visų Europos ir pasaulio šalių valstybių išlaidos su tų šalių ekonomine laisve, patikrinta tiesioginė priklausomybė tarp valstybės ekonominės laisvės indekso ir santykinio valstybės išlaidų dydžio.

Darbe buvo aptariama Lietuvos ekonominė-socialinė politika, valstybės strateginių dokumentų prioritetai bei dabartinis Lietuvos makroekonomikos rodiklių prioritetas. Taip pat buvo atskleidžiamas valstybės vaidmuo bei funkcijos, nagrinėjamos prielaidos, kurios lemia valstybės dalyvavimą ekonomikoje, gilintasi į socialiai orientuotos rinkos esmę, apžvelgti įvairūs veikiantys valstybių modeliai: monetarinis liberalusis ir europinės gerovės modeliai.

Magistro baigiamajame darbe nagrinėta tiek pati gerovės valstybės koncepcija, tiek jos elementų taikymas ir taikymo galimybės Lietuvoje, svarstyti tolesnės valstybės ekonominės raidos ir jos modelio pasirinkimo klausimai.

Summary: in study “Conception of the welfare state and implementation of conception in Lithuania” was analysed conception of the welfare state and explored the possibility to implement whole or essential parts of welfare state model in Lithuania.

Herein was used linear model of regression analysis to describe the relationship between size of government spending and index of economic freedom – the correlation coefficient indicated relatively weak relationship between the variables.

In this study discussed a question of further state economy development and problem of the welfare state model choice in Lithuania.

Keywords: welfare state, welfare model, social market economy, social economic development, government spending.

PRIEDAI

Priedas Nr.1

Simple Regression - Ekonomines laisves vieta vs. Valstybes islaidu dalis BVP

Regression Analysis - Linear model: $Y = a + b \cdot X$

Dependent variable: Ekonomines laisves vieta
Independent variable: Valstybes islaidu dalis BVP

Parameter	Estimate	Standard Error	T Statistic	P-Value
Intercept	83,7608	26,0676	3,21322	0,0026
Slope	-0,834374	0,621303	-1,34294	0,1869

Analysis of Variance

Source	Sum of Squares	Df	Mean Square	F-Ratio	P-Value
Model	2513,55	1	2513,55	1,80	0,1869
Residual	55748,4	40	1393,71		
Total (Corr.)	58261,9	41			

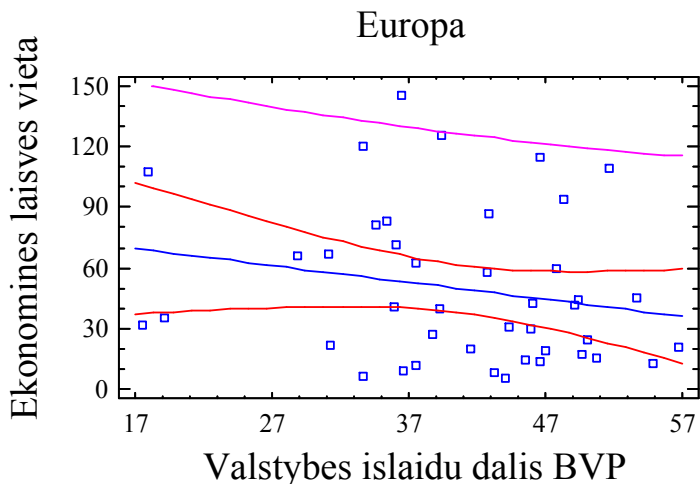
Correlation Coefficient = -0,207707
R-squared = 4,31422 percent
R-squared (adjusted for d.f.) = 1,92208 percent
Standard Error of Est. = 37,3324
Mean absolute error = 29,8555
Durbin-Watson statistic = 0,0846073 (P=0,0000)
Lag 1 residual autocorrelation = 0,867176

The StatAdvisor: The output shows the results of fitting a linear model to describe the relationship between Ekonomines laisves vieta and Valstybes islaidu dalis BVP. The equation of the fitted model is $\text{Ekonomines laisves vieta} = 83,7608 - 0,834374 \cdot \text{Valstybes islaidu dalis BVP}$

Since the P-value in the ANOVA table is greater or equal to 0.10, there is not a statistically significant relationship between Ekonomines laisves vieta and Valstybes islaidu dalis BVP at the 90% or higher confidence level.

The R-Squared statistic indicates that the model as fitted explains 4,31422% of the variability in Ekonomines laisves vieta. The correlation coefficient equals -0,207707, indicating a relatively weak relationship between the variables. The standard error of the estimate shows the standard deviation of the residuals to be 37,3324. This value can be used to construct prediction limits for new observations by selecting the Forecasts option from the text menu.

The mean absolute error (MAE) of 29,8555 is the average value of the residuals. The Durbin-Watson (DW) statistic tests the residuals to determine if there is any significant correlation based on the order in which they occur in your data file. Since the P-value is less than 0.05, there is an indication of possible serial correlation. Plot the residuals versus row order to see if there is any pattern which can be seen.

Priedas Nr.2

Simple Regression - Ekonomines laisves vieta vs. Valstybes islaidu dalis BVP

Regression Analysis - Linear model: $Y = a + b \cdot X$

 Dependent variable: Ekonomines laisves vieta
 Independent variable: Valstybes islaidu dalis BVP

Parameter	Estimate	Standard Error	T Statistic	P-Value
Intercept	112,37	10,3805	10,8251	0,0000
Slope	-1,10169	0,317932	-3,46518	0,0007

Analysis of Variance

Source	Sum of Squares	Df	Mean Square	F-Ratio	P-Value
Model	22882,3	1	22882,3	12,01	0,0007
Residual	293473,0	154	1905,67		
Total (Corr.)	316355,0	155			

Correlation Coefficient = -0,268944
 R-squared = 7,2331 percent
 R-squared (adjusted for d.f.) = 6,63072 percent
 Standard Error of Est. = 43,6539
 Mean absolute error = 36,4819
 Durbin-Watson statistic = 0,122693 (P=0,0000)
 Lag 1 residual autocorrelation = 0,904089

The StatAdvisor

The output shows the results of fitting a linear model to describe the relationship between Ekonomines laisves vieta and Valstybes islaidu dalis BVP. The equation of the fitted model is
 Ekonomines laisves vieta = 112,37 - 1,10169*Valstybes islaidu dalis BVP

Since the P-value in the ANOVA table is less than 0.01, there is a statistically significant relationship between Ekonomines laisves vieta and Valstybes islaidu dalis BVP at the 99% confidence level.

The R-Squared statistic indicates that the model as fitted explains 7,2331% of the variability in Ekonomines laisves vieta. The correlation coefficient equals -0,268944, indicating a relatively weak relationship between the variables. The standard error of the estimate shows the standard deviation of the residuals to be 43,6539. This value can be used to construct prediction limits for new observations by selecting the Forecasts option from the text menu.

The mean absolute error (MAE) of 36,4819 is the average value of the residuals. The Durbin-Watson (DW) statistic tests the residuals to determine if there is any significant correlation based on the order in which they occur in your data file. Since the P-value is less than 0.05, there is an indication of possible serial correlation. Plot the residuals versus row order to see if there is any pattern which can be seen.

